

HOLMI

IX. évfolyam 6. szám

1997. június

Szerkeszti: Réz Pál (főszerkesztő), Domokos Mátyás (széppróza),
Radnóti Sándor (bírálat), Várady Szabolcs (vers),
Fodor Géza, Szalai Júlia, Závada Pál

Szerkesztőbizottság: Bodor Ádám, Dávidházi Péter, Göncz Árpád, Kertész Imre,
Kocsis Zoltán, Lator László, Ludassy Mária, Petri György,
Rakovszky Zsuzsa, Tar Sándor, Vásárhelyi Júlia.

Tördelőszerkesztő: Környei Anikó. A szöveget gondozta: Zsarnay Erzsébet

TARTALOM

- Rákos Sándor*: Maga-köszöntése hetvenötödik születésnapján • 759
- Jurij Lotman*: A kártya (*Szóke Katalin fordítása*) • 761
- Lator László*: Szürke műterem – Váli Dezső képe • 784
- Imre Flóra*: Odüsszeusz hazatér • 785
- Kartal Zsuzsa*: Didó levele Orcusból • 786
- Balla Zsófia*: „Verweile doch!” • 787
A lélekzet • 788
- Papp András*: Visz a víz • 788
- Tóth Krisztina*: Visszabeszéd • 801
Télfilm • 802
- Lázár Júlia*: Szonett • 802
ezredvég • 803
- Fehér Béla*: A kapernaumi százados • 803
- Dobai Péter*: Halott fasorok. Ősz. Kesztlőc,
1996. A. D. • 826
- Schöpflin György*: „Angolság”: osztály és etnikum közt
(*Rakovszky Zsuzsa fordítása*) • 827
- Váradi Monika Mária*: Keresztutak (Találkozásaim református
asszonyokkal) • 834
- Szuly Gyula*: Jön a damaszkuszi útról • 841
- Viola József*: taláncsakpedigés • 843
- Kicsi Sándor András*–
- Magyar László András*: Hogyan öljük meg a rákot? • 844
- Payer Imre*: Baudelaire-hologram • 851

- Philip Larkin*: This Be the Verse • 852
Legyen ez a vers (*Imreh András fordítása*) • 852
E vers legyen (*Lengyel Balikó Péter fordítása*) • 853
Álljon e vers (*Mesterházi Mónika fordítása*) • 853
Ez álljon síromon (*Papp Gábor Zsigmond fordítása*) • 854
Ez legyen a vers (*Varró Dániel fordítása*) • 854
Várady Szabolcs: Változatok egy Larkin-versre • 855

FIGYELŐ

- Domokos Mátyás*: „Rendszerváltás” a HÉT ÉVSZÁZAD-ban? (Hét évszázad magyar költői) • 861
Bodor Béla: Nyelv és (hazajáró) lélek (Fehér Béla három könyvéről) • 875
Jász Attila: Dobozba zárt melankólia (Kurdi Imre két verseskönyvéről) • 880
Gál Ferenc: Zombik közt egy európai (Aleš Debeljak: A csend szótára) • 884
Szőke Katalin: Megszelídített szemiotika: a privát lét rehabilitálása (Ju. M. Lotman: Beszedi o russzkoj kulture. Büt i tradiciji russzkogo dvorjansztva) • 886
Orosz István: Rendes emberek léteznek, hogyan lehetségesek? (Heller Ágnes: Morálfilozófia) • 889
Boros János: A magyar Kant tanulmányozása (Néhány kiegészítés Erdélyi Ágnes recenziójához) • 893

Megjelenik havonta. Felelős kiadó: Réz Pál. Vörösmarty Társaság
Levélcím: HOLMI c/o Réz Pál, 1137 Budapest, Jászai Mari tér 4/A
Terjeszti a Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt., a regionális részvénytársaságok és a Sziget Rehabilitációs Kiszövetkezet
Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt.
Előfizethető még postai utalványon Závada Pál címén (1051 Budapest, Nádor u. 26.)
Előfizetési díj fél évre 750, egy évre 1500 forint, külföldön \$35.00, illetve \$70.00
A fényszedést Kardos Gábor végezte
Nyomtatta az ADUPRINT Kft. Vezető: Tóth Béláné

Rákos Sándor

MAGA-KÖSZÖNTÉSE HETVENÖTÖDIK SZÜLETÉSNAJÁN

uram nagy baj vagyon kenddel
haja kócos mint a kender
bőre sárga mint a sáfrány
eldöbbenek színe láttán
beomló kút szeme süpped
körülte kék udvar lüktet
orra hosszú mint az ormány
Hippokratész ilyenformán
festi arcát az elmenőnek
kit majd kísér halotti ének
nem segít rajta patika
facies hippokratika
lám csak hát ide jutott kelmed
kövér kilói útra kelnek
tegnap sőre és mára már
se hāj se hús mint a madár
csupasz csontváza úgy repül
pehely a szélben súly nekül
ott kezdődik a pokol-út
hol domborúra homorút
cserél kelmednek minden tagja
s ha „ősz lehe” oldalba kapja
hitvány teste ledől legottan
fantom-röptéből porba pottyán
az még csak játszásból pokol
mikor kicsinyég fuldokol
mert a szusz kegyedben megáll
nem fér ki a hús-furolán
két lyukja annak úgy beszűkül
fűjtat zihál tüdeje szűkül
s kerekülő szájjal sután
kapkod kend levegő után
ám e csekélyke öröm hagyján
kiváltképp születése napján
gyűlik különb is jó néhány
ilyesfélékben nincs hiány
nem tudom hallotta-e kelmed
hírét ama rőt pokolhelynek
ahol csak férfiak lakolnak
tüzében altesti pokolnak

egy diónyi szerv nőni kezd
s öltvén birsalmaméretet
vizek folyását eltömi
szegény urat a frász töri
minden víz a szívére gyül
úgy érzi szétszakad belül
nincs nappala nincs éjjele
ördögök bagzanak vele
allövet kristély katéter
sebész-szike műtéti éter
mindebben még része lehet
mért kegyelné a sors épp kegyedet – – –
az ács ki mellében kopácsol
s bölcsőtől koporsóig ácsol
csoda hogy máig is kitart
nem adta be még az ipart
noha készül rá egyre jobban
s ha fáradságtól félredobban
lassúdik-megszalad cifrázva
kelmedet a hideg kirázza
erejéből ha futja még
tapinthatja ütőerét
azt veri rajt az ács „leálllok”
s tudni való hogy ez halál-ok
így félhalottan noha él még
várhatja gyors napjai végét
lába dagad kékül keze
halálverejték lepi be
szólal a hajnali kakas
készülhet útra az utas
csomagol is búcsúzik is
fenn ül a bakon a kocsis
mert a fogat befogva vár
nyihog a ló indulna már
ám kend ugyan ravaszdi agg
teszi mintha menne s marad
kifogást nem egyet talál
hogy még matasson asztalán
majd kutassa át a szobát
keresve *azt a micsodát*
mit vétek lenne elutazván
itt hagyni ebek harmincadján
ajtóból is visszafarol
hátha megleli valahol
négykézlábra áll hiába
lenn a földön sem találja
egérlyukba is bekukkant

talán ott nyomára bukkan
 s amint kuporogva éppen
 farát mutatja a képen
 ahelyett hogy szobrot állna
 jöhet a győzelmi pálma
 s az ünnepi laudáció
 hirdesse sajtó rádió
 szemfüles televízió
 hogy kend hetvenöt baljós évet
 mely igen hősieen kivédett

Jurij Lotman

A KÁRTYA*

Szóke Katalin fordítása

Ahogy a barokk korban a világot egy hatalmas, Isten által alkotott könyv formájában képzeltek el, és a könyv képe számos bonyolult fogalom modelljévé vált (az irodalmi szövegbe kerülve pedig a történet tematikus eleme lett), a kártya és a kártyajáték a XVIII. század végén és a XIX. század elején egyetemes modell vonásait ölti magára – a kártyáét, amely a korszak sajátos mítoszképző központjaként működik.

A következő példa jól bizonyítja, hogy a kártya valóban az élet sajátos modellje volt. E. Th. A. Hoffmann SPIELERSGLÜCK című elbeszélését 1820-ban adták ki; az orosz fordítások nem vártak magukra: 1822-ben jelent meg V. Poljakov fordítása, 1836-ban J. Bezsomkiné.¹ Nem maradt visszhang nélkül az elbeszélésben kibontott történet, a szeretett nő elkártyázása sem; valószínűnek látszik, hogy ez a téma került Lermontov látószögébe is, mikor 1837 második felében hozzákezdett A TAMBOVI PÉNZTÁROSNÉ² című elbeszélő költeménye megírásához. E. Th. A. Hoffmann, amikor művét dolgozta, bizonyára nem tudott arról az esetről, amely 1802-ben nagy port vert fel Moszkvában: a szenvedélyes kártyás, tékozló, nagyvilági naplopó, Alekszandr Nyikolajevics Golicin herceg elkártyázta a feleségét, Maria Gavrilovná-t (lánykori nevén Vjazemszkaját), a nyertes pedig nem volt más, mint az egyik legnevezetesebb moszkvai arisztokrata – Lev Kirillovics Razumovszkij gróf, nagyvilági nevén *le comte Léon*, a hetman fia, szabadkőműves és mecénás, kinek Tverszkaja utcai házában és petrovszkij–razumovszkiji birtokán rendezett tivornyáiról Moszkva-szerte legendák terjedtek. A botrányt csak fokozta, hogy a kártyaveszteség után a hercegné elvált, majd feleségül ment Razumovszkijhoz.³

* Az itt közölt szöveg Jurij Lotman: BESZÉLGETÉSEK AZ OROSZ KULTÚRÁRÓL című könyve második részének egy fejezete. A könyv adatai e szám 886. oldalán találhatóak.

A kártyának két funkciója van. Egyfelől *játék*, vagyis konfliktushelyzetet modellál. A kártyajáték keretei között minden egyes kártya aszerint nyer értelmet, hogy milyen helyet foglal el a lapok rendszerében, például a dáma alacsonyabb értékű a királynál és magasabb a bubinál, a bubi pedig a dáma és a tízes között helyezkedik el és így tovább. A rendszerből kiszakított kártyalapnak a többi kártyához való viszonyán kívül nincs más értéke, nincs semmilyen játékon kívüli jelentése.

Másfelől a kártyát jóslásra is használják.⁴ Ebben az esetben a kártya más jellegű funkciói aktivizálódnak: a jósló („*mi lesz a jövőben, mi hoz a szívnek nyugalmat*”) és a prog-ramozó funkciók. Ezzel egy időben a jóslásnál előtérbe kerül az egyes kártyalapok jelentése. A PIKK DÁMA Hermannjának felbolydult képzeletében a kártyalapoknak játékon kívüli szemantikájuk lesz („*a hármás gyönyörű grandiflóra képében pompázott előtte, a hetes götikus kaput ábrázolt, a disznó óriási pókot*” – Trócsányi Zoltán fordítása), vagyis olyan jelentést nyernek, mellyel az adott rendszerben nem rendelkeznek (pontosabban szólva, a jövőmondó kártyáknak eredendően nincs ilyen jelentésük, de maga az elv, melynek értelmében az egyes kártyalapoknak önmagukban van jelentésük, a jóslásra jellemző). Mikor Puskinnál A PIKK DÁMA mottójában ezt olvassuk: „*A pikk dáma titkos rosszakarót jelent. A legújabb jövőmondó*”, majd utána a mű szövegében a pikk dáma mint a játékban használatos kártyalap jelenik meg, e két szint kölcsönhatásának tipikus esetével találkozunk. Egyebek között itt fedezhetjük fel annak okát is, miért éppen a kártyának volt olyan különleges helye a kortársak képzeletében (és a szépirodalomban). A kártya nem vethető össze a korszak más divatos játékaival, így például a XVIII. század végén oly népszerű sakkal sem. Ebben valószínűleg az is lényeges szerepet játszott, hogy a „kártyajáték” egységes fogalma két teljesen különböző konfliktushelyzetre vonatkozik – ezek az úgynevezett „kommersz” és „hazard”-játékokban öltönek testet. Több adat tanúskodik arról, hogy az elsőt „tisztességes”⁵ játéknak tekintették, míg a másodikat egyértelműen elítélték erkölcsileg. Az első játékfajtát a „tekinthető emberek” számára hasznos szórakozásnak tartják, ám e „kommersz” kártyajátékoknak nincs olyan átfogó divatjellegük, mint a „hazard”-játékoknak. Genlis grófnő például AZ UDVARI ETIKETT KRITIKAI ÉS RENDSZERES SZÓTÁRÁ-ban azt írja: „*Csak abban reménykedhetünk, hogy úrnőink kellő méltóságot tanúsítanak, és nem tűrik meg házukban a hazardjátékok: már az is több a megengedhetőnél, hogy engedélyezik a whistet és a biliárdot, hiszen ezek az utóbbi tíz-tizenkét esztendőben jelentős mértékben pénzes játékokká váltak, a hazardjátékokhoz kezdtek hasonlítani, mivel számos olyan újítással bővültek, melyek megrontották őket. A tiszteletre méltó pikét maradt meg egyedül olyannak, amilyen régen volt, eredendően tiszta formájában – nem véletlen, hogy jelenleg nincs nagy becsülete.*”⁶

N. Sztrahov A DIVAT BEMUTATÁSA című könyvében a Kártyajáték bemutatja a Divatnak alattvalói szolgálati jegyzékét:

„I. Pénzes játékok, akik méltók az előléptetésre:

1. Bank
2. Rest
3. Quindici
4. Vingt-et-un
5. Kopka
6. Monte bank
7. Makao, akit tulajdonképpen vérig sértenek azzal, hogy nem játsszák.

II. Újonnan érkezett játékok, akik méltók a szolgálati listára való felvételre, és kívánatos széles körű alkalmazásuk:

1. *Stoss*
2. *Dreispiél*
3. *Rocambole*.

III. Olyan játékok, akik kérelmezték, hogy komoly, tiszteletre méltó emberek szolgálatába állhassanak:

1. *Lhombre*
2. *Whist*
3. *Pikét*
4. *Trente-et-un*
5. *A la mouche*.

IV. Olyan játékok, akik kérelmezték, hogy nyugalomba vonulhassanak vidékre és falura:

1. *Pamphile*
2. *Tré-sept*
3. *Bassette*
4. *Schnipp-Schnapp-Schnurr*
5. *Máriás*
6. *Páros durák*
7. *Kirakós durák*
8. *Durák*
9. *Jeroski*
10. *Dreiblatt*
11. *Hetes*
12. *Nyikityisni és*
13. *V noszki – szolgálaton kívül kell őket helyezni.*⁷

A fent idézett két szövegben a „tiszteletre méltó” és „erkölcsös” kommersz játékok a veszélyes hazardjátékoktól szigorúan el vannak különítve (itt jegyzem meg, hogy Sztrahov könyvében a pénzben játszott kártyajátékok közül a bank és a stoss – a fáraó változatai – állnak az első helyen). Közismert, hogy Oroszországban a XVIII. század végén és a XIX. század elején a hazardjátékot mint erkölcsileg káros foglalatosságot tiltották, ennek ellenére rohamosan terjedt.

E két játékfajta közötti különbség, amely egyben társadalmi funkciójuk különbségét is jelenti, abban rejlik, hogy milyen mennyiségű információval rendelkeznek a játékosok, és ennek következtében mi az, ami nyerési esélyüket megalapozza: a kalkuláció vagy a véletlen? A kommersz játékban a játékosnak az a feladata, hogy megfejtse az ellenfél stratégiáját; egyébként mindegyik partner elégséges információval rendelkezik ahhoz, hogy képességei szerint számba vegye a lehetséges variációkat és elvégezze a szükséges kalkulációt, amivel ki tudja következtetni ellenfele stratégiáját. Először is, miután a kommersz játékoknak viszonylag bonyolult a szabályrendszerük (a hazardjátékokhoz képest), magának a játéknak eleve az a lényege, hogy korlátozza a lehetséges stratégiák számát. Másodsor, a játékos lelki beállítottsága szintén korlátozóerővel hat a stratégiai választásra. Harmadszor, a választás a véletlentől is függ – a partnernek osztott lapoktól. A játéknak ez az eleme a legrejtettebb, de a játék menete alapján erre is nagy valószínűséggel lehet következtetni. Amikor a kommersz játékban a játékos meghatározza stratégiáját, egyszerűen arra törekszik, hogy elrejtse azt ellenfele elől.

Ily módon a kommersz kártyajáték, amely tulajdonképpen nem más, mint szellemi párbaj, meghatározott konfliktustípusokat modellálhat:

1. Az egyenrangú ellenfelek, vagyis a játékosok közötti konfliktusokat.

2. Olyan konfliktusokat, melyekben a résztvevők feltételezhetően a konfliktus őket érintő pólusáról viszonylag teljes információval rendelkeznek, és ennek következtében a nyeresé lehetősége többé-kevésbé racionálisan megtervezhető.

A kommersz játékok tehát olyan konfliktusokat modellálnak, melyekben az egyik játékos szellemi fölénye és az, hogy több információval rendelkezik, mint partnerei, biztosítja számára a sikert. Nem véletlen, hogy épp a XVIII. század énekelte meg V. Majkov A L'HOMBRE-JÁTÉKOS című poémájában nemcsak magát a kommersz kártyajátékot, hanem a szabályok szigorú betartását, a kiszámíthatóságot és a mértéktartást is:

*„...biztos siker csupáncsak azoknak teremhet,
A kik a l'hombre-ban a mértéket betartják;
A kártyásban legyen annyi önfegyelem,
Hogy négy játszma után új oszlást se kérvén,
Saint pandre-t egyszerre ötnél többet ne játsszék...
...a játékban aki ezt tartja szem előtt,
Szerencsésebben jár, mint járhatott eleddig.”*

(Halasi Zoltán fordítása.)

B. V. Tomasevszkijnek minden alapja megvolt rá, hogy a következőket írja: „Majkov poémája a mértéktartó kártyajáték nézőpontját képviseli, a kalkulációt ajánlva a hazardírozás helyett.”⁸ Ebben az értelemben tulajdonképpen törvényszerűnek tekinthető a játék szabályairól, például a sakk⁹ szabályairól szóló poémák megjelenése.

A kártya és a sakk a játék világának mintegy ellentétes pólusait képezi. Voltak olyan periódusok a XVIII. század és a XIX. századelő kultúrájában, amikor a sakk szinte járványként terjedt. Időnként a konfliktusok a sakktáblán is olyan kiélezett formát öltöttek, hogy jószerével a hazardjátékokra emlékeztettek.

Már csak ezért is lényeges a sakk és a kártya hazard változatai közti különbség. 1804. március 2-án Sz. N. Marin így tudósította a harcszíntéren tartózkodó M. Sz. Voroncovot a pétervári aktuális eseményekről: „Új örület kerített hatalmába bennünket: a zászlóaljban mindenki, aki él és mozog, nagyban sakkozik [ti. jelentős összegeket tesz meg tének – J. L.]; a sakk mestereivé lettünk, mi pedig Arszenyevvel odáig jutottunk, hogy úgy gondolom, sakkpárbajunkat nem törrel végezzük be majd valamikor, hanem egyszerűen kitépjük egymás haját. Eddig még nem írtam neked arról, hogy esti összejöveteleinken megjelent néhány divatos ficsúr: 1. Aprakszin gróffal az élen 2. Zagrjadszkoj 3. Relje, és néha hajnalig velük quindicit játszunk, melynek azzal adtunk rangot, hogy quinze-nek nevezzük.”¹⁰ Marin levele abban az összefüggésben kap különös jelentést, ha nem tévesztjük szem elől, hogy annak a Voroncovnak íródott, aki ekkor éppen a nagy véráldozattal járó gandzsai csatában (1804. január 3.) küzdött. Voroncov a csatában hősiiesen helytállt, a súlyosan sebesült P. Sz. Kotljarevszkijt – a későbbi híres hadvezért – a vállára véve menekítette ki a harcmezőről. Ily módon a hazardírozásnak egy többlépcsős rendszere alakul ki: az ütközet, a kártya és a sakk.

A hazardjátékokban a játékos úgy kénytelen meghozni döntését, hogy ténylegesen nincs semmiféle (vagy csak nagyon csekély) információja. Ennek következtében nem partnerével, hanem a Véletlennel mérkőzik meg. Ha felidézzük, amit W. J. Reichman írt: „A véletlen az ismeretlen tényezők szinonimája... és a köznap ember jelentős mértékben éppen ezt érti a szerencse fogalmán”,¹¹ akkor világossá válik, hogy a hazardjáték végső soron

olyan modellt testesít meg, melynek lényege az Ismeretlen Tényező-kel. Voltaképpen ebben ragadható meg annak a konfliktusnak a lényege, melyet a bennünket érdeklő kor orosz életében a hazardjátékok modelláltak, és ezzel magyarázható az is, hogy miért váltak ezek a játékok nemzedékek szenvedélyévé (Puskin például így vallott Vulfnak: „*A szenvedélyek közül a játék szenvedélye a legnagyobb*”) és az irodalom makacsul visszatérő motívumaivá.

A világirodalom gyakori témái a véletlen, a szerencse és a velük kapcsolatos elmékedések a személyes sorsról és az emberi aktivitásról. A véletlen kérdése iránti érdeklődés különféle arculatai és történelmi szakaszai tükröződtek az ókori regényben, a reneszánsz novellában, a XVII–XVIII. századi kóperegényben, Stendhal és Balzac prózájában. Nem nehéz feltárni ezekben a jelenségekben a történelmi törvényszerűség bizonyos jegyeit, holott nemcsak történelmi, hanem nemzeti okok is közrejátszottak abban, hogy ez a kérdés a középpontba kerüljön. Nem lehet nem felfigyelni rá, hogy az orosz történelem úgy nevezett „pétervári”, imperátori korszakát teljességében áthatja a véletlen szerepén való töprengés (egyébként a XVIII. században a „női uralkodás” feltételei között a „*véletlen*” konkrét megjelenési módjáról is szó van mint a személyes sors elrendezésének speciális formájáról).¹² A kor gondolkodásának jellemző problémái: a végzet szerepe az emberi életben, a világ vastörvényei, a személyes biztonság és a siker vágya közötti ellentmondás, a körülményekkel, a történelemmel, az Egésszel folytatott játék lehetősége – melyeknek törvényei Ismeretlen Tényezők az ember számára. Az irodalomban pedig a legtöbb elvont konfliktus a hazardjáték – a bank, a fáraó, a stoss, a rulett – témáján keresztül konkretizálódik, és néhány más, fontos tematikus elemmel és képpel együtt kulcsszerepet játszik.

Már a XVIII. század második felében kialakult a „véletlen” és a „karrier” (ezt a szót akkoriban hímnemben használták gyakrabban; J. L. – a mai orosz nyelvben nőnemű; a ford.) ábrázolásának irodalmi kánonja, melynek értelmében a véletlen nem más, mint a körülmények, Fortuna szeszélyei megjósolhatatlan játékanak végeredménye. A XVIII. századi orosz nemes „szerencséje” a társadalmi élet sokféle, gyakran egymásnak is ellentmondó rendezőelvéből tevődik össze. Az olyan fogalmakat, mint a „boldogságot”, a „szerencsét” és az embert ezekkel megajándékozó mechanizmust, a „kegyelmet” nem úgy értelmezték, mint abszolút érvénnyel bíró törvények megvalósulását, hanem mint kihágást, a szabályok előre meg nem jósolható megsértését. Az egymástól független, különféle rendezőelvek játéka a véletlent folytonosan működő gépezetté változtatta át. Várták, örültek neki, és el is keseredtek miatta, ám nem csodálkoztak, mert beletartozott a lehetséges fogalmába, úgy viselkedtek, mint a lottózó, aki örül a nyereségnek, de az, hogy a játékban éppúgy nyerhet, mint ahogy veszíthet, nem kétséges számára.

Voltaképpen a „reguláris államiság” elveinek ellentmondásossága és a társadalom egészét átható önkény alkotta azt a légkört, melyben úgy tűnt, hogy semmi sem látható előre. Nem a pontosan, „törvényszerűen” működő gépezet válik az államiság jelképévé, hanem a hazard kártyajáték mechanizmusa. Gyerzsavin A SZERENCSÉRŐL című ódájában a „fáraó” ebben az értelemben ábrázolódik világmodellként:

*„Bőrébe ha sehogy se férhet
Politika, igazságérzet,
Ész, erkölcs, törvény félrelép,
S csak a dőzs a logika soknak:*

*Kártyán az aranykor a tét,
Embersorssal poentíroznak,
Mindenséget, adut, viszik;
Földön-égen ropja, fújja
Tudomány, isten, lenge múzsa,
Mind részeg, részeg egy izig...”
(Halasi Zoltán fordítása.)*

A hazardjátékoknak saját terminológiájuk van. Oroszországban a fáraó és a stoss terjedt el a legjobban – ezekben a játékokban a véletlen játszotta a döntő szerepet. A játékos lehet bankár – ő oszt a többieknek – és lehet poentőr. A hazardjátékokat kettesben, egymás ellen is lehet játszani. Így folyik a játék például Puskin A PIKK DÁMÁ-jában Hermann és Csekalinszkij között. A többi játékos ebben az esetben néző lesz. A játékban egyidejűleg több poentőr is részt vehet. Mindegyik játékos kap egy pakli kártyát. A csalás elkerülése végett új, felbontatlan paklival játszanak. A paklit rögtön a játék megkezdése előtt speciálisan kimunkált mozdulattal bontják fel: a keresztben leragasztott paklit bal kézzel erősen megnyomják, minek következtében a ragasztás felpattan. Ugyanazt a kártyapaklit tilos kétszer használni, a teljes leosztás után a felhasznált lapokat a kártyaasztal alá dobják, új pakliból osztanak a játékosoknak. A poentőrök kiválasztanak a pakliból egy kártyát, melyre megteszik a bankár által megjelölt tétet. Miután a játékosok „megnevezik” a kártyát, a bankár osztani kezd. A bankár és a poentőrök rendszerint egy hosszú, téglalap alakú asztal ellentétes oldalain helyezkednek el, amely zöld posztóval van beborítva, erre írják fel a tétet és az adósságot. Az elszámolás a zöld posztón történik. Minden poentőr előtt van egy kréta, egy kefe, és ide rakják oszlopba felállítva a pénzerméket. Többnyire helyben kell fizetni, habár „hitelbe” is lehet játszani. E két lehetőséget mutatja be Puskin A LÖVÉS című elbeszéléséből vett idézet: „*Silvio tüstént kifizette a veszteséget, vagy szó nélkül felírta a nyereséget.*” A puskinai verssorok: „*Kifürkészni a sors akarátát // Balra esik-e a bubi...*”, a következő helyzetet írják le: a poentőr a bubira tett, és ha ez a kártya a bankártól balra helyezkedik el, ő nyert.

A hazardjátékban – tisztességes játék esetén – a leegyszerűsített szabályok miatt a kártyajáték művészete gyakorlatilag mit sem számított. A véletlen lépett a szabály helyébe. Mindjobban előtérbe került a véletlen filozófiája (erre vezethető vissza a felfokozott érdeklődés a matematika e problémával foglalkozó területei iránt, így többek között Puskin vonzalma a valószínűség-számítás iránt) vagy a misztika, a nem e világi erők beavatkozása a törvényszerű rendbe. Emellett nem volt nehéz felfedezni a kapcsolatot a hazardjáték és a romantika olyan általános filozófiai elvei között, mint a beláthatatlan jövő és a normák semmibe vételének kultusza.

A birodalmi alattvaló életének a magánszférára is kiterjedő szigorú szabályozottsága alakította ki a pszichológiai igényt a megjósolhatatlan és előre be nem programozható jelenségek iránt. És ha egyfelől a szabályozhatatlan megrendszabályozására tett kísérlet hívta elő a megjósolhatatlan titkok kifürkészésének vágyát, másfelől az országban és a fővárosban uralkodó légkör, ahol a „rabság szelleme” „szigorú arckifejezést” öltött, az előre nem látható, a szabálynak ellentmondó és a véletlen kultuszát eredményezte.¹³

Mindez összecsengett a „szabálytalan szépség” divatjával, amely több emberi sorsban tükröződött, például Lermontovéban is. Maga Lermontov a romantikus ideált „*formátlan szépség*”-nek nevezte.

Érdeemes e szempontból egy pillantást vetni Lermontov KORUNK HŐSE című regényének A FATALISTA című fejezetére. Ez a fejezet Lermontov elmélyült filozófiai elmélkedéseit tükrözi, de ahhoz, hogy megértsük a szöveget, ismernünk kell a kártyajáték ama szabályait, melyeket Lermontov korabeli olvasói jól ismertek, s a szerző természetesen számított is ezek ismeretére. Lermontov hőse, Vulics – fatalista. Nem fogadja el a Véletlen hatalmát, és vakmerő kísérlettel demonstrálja a fatális eleve elrendelésbe vetett hitét – homlokához illeszti egy megtöltött pisztoly csövét, majd meghúzza a ravaszt. Mellesleg Lermontov még egy fontos vonással jellemzi hőseit: Vulics szenvedélyes játékos: *„Egyetlen szenvedélye volt, amelyet nem tükölt – kártyasz szenvedélye. A zöld játékosztal mellett mindent elfelejtett, s rendesen vesztett; de az állandó balsiker csak ingerelte benne a macacsságot. Azt beszélték, hogy egyszer, egy éjjeli expedíció idején bankot adott egy pár-nán, s nagyon járt a szerencséje. Hirtelen lövések dörrentek, verték a riadót, mindenki felugrott, s fegyveréhez rohant. »Üsd meg a bankomat!« – kiáltotta Vulics az egyik leghevesebb játékosnak anélkül, hogy felállt volna. – »A hetes lapomra« – felelte az, és elrohant. És az általános riadalom ellenére Vulics lejátszotta a partit; a hetes megnyerte.»* (Áprily Lajos fordítása.)

Ez az epizód arról tanúskodik, hogy a Vulicsot fogva tartó hazárdjáték maga a Véletlen birodalma. (Egyébként a francia „hasard” szó jelentése – „véletlen”.) Amíg Pecsorint, aki az emberi akarat korlátlan hatalmában hisz, az események fatális eleve elrendeltsége hirtelen meghódolásra készíti, addig Vulics önnön fatalizmusa antitézisének a kártyajátékban találja meg. Mindennek ugyanakkor mélyebb jelentése is van: a tényleges szabadság hiányát mintegy kiegyenlíti a kártyajáték által elérhető, előre meg nem jósolható szabadság. Nem tekinthető véletlennek, hogy a reakciós korszakoknak általános kísérőjelensége volt a kártyasz szenvedély felerősödése. Így például, ahogy a visszaemlékezésekből kiderül, amikor 1824–1825-ben az arakcsejevi reakció és *„az udvari misztika szenvedélye”* (Puskin kifejezése) nyomasztó légkörében vergődött az ország, szinte robbanásszerűen terjedt a féktelen hazárdírozás. Mindez megisméltődött az 1830-as években, I. Miklós uralkodásának sötét korszakában.

Lélektanilag jól jellemzi a kialakult helyzetet Puskin életrajzának következő epizódja. 1826-ban, november legvégén, december elején Puskin Mihajlovszkójából a fővárosba készülődött. Pocsék hangulatban volt. Főként amiatt, hogy a cár veszélyes feladattal bízta meg; le kellett írnia elképzeléseit arról, hogyan hat a műveltség a társadalomra. Bulgarin, aki szintén hasonló utasítást kapott, azonnal felfogta, mit követelnek tőle, és feljelentést írt a Carszkoje Szeló-i líceumról, Puskin viszont a cár ellenében a műveltség fontosságát védte, amiért Benkendorfon keresztül „fejmosásban” részesült. Ezzel egy időben léptek életbe I. Miklós kifejezetten rá vonatkozó cenzurális intézkedései, emiatt Puskinnak sürgősen értesítenie kellett Pogogyint, hogy már nyomdába adott kéziratait mindaddig ne jelentesse meg, amíg meg nem érkezik a cár személyes engedélye. Mindez megalázó és rendkívül költséges volt számára. Pogogyinnak írott leveleiben ezt írta: *„...Könyörgök, az isten szerelmére, olyan gyorsan, ahogyan csak tudja, állítsa le a moszkvai cenzúrában a nevem alatt megjelenésre váró összes írást – ez a legfőbb instancia akarata.”* Ugyanezen a napon Benkendorfnak is bocsánatkérő levelet kellett írnia. Miután minden valószínűség szerint rémes hangulatban volt, nem akárodzott Pétervárra utaznia. Puskin végül ürügyül használta fel azt a szerencsétlen esetet, hogy a felborult hintóba beszorult a lába, és Pszkovban kellett maradnia, ahol a véletlenül odavetődött idegenekkel kétségbeesett kártyacsatába bocsátkozott – aminek hatalmas pénzvesztés lett az eredménye. Pszkóból december 1-jén ezt írta Vjazemszkijnek: *„Úton vagyok, de valahogy nem sikerül eljutnom Hozzátok. Hogy mennyire bosz-*

szant mindez! ...majd elmesélem. A faluban az általam mélyen megvetett prózát írogattam, de az ihlet elkerül. Pszkovban pedig ahelyett, hogy az ANYEGIN 7. fejezetét írnám, folytonosan veszték stossban, immár negyedszer: egyáltalán nem szórakoztató.” A kétségbeesett játék az idegfeszültség levezetésére szolgált.

A játékban a véletlen szerepe egyfelől a nem prognosztizálható tényezők jelentőségét emelte ki, másfelől olyan tulajdonságokét, mint a kitartás, a hidegvérűség, a férfiaság, az a képesség, hogy nehéz körülmények között se veszítsük el a fejünket, és még vészhelyzetekben, ütközet esetén, párbajban is megőrizzük emberi méltóságunkat. Mindezzel a felsorolt három viselkedéstípus egységes lélektani kontextusba került.

Komersz kártyajátékok közben megengedett volt a tréfálkozás. Sőt illendőnek számított a visszafogottan tréfálkozó hangnem. A hazardjáték folyamán az ehhez hasonló szabadosság eleve ki volt zárva: játék közben végig hallgatni kellett, a játékosok csupán közvetlenül a játékra vonatkozó szavakat válthattak egymással, és általában a speciális, rejtjelezett „játékos”-terminológiát használták. Mindez elősegítette a speciális kártyanyelv kifejlődését, amely a későbbiekben a kultúra más szféráiba is radikálisan behatolt, ily módon a kártyaterminológia a korszak nyelvének szerves része lett. A már idézett Sztrahov-műben, A DIVAT BEMUTATÁSÁ-ban e jelenség ironikusan felnagyított ábrázolását láthatjuk.

„5. levél

A Kártya írja a Divatnak

Kegyelmes Asszonyom!

Midőn az első kártyából tudomásomra jutott, hogy városunkba érkezni méltóztatik, kötelességemnek tartottam, először is, hogy alárendeljem akaratomat az Ön méltóságos rutéjának, másodszer, a legalázatosabban kérem elnézését, hogy éjjel-nappal tartó tevékenységem miatt nem tudtam és most már nem is vagyok rá képes, hogy Ön előtt mélységes tiszteletemet tegyem. Az egész város rendelkezésére kell állnom, s nemcsak [...] naponta, hanem szinte minden órában és percben, ezért nincs nyugodalmam sem reggel, sem délután, sem este, sem éjszaka. Alighogy sikerül megszabadulnom azoktól a játékosoktól, akik egész éjszaka vesztettek, ebéd utánra már újból el kell mennem valahová, majd pedig a játékosok esti mulatságára kell rohannom, az éjszakát pedig azokban az általam fenntartott házakban töltöm, ahová az éjjeli szerencse kipróbálása végett azok jönnek, akiknek nappal rossz volt a lapjárásuk. Esküszöm Önnek, Kegyelmes Asszonyom, mind a négy whist honőrrömmel, hogy állapotom e világon rosszabb, mint az utolsó kettesé. Napjaim végtelen nyugtalanságban telnek, egyhangúak, mint az azonos színű kártyák, és sohasem mondhatok passzot. Sohasem tudok kivenni magamnak a talonból egy szabadnapot, az egyik dolog úgy követi a másikat, ahogy jön a parti parti után.”

A játékszabályok szigorúak. A játék egyik résztvevője a bankár (a bankban vagy a stossban), aki feltesz egy bizonyos összeget („tartja”, „adja a bankot”), mire a poentőr bejelenti, milyen összegre (vagy a teljes bankra – ez a *vabank*) játszik; a vabankot megnyerni – *bankot robbantani*. A tétet nem emelve, ugyanazzal az összeggel folytatni a játékot – *mirandole*-t játszani; az egyszerű tét – a *szempl*; ugyanarra a kártyára tenni anélkül, hogy a lap fel lenne ütve – *rutére* tenni, ez a *sötét* (vagy a *tükös*) *ruté*. Ezt a jelenetet örökítette meg A SÁTÁN ELIXÍRJE című regényében E. Th. A. Hoffmann: „Mindent erre a lapra tettem fel. Csak nehezen tudtam titkolni izgatottságomat; dermedt állapotomból a bankár hangos kérdése ragadott erre a lapra teszek fel? Önkéntelenül zsembembe nyúltam, és kivettem utolsó öt aranyamat, hogy feltegyem a kártyára. A dáma nyert, később is csak rá tettem, s ahogy nőtt a nyereség, annak arányában emeltem a tétet.”

Ha a poentőr kétszeresére akarja emelni a tétet, *behajlítja a kártya egyik sarkát*, ha a négyszeresére, *két sarkot hajlít be*. Kétszeresre emelni a tétet – ez a *paroli*; négyszeresre – *paroli paix*. A tét tizenötszörös emelése a kiindulóösszeghez képest – *quinze il va*, a huszonegyszeres pedig – *sept il va*. A *trente il va* a harmincszoros.

Ha a poentőr már az első kártyánál nyer – „bankot robbant”. *Amande* (az „attendez” francia szó kifacsart változata) – kihagyni a tétet, passzolni.

A kártyajáték résztvevői zárt világot alkottak, melyet sajátos viselkedési mód és, ahogy már szó volt róla, speciális nyelv jellemezett. E világ alappillére a kártyaterminológia volt, az, hogy egyértelműen és pontosan kellett megnevezni az eljárásokat és helyzeteket, mivel mindenfajta megnevezésbeli bizonytalankodás tévedések és csalások forrásává válhatott volna. Ugyanakkor ezen a talajon a nyelvi játék, a különféle tréfák és kártyamondókák egész sora virágzott, s a kártyások nyelve sajátos mitológiává nőtte ki magát szinonimáival. Jó példa erre Gogol 1842. november 14-én N. J. Prokopovicsnak írt levele, melyben arról számol be, hogy KÁRTYÁSOK című darabjából kimaradt egy fontos kifejezés, abból a jelenetből, mikor Utyesityelnij bankot robbant, és azt mondja: „*Rute, határozottan rute! Egyszerűen carta fosca!*” A *carta fosca* a sötét, titkos kártya. Az olasz szinonima használata sajátos nyelvi sikk. Hogy el tudjuk képzelni a játék eleven képét, a játékosok gesztusaival és megszólalásaival együtt, felidéz- zük Gogol KÁRTYÁSOK című komédiájának egyik részletét. Gogol a hazárdjáték drámaiságát dokumentáris pontossággal adja át.

„UTYESITYELNIJ *Bravó, hadapród! Pincér, kártyát. (Tölt Glov poharába) Mi a legfontosabb, mi kell? Merészség kell és átiütőerő... No, rendben van, uraim, akkor most én adom a bankot – huszonötezer rubel! (Oszt jobbra-balra) No, huszár... Te mennyit teszel, Svohnyev? (Oszt) Milyen most a kártya járása. Kíváncsi vagyok, mi az eredmény! A bubit ütöm, a kilences viszi. Mi az, mi van nálad? A négyes is viszi! Hát a huszár, a huszár, hogy áll a huszár? Figyeld, Iharev, milyen mesterien emeli a téteket?! [...] Itt van, itt van, itt az ász! Lám, Krugel már oda is húzta magának. A németnek mindig kedvez a szerencse! A négyes viszi, a hármas is viszi. Bravó, bravó, huszár! Hallod, Svohnyev, már vagy ötezret nyert a huszár.*

GLOV (behajlítja a kártya sarkát) *Az ördög vigye el! Négyszeres tét! No, itt van még egy kilences az asztalon, ez is megy, és ötszáz rubel a tetejébe!*

UTYESITYELNIJ (továbboszt) *Ejha, derék legény ez a huszár! A hetest ütöm... de nem, dupla, az ördög vigye el, dupla, megint dupla! Á, vesztett a huszár. Hát mit tegyünk, pajtás?! Nem mindig papsajt! Krugel, ne spekulálj már annyit! Tedd meg azt, amelyiket kihúztad. Nagyszerű, nyert a huszár! Mi az, hát nem is gratuláltok neki? (Mindnyájan isznak, és koccintva gratulálnak Glotovnak) Azt mondják, a pikk dáma mindig cserbenhagyja az embert. Én nem mondanám. Svohnyev, emlékszel arra a kis barnára, akit pikk dámának neveztl? Vajon hol lehet most a lelkem? Bizonyára éli világát. Krugel! Ütöm a lapodat. (Iharevnek) A tiedet is! A tiedet is, Svohnyev; a huszár is vesztett.*

GLOV *Vigye el az ördög, ütöm a bankot!*

UTYESITYELNIJ *Bravó, huszár! No végre, ez már igazi huszártempó! Figyeled, Svohnyev, az igazi érzés mindig kütör az emberből! Eddig csak látszott rajta, hogy jó huszár válik belőle, de most látom, hogy máris igazi huszár. Hiába, ilyen a természet... Vesztettél, huszár.*

GLOV *Ütöm a bankot!*

UTYESITYELNIJ *Ejha, ez már derék, huszár! Mind az ötvenezret! Ez aztán a nagyvonalúság! Valóságos hős ez a huszár! Keresve se lehet párját találni.*

GLOV *Ütöm a bankot, az ördög vigye el, ütöm a bankot!*

UTYESITYELNIJ *O-ho-hó, huszár! Százezret?! Mit szoltok hozzá, mi? És a szeme, a szeme! Fi-*

gyeld, Svohnyeu, hogy ég a szeme? Valami hadvezéri vonás van benne. Ez aztán a hősiesség! Hanem a király még mindig nincs sehol. Nesze, Svohnyeu, itt a káró dáma. Nesze, német, vidd, és add meg a hetesedet! Sorozatosan nyer, sorozatosan! Csupa sima kártya! Hanem a király, úgy látszik, nincs benne a csomagban. Ez igazán furcsa. No de itt van, itt van... Vesztett a huszár! GLOV (hevesen) Ütöm a bankot, az ördög vigye el, ütöm a bankot!” (Makai Imre fordítása.)

Gogol a játékosok specifikus szókincsét használja fel komédiájában. A poentórt az a vágya, hogy végre visszanyerje pénzét, a tét állandó emelésére készíti. Ezt használja ki a becsstelen bankár – a poentór számára nincs kiút, mivel vesztésre áll, nem szakíthatja meg a játékot, és nem fizetheti ki a veszteséget. Miután a tét már meghaladta anyagi lehetőségeit, csak abban reménykedhet, hogy visszanyeri pénzét. Gogol azt a játék helyzetet ábrázolja, mikor a hiszékeny fiatal embert közismert hamiskártyások csapják be.¹⁴

Az a határ, amely a nagybani, professzionális, „tisztesleges” játékot a kétes tisztességű játéktól elválasztotta, eléggé elmosódott. Az olyan embert, aki a közpénzeket elherdálta, vagy végrendeletet hamisított, aki nem fogadta el a párbajkihívást, vagy gyáván viselkedett a harcmezőn, rendes társaságban nem fogadták, a tisztességtelen játékos (vagy az ártatlan lány megrontója) előtt azonban nem záródtak be az ajtók. Platon Mihajlovics például, Gribojedov AZ ÉSZ BAJJAL JÁR című művében besúgónak s egyúttal hamiskártyásnak nevezi Zagoreckijt:

*„Óvakodj tőle, mert pletykákkal van tele.
És hamiskártyás – le ne ülj vele”¹⁵*

A híres-nevezetes Amerikai-Tolsztoj, akire a következő mondatok vonatkoznak AZ ÉSZ BAJJAL JÁR-ból:

*„Kamcsatkára számítotték, onnan mint aleuta tért vissza
S a keze egyáltalán nem volt tiszta...”*

arra kérte Gribojedovot, hogy így változtassa meg az utolsó sort: „keze a kártyában nem tiszta”; ugyanis attól félt, hogy azt gondolhatják róla, zsebkendőket lopkod. A hamiskártyásságot viszont ennél illendőbb foglalatosságnak tartotta.¹⁶

Ugyanerről a Tolsztojról ír Puskin 1821-ben keletkezett epigrammájában:

*„Élet? Komor, megvetendő.
Ő azért züllötte át.
S ott hagyta e földnyi kendőn
Mindeniütt gyalázatát.
Am a bűnben némi váltást
Eszközölt e fenomén:
Mostanság mint hamiskártyás
Csak javít a renomén.”
(Halasi Zoltán fordítása.)*

CSADAJEVHEZ írott második versében, melyben ugyanez a jellemzés ünnepélyesebb műfajban fogalmazódik meg, nem változnak a szavak: Tolsztojt „filozófusnak” nevezi, aki

„Kilengéseivel lepte meg a világot,
Majd felvilágosult, s vétkét föllelve benn,
A bortól elszokott – s most csak lop lelkesen!”
(Garai Gábor fordítása.)

Puskin szándékosan sértegeti versében Tolsztojt (Vjazemszkij sem helyeselte a vers góromba hangvételét), ám egyúttal a közvéleményt is kipellengérezzi, amely törvényesítette az elnéző magatartást az „illendő” hamiskártyással szemben.

A puskin korszak emberét nem csak a nyeres reménye miatt vonzotta a kártya, noha a pénz iránti mohóság a kártyajátékban mindig nagy szerepet játszott. Miután a kártya mintegy a társadalmi élet modelljévé vált, a szerencse, a siker s főként a hatalom megszerzésével kecsegtetett. Pontosan ez utóbbi, a hatalom, amely a hozzáértő bankár kezében összpontosult, úgy vonzotta a tapasztalt játékosokat, mint a krakéléreket a párbaj. A vakmerő és izgatott poentőr számára a tapasztalt és hidegvérrel játszó bankár még akkor is a sors hatalmát testesítette meg, ha becsületesen betartotta a szabályokat. Mindezt rendkívül szemléletesen mutatja be Tolsztoj a HÁBORÚ ÉS BÉKÉ-ben, a Dolohov és Nyikolaj Rosztov közötti kártyacsata-jelenetben. Tolsztoj egy szót sem ejt arról, hogy Dolohov tiltott eszközöket alkalmazna a játékban. Feltehetőleg tisztességes játék folyik, habár Dolohov eleve feszült légkört alakít ki maga körül azzal, hogy váratlanul és egyáltalán nem odaillő módon szóba hozza a hamiskártyás voltáról terjedő pletykákat. Ennél azonban jóval fontosabb „démonizmusa”, mint viselkedésének alapvető jegye. Különös légkör alakul ki. *„Tovább folyt a játék; a lakáj szüntelenül hordta, töltögette a pezsgőt.”* Ilyen körülmények között kérdezi meg Dolohov Rosztovtól, fél-e tőle, és miután alárendelte akarátának Rosztov akarátát, arra kényszeríti, hogy emelje a tétet. Rosztov *„meggondolta magát, és megint a szokásos tétet jegyezte: húsz rubelt. – Hagyd meg – mondta Dolohov, bár látszólag rá sem nézett Rosztovra –, hamarább visszanyersz mindent”.* Ezután Dolohov, voltaképpen Rosztov megnyugtatóására szolgáló szavaival szöges ellentétben, újból a játék végzetes jellegét hangsúlyozza: *„Másoknak én adok, tőled meg mindig elütöm. Vagy tán félsz tőlem? – kérdezte ismét.”* Dolohov többször megismétli a félelemmotívumot, mintha szuggerálni akarná Rosztovnak ezt a lélektani állapotot. *„– Szóval nem félsz velem játszani? – ismételte Dolohov, és színleg azért, hogy elmondjon egy vidám történetet, letette a kártyát, nekidőlt a szék hátának.”* Dolohov a legfeszültebb pillanatban szakítja félbe a játékot csupán azért, hogy váratlanul s látszólag oda nem illő módon elmesélje, hogy hamiskártyásnak tartják Moszkvában. Majd a beszélgetést durván félbeszakítva hatalmas összeget nyer el Rosztovtól. Az ilyen „fatális” viselkedési mód hozzátartozott a krakéler maszkjához és tágabb értelemben a romantikus démon sztereotípiájához. A dekabrista Kahovszkij volt az egyik legnagyobb mestere az effajta viselkedésnek. Szándékosan alakította ki maga körül és használta ki a kártyajáték során a romantikus démonizmus nimbuszát Amerikai-Tolsztoj is.

Lev Tolsztoj mintha a romantikus bankár pszichológiáját tárná fel. Dolohov megszerzi a hatalmat Rosztov akarata felett, s ez két szempontból is örömet szerez neki: először is bosszút állhat vetélytársán, és ezzel egy időben kiélvezheti a romantikus hatalomvágy és a másik ember megsemmisítésének teljes gyönyörűségét, amely például Pecsorinnak oly ismerős. Tolsztoj arra kényszeríti olvasóját, hogy a világot a vesztesre álló, elkeseredett poentőr szemével lássa. *„»Hatszáz rubel, ász, sarok, kilences... lehetetlen visszanyerni!... És milyen jól mulatnék otthon... Duplát a filkókra... Ez lehetetlen!... De miért teszi ezt velem?...«* – gondolta Rosztov, és emlékezetébe idézte a múltat. Néha nagy tétet kockáztatott meg, de Dolohov nem volt hajlandó elütni – maga szabta meg az összeget. Nyikolaj szót

fogadott neki, és hol Istenhez imádkozott, ahogy a harctéren, az amstetteni hídon imádkozott; hol azt jósolta magának, hogy az a lap, melyet elsőnek kihúz az asztal alól egy csomó behajított lap közül, az menti meg; hol azt számolgatta, hány zsinór van a mentéjén, és ugyanolyan pontszámú kártyára akart feltenni egy – egész veszteséggel egyenlő – összeget. Hol segélyt kérően tekingetett a többi játékosra, hol Dolohov immár hideg arcára tekintett, és igyekezett kifürkészni, mi megy végbe benne.

»Hiszen tudja – mondta magában –, mit jelent nekem ez a veszteség. Nem kívánhatja a veszetemet! Hiszen barátom volt. Hiszen szerettem...«

Tolsztoj nemcsak a művész zsenialitásával, hanem annak az embernek a tapasztalatából kiindulva, aki tudja, mit jelent a hatalmas kártyaveszteség, írja le azt a Rosztov által átél, váratlan, semmivel sem megokolható, ellentmondásosságában is emelkedett lelkiállapotot, melyben a pusztulás érzése mintegy ösztönzőerőként hat. A pusztulás romantikus pátoszáát jól szemléltetik A. Grigorjev költeményei, illetve a következő puskinsi sorok:

„S mert lelkesít az ütközet;
Ezt érzed szakadék felett,
.....
S minden, mi életére tör,
A halandónak kész gyönyör.
És, ez lehet bár érthetetlen
Az öröklétnek záloga!”¹⁷

A vesztes, Nyikolaj Rosztov is átéli a kártyajáték poézisének részét alkotó pusztulás pátoszáát, s számára a kétségbeesés, a nagy lelki feszültség és a Natasa által játszott román hangjai szinte egy akkordban olvadnak össze: „Ó, hogy megremegett ez a terc, és hogy megmozdult az, ami Rosztov lelkében a legnemesebb volt. És ez független volt mindentől a világon, fölötte állt mindennek a világon. Mit számít most neki a veszteség, Dolohov meg a becületszó!... Ez mind ostobaság! Akár gyilkolhat, akár lophat is az ember, de mégis boldog tud lenni...”¹⁸

A hazardjáték-szituáció mindenekelőtt a párbajra emlékeztet, mivel két ellenfél közötti konfliktust modellál. A hazardjáték, még akkor is, ha professzionális játékosok vettek benne részt, folyhatott tisztességesen, a szabályoknak megfelelően, ám a professzionális játékosnak, aki irányította a játékot, a poentórral összehasonlítva, ebben az esetben is nagyobb volt a nyeresi esélye. Ez történik például A PIKK DÁMÁ-ban, ahol a professzionális játékosok társasága „illendő”, azaz tisztességes játékot folytat. Rögtön el is vetik a beszélgetés egyik résztvevőjének azt a feltevését, hogy a grófnő esetében „megjelölt” kártyákról lett volna szó. A „becsületes” játék mintegy a csata modelljét valósította meg. A kártyajáték A PIKK DÁMÁ-ban a párbajhoz válik hasonlatossá: „A többi játékos nem is tett, türelmetlenül várta, hogy fog végzõdni a játszma. Hermann az asztalnál állt, s kész volt egyedül játszani a sápadt, de egyre mosolygó Csekalinszkijjal. Mind a ketten felbontottak egy-egy pakli kártyát. Csekalinszkij kevert. Hermann emelt, és kártyájára tétül egy halom bankót tett. Az egész helyzet a párbajhoz hasonlított. Mély csend honolt körös-körül.” (Trócsányi Zoltán fordítása.)

Ez is magyarázza a XVIII. század második és a XIX. század első felének orosz társadalmában a hazardjátékok már-már járványszerű elterjedését. Noha a párbaj e modellje lényegében egyenlõtlenségen alapul: a poentór mindent meg akar nyerni, miközben azt kockáztatja, hogy mindent elveszít – s tulajdonképpen olyan ember módjára viselkedik, aki arra kényszerül, hogy elégséges információ híján hozzon fontos

döntéseket; találomra is cselekedhet, de hipotéziseket is gyárthat, törekedhet arra is, hogy felállítson bizonyos statisztikai törvényszerűségeket. A bankár viszont semmiféle stratégiát nem választhat magának, tisztességes játékban csak saját hidegvérűségére támaszkodhat. A bankár a helyzetét a fátumra, a poentőr a kockáztatásra alapozza. Sőt az a személy, aki megüti a bankot, azt sem tudhatja, hogyan osztják ki a kártyát; sakkfigura az Ismeretlen Tényezők kezében, akik a háta mögött állnak. Ez a modell már önmagában is lehetőséget nyújtott az életbeli konfliktusok meghatározott interpretációjára. A játék úgy értelmeződött, mint a mindenható, irracionális, gyakran démonikusnak vélt erővel való összeütközés.

A „bankár” viselkedésének abszolút értelmezhetetlen volta a XVIII. század és a XIX. századelső szabadgondolkodásának fontos sajátossága. Miután Puskin tudomást szerzett Vjazemszkij gyermekének haláláról, ezt írta Pjotr Andrejevics hercegnek: *„A sors nem hagyja abba csínytevéseit. Ne haragudj rá, hisz nem tudja, mit tesz. Úgy képzeld el magadnak, mint egy hatalmas majmot, akinek megadatott a teljes szabadság. Ki tudná bilincsbe verni? Se te, se én, senki sem.”* Az ellenfél stratégiájának éppen ez az értelmezhetetlensége és beláthatatlansága késztetett arra, hogy viselkedésében felfedezzék a nevetségest, amely az Ismeretlen Tényezőknek infernális jelleget kölcsönzött. A „fáraó” típusú modell oly módon szerveződik, hogy bármely alkalmazója csak egy helyre helyezheti önmagát – a poentőr helyére; a bankár helye a modellben leggyakrabban „harmadik személyben van megadva”. Ritka kivételnek számít Puskin A LÖVÉS című elbeszélésének hőse, Silvio. Ez azzal magyarázható, hogy Silvio „a végzet emberé”-nek szerepét játssza, a sorsot személyesíti meg, nem annak játékszerét. Az is jellemző, hogy a kártyajáték-jelenetben ő a házigazda. A bankár mind a köznapi életben, mind az irodalomban mindig annak a helyiségnek a gazdája, ahol a játék folyik, a történet hőse pedig általában vendég. Dolohov szintén a romantikus „végzet emberé”-nek képzelte magát a Nyikolaj Rosztovval folytatott játékban.

Mínt hogy a fáraó alkalmas volt arra, hogy akár általános tartalmú, akár specifikus tematikájú történeteket modelláljon, e tulajdonsága meghatározta felhasználásának módját a szövegben. Egyfelől a kóperegény, sőt általában a regény szerkezete, mely a fáraópartik változatosságát, az epizódok váltakozását követi, a kártyajáték kompozicionális képzetére épült, másfelől a kártyamodellel mutatta fel az élet egyes epizódjainak különálló voltát, mint *„tarka kártyalapok”* laza, véletlenszerű kapcsolatát.

*„S lassan kialszik belsejében
Minden kis érzés, gondolat;
A múlt tolul fel képzeletében,
Megannyi tarka kártyalap:
Hol egy tisztás olvadt havában
Egy ifjú fekszik, mintha ágyban
Pihenne mozdulatlan ott,
S már szinte hallja: nos, halott.¹⁹
Hol ellenségeit idézi,
A sok gonosz rágalmazót,
Sok bájos, hűtlen távozót,
Gyűlölt barátot...”*

(Puskin: JEVGENYIJ ANYEGIN.
8. XXXVII. Galgóczy Árpád
fordítása.)

Az orosz valóságot bemutató történetekben a társadalmi okok és azok irodalmi ábrázolása között még egy láncszem van – a véletlen, vagyis „*azok az események, melyek a végrehajtott kísérlet eredményeképp vagy lezajlanak, vagy sem*”.²⁰ Puskinnal és Gogollal kezdődik az a hagyomány, amely az orosz történetekben a meggazdagodás eszményét a kártyával (A PIKK DÁMÁ-tól Dosztojevszkij JÁTEKOS-áig) vagy a szélhámossággal (Csicsikovtól Kreccsinszkijig) kapcsolja össze. Itt jegyzem meg, hogy „*a pénz lovagja*” – Puskin A FUKAR LOVAG című kisdrámájának bárója – a meggazdagodás folyamatában a szorgalom, a fokozatosság és a céltudatosság szerepét emeli ki:

„Így hordok évről évre egy marék
 Kincset a pince rejtékébe én is,
 És a halom nől...
 Hol ez a tallér?... Itt van... A minap
 Hozta egy özvegy nékem...
 Hát ez? E tallér Thibault-tól való –”
 (Gáspár Endre fordítása.)

Mellesleg Hermann viselkedésében is, mikor végül rászánja magát, hogy kártyázzon, a hirtelen meggazdagodás vágya uralkodik: „*Sokáig nem tudott elaludni, és amikor végre mégis elaludt, kártyák, zöld asztal, bankjegycsomók és aranypénzhalmazok jelentek meg előtte. Egyik kártyát a másik után tette meg, elszántan hajtogatta be a kártyák sarkait, szüntelenül nyert, egymás után sepegte be az aranycsomókat, és dugdosta zsebre a bankjegyeket.*” (Trócsányi Zoltán fordítása.) Csicsikovit szintén a „*káprázatos gazdagság*” hirtelen megjelenése és eltűnése jellemzi. Egyébként, ha Hermannban a számítás és a hazardírozás szenvedélye még harcol egymással, Csicsikovban már a számítás győz, Kreccsinszkijt pedig egyértelműen a hazardírozás ragadja magával. Emlékezzünk csak A. Szuhovo-Kobilin KRECCSINSZKIJ HÁZASSÁGA című darabjából Fjodor monológjára: „*Mikor Péterváron éltünk – ő, édes Istenem! – csak úgy hullott a pénz! Az volt ám az igazi játék!... Hiszen ő mindig ilyen volt: annyi volt a pénze, mint a pelyva, s csak szórta, csak szórta. Egyetemista korában még úgy-ahogy rendesen élt, viszont ahogy kikériült az egyetemről, elkapta a gépszíj, nem volt megállás! Ismerősök, grófok, hercegek, barátokzás, ivászat, kártya...*” Ugyanebben a darabban, Raszpljujev szavaiban ez a téma már parodisztikus, leegyszerűsítő megfogalmazást nyer: „*Pénz... kártya... sors... szerencse... gonosz, iszonyú lázalom!*” E hagyomány visszájára fordított értelmezését Goncsarov OBLMOV-jában találjuk meg, mikor az „*orosz német*” Hermann egy másik, tőle teljesen különböző „*orosz németté*” változik át Andrej Stolc alakjában.

Ahogy már szó esett róla, a kártyajáték az egyszerű nyerési vágnál, az anyagi haszonra való törekvésnél jóval többet jelentett. Csak a professzionális hamiskártyásnak volt fontos a kártyában a haszon. A puskinai kor tisztességes játékos számára (a hivatalos tiltás ellenére a tisztességes kártyajáték majdhogynem általános szenvedély volt) a kártyanyereség nem öncél, hanem a kockáztatás örömét adja, s ily módon az előre meg nem jósolható átélésének eszköze. Tulajdonképpen ez az érzés szöges ellentéte az egyenruha és a katonai díszszemle által szabályozott életnek. Pétervár, a katonai szolgálat s maga a birodalmi szellem megfosztotta az embert a szabadságtól, eleve kizárta a véletlent. A játék volt az egyedüli, amely ráébreszthette az embert a véletlen szerepére az életben. Ha nem idézzük fel Puskin Pétervár-képét, a játékszenvedély csupán furcsa és érthetetlen betegségnek tűnhet:

„Ékes város, szegény város,
Rab nép, gránit-uralom,
Zölde égbolt, haloványos,
Hidegség és unalom...”
(Halasi Zoltán fordítása.)

Hogy miért nevezte Puskin a kártyát „az egyik legnagyobb szenvedélynek”, erre a kérdésre a korabeli pétervári kulturális légkör adhat magyarázatot. Vjazemszkij így ír: „Szomorú öregkor vár magára – mondta Talleyrand valakinek, aki azzal dicsekedett, hogy sohasem vett a kezébe kártyát, és reméli, hogy sosem fog megtanulni egyetlen kártyajátékot sem. Ha hiszünk Talleyrand szavainak, úgy sehol a világon nem vár olyan vidám öregkor az emberekre, mint nálunk. Mi már gyermekkorunktól kezdve e játékokra készítjük fel magunkat, ezt tanulgatjuk, és környezetünk példáján felbuzdulva saját tapasztalatokat is gyűjtünk. A kártya sehol a világon nincs úgy elterjedve, mint nálunk: az orosz életben a kártya az egyik végzetes és kikerülhetetlen öserő. A játékszenvedély az emberekben mindenütt kisebb vagy nagyobb mértékben megtalálható, így az úgynevezett hazardjátékok iránti szenvedély is. Megszállott játékos mindig akad, minden körülmények között. A drámaírók színpadra vitték ezt a szenvedélyt, annak végzetes következményeivel együtt. Az ismert francia író és szónok, Benjamin Constant éppen olyan szenvedélyes kártyás volt, mint politikus. Dél-oroszországi tartózkodása idején Puskin egy néhány száz versztányira lévő helységbe utazott bálba, abban a reményben, hogy találkozik akkori szerelmével. Ahogy megérkezett a városba, a bál előtt még leült poentírozni, és fel sem állt hajnalig. Vesztett egész éjszaka, el se ment a bálba, elherdálta a pénzét, és elvesztette szerelmét. II. Katalin korának egyik legnevezetesebb főrangú személyisége, Szergej Petrovics Rumjancev gróf, a ragyogó szellemű, művelt, a tudomány minden területén rendkívül jártas férfiú rabja volt e szenvedélynek öregkoráig, amely úgy tört rá időnként, mint a dipszománia. Játéktársaival néha napokra bezárkózott, hihetetlen összegeket vesztett, majd a következő roham megjelenéséig nem játszott. Az effajta játék az élethalál-küzdelemhez hasonlatos, megvan a maga izgalma, drámája és költészete. Hogy jó-e és nemes-e ez a szenvedély, ez a poézis – az már más kérdés. Az egyik játékos azt mondta, hogy a nyeres öröme után nincs nagyobb öröm a vesztésnél.”²¹

A bennünket érdeklő korszak két alapmodellje: a kártya és a díszszemle. Hasonlóan ahhoz, ahogy a díszszemlének megvolt a maga költészete és mitológiája, a kártyajátékot is sajátos mitológia és poézis lengte körül. A kártya a váratlan szerencsét, a Véletlen költészetét, a hirtelen bekövetkező boldogság reményét jelenítette meg. Abban a korban, mikor a „véletlen” szó hallatára a nemesifjak rögtön megsédültek, a kártyanyeremény mintha az összes szenvedély, vágy és remény megvalósíthatóságának egyetemes modelljévé vált volna. Leginkább a spontaneitás és beláthatatlanság volt benne a vonzó. Az sem véletlen, hogy Hermann A PIKK DÁMÁ-ban mielőtt a végzetes útra térne, a becsületes szolgálaton alapuló munkát igyekszik szembeállítani a kártya kísértésével: „Takarékosság, mértékletesség és munkaszeretet: ez az én három, biztosan nyerő kártyám.” (Trócsányi Zoltán fordítása.)

A XVIII. század elején még hivatalosan tiltott és szigorúan üldözött hazard kártyajáték a század második felében a nemesség társasági életében általános szokássá vált, és tulajdonképpen törvényesítették. Elismerését bizonyítja az a XIX. század harmincas éveiben bevezetett rendelkezés, mely szerint a kártyajátékból befolyó jövedelem²² Maria Fjodorovna fennhatósága alá került, azaz emberbaráti célokra használták fel.

A felhasználás függvényében különféle kártyákat nyomtattak. A kártya ennek következményeképp specializálódott. Az Oroszországban használatos „francia kártyát”

(melyet az elnevezéssel ellentétben a XVIII. század közepén Németországban állítottak elő, később viszont már Oroszországban nyomtak játékkártyát) három minőségben gyártották: jóslásra való kártyát,²³ a kommersz játékokban és a preferanszban alkalmazott, többször használatos, drága, művészileg megformált kártyát s a hazárdjátékokban használatos kártyát. Ez utóbbira hatalmas volt az igény, s mivel csak egyszeri használatra készültek, a nyomtatás minősége alacsony színvonalú volt.

A kártya a köznapai élettől a filozófiáig az orosz valóság tükörképeként funkcionált: „A kártyának nálunk sajátos szellemessége, vidám bölcsessége és a különböző élcélődésekben és szójátékokban megnyilvánuló humora van. Felettebb érdekes könyvet lehetne írni a »Kártyapakli fiziológiája« címmel.” Emez „erkölcstelen szenvedély” természetéről szóló elmélkedését Vjazemszkij ironikus replikával zárja: „Egyébként a kártya túlzott használatának nálunk jó oldala is van: azokból a pénzekből, melyek a kártya eladásából folytak be, több jótékony és nevelési célú intézményt alapítottak.”²⁴

A Véletlennel folytatott párbaj, a hirtelen meggazdagodás vágyával kísérve, illetve a pénzuralom százada feletti pillanatnyi győzelem illúziója táplálta azt a reményt, hogy egyedül a kártya jelentheti a meggazdagodáshoz vezető utat. Emiatt a kártyajáték lélektani légkörét a hirtelen meggazdagodás mohó vágya, vagyis a csoda iránti vágy alkotta. Az isteni segítségbe vetett hit elvesztését kompenzálták a logikai számításba vetett hittel vagy a hamiskártyás esetében a csalás sikerének reményével. Mind az egyik, mind a másik változat rendkívül elterjedt volt. A reális élet összevisszasága, irracionális jellege arra készítette az embert, hogy az előre meg nem jósolhatóra, a kiszámíthatatlan Véletlenre tegyen. Dosztojevszkij feleségének, A. G. Dosztojevszkjának írott tragikus hangvételű levelei ebből a szempontból szolgálnak ékesszóló tanúbizonysággal. Az önbecsapásnak az a lélektani mechanizmusa, mellyel a játékos arról győzködi önmagát, hogy a hazardírozás lényegében nem más, mint pontos számítás, ekkora erővel sehol sincs megjelenítve:

„A. G. Dosztojevszkjának

Homburg, 1867. május 22., szerda, reggel 10 óra

Köszöntelek, kedves angyalom! Tegnap kaptam meg leveled, melynek nagyon megörültem, ám ezzel egy időben rémesen el is keseredtem. Mi történik veled, Anya, miért vagy ilyen állapotban? Csak sírsz, nem alszol, és kínozod magad. Gondold el, milyen érzés ezt olvasni. Őt nappal ezelőtt volt mindez, s ugyan mi lehet most veled? Kedvesem, drága angyalom, mindenem, nem hányom ezt a szemedre; épp ellenkezőleg, ezekkel az érzésekkel még kedvesebb és értékesebb vagy nekem. Tudom, nincs mit tenni, ha már annyira nem bírod elviselni, hogy nem vagyok veled, és hogy annyira bizalmatlan vagy velem szemben (ismétlem, nem hányom ezt a szemedre, s szeretlek is éppen emiatt, ha lehet, még kétszer jobban, mint enélkül, vagyis értékelem az aggodásodat); ám ugyanakkor; galambocskám, jól tudod, milyen örültséget csináltam azzal, hogy nem számolva érzéseiddel, idejöttem. Értsd meg, kedvesem: először is az irántad érzett aggodalom nagyon zavart abban, hogy sikeresen bevégezzem ezt az átkozott játékot, és mielőbb hozzád utazzam, vagyis lelkileg nem voltam szabad; másodszer pedig: miután tudomásom van helyzetéről, gondold el, milyen érzés itt lenni! Bocsáss meg, angyalom, de bele kell mennem néhány részletbe vállalkozásomat illetően, a játékkal kapcsolatban, hogy világossá váljon előtted, miről is van szó. Már vagy húsz alkalommal, mikor a zöld asztalhoz ültem, a következő kísérletet hajtottam végre: ha hidegvérrel, nyugodtan és át gondoltan játszom, akkor abszolút kizárt, hogy vesztsek! Esküszöm, abszolút kizárt! A vakvéletlennel szemben a kalkuláció mindenképp előnyt jelent, tehát van sanszom. Ám általában mi történt? Általában negyven guldennel kezdtem, elővettem a pénzt a

zsebemből, leültem, s feltettem egy-két guldent. Általában (mindig) negyedóra múlva már megnyertem a kétszeresét. Itt kellett volna leállni és elmenni, legalábbis estig nem visszajönni, hogy megnyugtassam felbolygatott idegeimet (tehát igaz volt előző megjegyzésem, hogy tudok nyugodtan és hidegvérrel játszani, de nem többet félóránál egyfolytában). Azonban csak annyi időre mentem el az asztaltól, hogy rágyújtsak, majd ismét a játékba vettem magam. Miért tettem ezt, hiszen jól tudtam, hogy nem bírom tovább és veszték? Azért, mert minden reggel ébredés után elhatároztam magamban, hogy ez lesz az utolsó napom Homburgban, holnap elutazom, ezért nem lehetett hosszú ideig várakoznom a ruletkezés közben. Minden erőmből arra törekedtem, hogy egy nap alatt minél többet nyerjek (holnap, ugye, elutazom), hidegvérűségem így cserbenhagyott, felbolydultak az idegeim, és elkezdtem kockáztatni, dühöngtem, már nem kalkuláltam, csak a véletlenben bíztam, ami nem segített, és – vesztettem folyamatosan (őrült, aki kalkuláció nélkül játszik). Az volt a legnagyobb hiba, hogy egyedül hagytalak, nem hoztalak magammal. És itt te nagyon hiányzol nekem, te pedig majdnem meghalsz nélkülem. Angyalom, ismétlem, nem teszek neked szemrehányást, az aggodalmaiddal még kedvesebb vagy nekem. De itéld meg magad, kedvesem, hogy tegnap például mi is történt velem; miután elküldtem neked a levelet azzal a kéréssel, hogy küldj pénzt, a játékterembe mentem; mindössze húsz gulden (minden eshetőségre) maradt a zsebemben, és ebből tíz guldent kockáztattam. Majdhogynem természetfölötti erővel összpontosítottam, hogy egy teljes óráig nyugodt és körültekintő legyek, és lásd, mivel végződött: nyertem harminc Frigyes-aranyat, vagyis 300 guldent. Nagyon boldog voltam, és annyira, szinte az örületig vágytam arra, hogy még ma bevégezzek mindent, még kétszer ennyit kell nyernem, és azonnal elutazhatok innen, erre nem adtam magamnak pihenőt, s még jóformán magamhoz sem tértem, rögvést a ruletthez rohantam, és folyamatosan tettem fel az aranyakat, és mindent, mindent az utolsó kopejkáig elvesztettem, mindössze két guldenem maradt dohányra. Anya, kedvesem, napsugaram! Értsd meg, adósságaim vannak, amiket meg kell adni, mert különben gazembernek tartanak. Értsd meg, írnom kell Katkov számára, és Drezdában kellene ülnöm. Egyszerűen nyernem kellett. Okvetlenül! Nem saját kedvtelésemmre játszom. Hiszen ez az egyedüli kiút – s íme e miatt a ronda kalkuláció miatt elvesztettem mindent. Nem neked teszek szemrehányást, magamat átkozom: miért nem hoztalak magammal? Ha mindennap csak egy keveset játszom, lehetetlen, hogy ne nyerjek, ez így van, pontosan így, már vagy hússzor kipróbáltam, és lám, ezt tudva, Homburgból bizonyára mégis veszteséggel utazom el; ám azt is tudom, ha adnék magamnak legalább még négy napot, ez alatt a négy nap alatt mindent visszanyernék. De természetesen nem fogok tovább játszani!

Kedves Anya, értsd meg (még egyszer könyörgök), nem szídlak, nem szídlak téged; ellenkezőleg, magamat szídom, hogy nem hoztalak magammal.

NB. NB. Arra az esetre, ha tegnapi levelem valamiféle okból elkallódott volna, röviden megismétlem, mi volt benne: kértelek, hogy küldj sürgősen húsz tizenöt rubeles aranyat a bankáron keresztül, vagyis menj el hozzá, és mondd meg neki, hogy küldje erre meg erre a címre Homburgba (ez a legbiztosabb cím), poste restante, ennek meg ennek 20 aranypénzt, és a bankár tudni fogja, mit kell tennie. Kérem, hogy a lehetőségeihez mérten siessen, még aznap adja postára. (A váltót, amit a bankártól kapsz majd, bele kell tenni egy borítékba és ajánlott levélként elküldeni.) Mindez, ha siet az ember, nem tart tovább egy óránál, úgyhogy még aznap a levél is elmehet.

Ha sikerül elküldened aznap, vagyis ma (szerdán), úgy megkapom holnap, csütörtökön. Ha csütörtökön küldöd, úgy pénteken kapom meg. Ha megkapom csütörtökön, úgy szombaton Drezdában leszek, ha pénteken kapom meg, akkor vasárnap érkezem. Biztosan így lesz. Biztosan. Ha minden dolgomat el tudom intézni, akkor lehet, hogy nem a harmadik napon, hanem már másnap ott leszek. Bár nem hiszem, hogy lehetséges lenne azonnal elintézni mindent, és elutazni (megkapni a pénzt, összeszedelőzködni, Frankfurtba menni, nem lekésni a gyorsvonatot).

Noha minden erőmből igyekezni fogok, a legbiztosabbnak az látszik, hogy a harmadik napon érkezem.

Viszontlátásra, Anya, drága angyalom, rettenetesen aggódom miattad, miattam azonban felesleges aggódnod. Az egészségem kitűnő. Ez az idegkimerültség, amittől te annyira félsz, csak fizikai, mechanikus dolog! Hiszen nem erkölcsi megrázkódtatásról van szó. A felajzottság a természetemből fakad, ilyen az alkatom. Mindig ideges vagyok, s enélkül sem vagyok képes sohasem a nyugalomra! Egyébként csodás itt a természet. Nem is lehetnék annál egészségesebb, mint most vagyok, miattad viszont komolyan nyugtalankodom. Azért nyugtalankodom, mert szeretlek.

Szeretettel öllelek, sokszor csókollak:

A te F. D(osztrojevskijed)”

A kártya lett az a fókusz, melyben a kor társadalmi konfliktusai találkoztak. A fentebb már idézett Sztrahov egy másik művében – a *Szatirikus szemle* című folyóiratban jelent meg, melyet egy személyben jegyzett és adott ki – váratlanul komoly hangvételű eszmefuttatást közölt a kártya és a nép elnyomása – különösképp a parasztság kifosztása – kapcsolatáról: „Az itteni politikusok igen hevesen védik a kártyát. Noha elismerik, hogy a társadalomban temérdek bajt okoz, és hogy számos magánéleti probléma forrása. Szintén beismerik, hogy több család életét feldúlta a kártya, és naponta látni a játékot követő szerencsétlenségeket. Ennek ellenére meg vannak győződve róla, ha a társadalomból kiűznék a játékot, ha ez egyáltalán sikerülne, beláthatatlan bajok forrása lenne. Ha megsemmisítenék a kártyát, véleményük szerint csődbe mennének a híres manufaktúrák, és koldusbotra jutna számos alattvaló; ez a balszerencse egy másik bajt idézne elő, majd egy harmadikat stb., hiszen az egyik polgár szegénysége a másik nyomorúságának is okozója...” Az egyenlőtlenség védelmezőinek érvelésével és azok véleményével szemben, akik azt állítják, hogy a gazdagság a társadalmi jólét forrása, Sztrahov merész gondolatsort állít szembe: „...hát akkor lássák meg azt is, hogy aki veszít a kártyán, parasztjait rabolja ki, eladja a falu erdejét, állatait, a gabonát, majd végül nyomorba süllyeszti a szerencsétlen muzsikokat, utána őket is eladja, vagy garasokért elnyeri tőle a kártyán egy hozzá hasonló csélcsp, aki szintén kirabolja őket, megterheli és megrovidíti szerencsétlen életüket”.²⁵ A napnál is világosabb a célpont, ami ellen Sztrahov támadása irányul: a rousseau-izmus pozíciójából kiindulva Voltaire elveit ostorozza, aki a társadalom fejlődése szempontjából fontosnak tartotta a gazdagság és szegénység progresszív egyensúlyát. Sztrahov részben A NAGYVILÁGI EMBER VÉDELME, AVAGY A POMPA APOLÓGIÁJA című Voltaire-mű következő soraira utal: „A szegény arra született, hogy gyűjtögessen, a gazdag meg arra, hogy elherdálja mindent.”²⁶

A kortársak szemében a kártya problémája mintegy a korszak konfliktusainak szimbolikus kifejeződése. A tisztességtelen játék már a kezdetektől fogva a hazardjátékok állandó kísérőjelensége volt, a harmincas, negyvenes években azonban már járványként terjedt. A nagyvilági hamiskártyást felváltotta a professzionális játékos, akinek a „kártyarablás” a megélhetés állandó és alapvető forrását jelentette. A hamiskártyásság majdhogynem hivatalos foglalkozássá vált, noha formálisan büntette a törvény. Ahogy már volt róla szó, a nemesi társadalom elítélte ugyan a tisztességtelen játékot, de jobban elnézte, mint például a párbaj megtagadását vagy más „nemtelen” cselekedetet. A professzionális hamiskártyás mindennapos figura lett. A zajos ünnepek állandó résztvevői a hamiskártyásbandák, gyakran ők vonzották az éves vásárokra a közeli járásokból a nemeseket, akik akár százversztányi távolságot is megtettek értük. Ezek a vásárokon egész vagyonokat játszottak el. A professzionális játékosok csapata, amely a véletlenül odavetődött utazókkal mérkőzött meg, a szó szoros értelmében koldusbotra juttatta a hálójába került gyanútlan, egyszerű nemesembereket, fiatal tiszteteket.

E témának szentelte Gogol a KÁRTYÁSOK című darabját: Iharevet, a tapasztalt hamiskártyást, aki éveket töltött azzal, hogy kitanulja a pettyegtetett kártyák és a *cinkeles* bonyolult művészetét és alkalmazását, becsapja egy kevésbé tapasztalt, de annál ravaszabb hamiskártyásokból álló banda. A „véletlenül” odavetődött társaság minden egyes tagja jártas a hamiskártyás művészetében – az egyszerű fiatalember, akit le akarnak itatni és be akarnak csapni, a tisztcsaládapa, a játékba, úgymond, kívülről bekerült hivatalnok, mind-mind egy csapat tagjai, akik elhatározták, hogy móresre tanítják a mestert. Végül kiderül, hogy az egyetlen „tisztes” ember, aki egyedül önmagát adja – a hamiskártyás.

A professzionális kártyások világának a korszak emberének tudatában az idillikus családi fészkek volt az ellentéte. Ám e világ poézisét is könnyen ki lehetett fejezni a kártya nyelvén. Bár igaz, e nyelvvel más jellegű idill született.

A már idézett, Sztrahov-féle felsorolásban vannak „...játékok, akik kérelmezték, hogy komoly, tiszteletre méltó emberek szolgálatába állhassanak” és „Olyan játékok, akik kérelmezték, hogy nyugalomba vonulhassanak vidékre és falura”. A „tiszteletre méltó” és a „gyermeknek való” kártyajátékok, melyeknek rendeltetése nem a hazardírozás, hanem a szórakoztatás és pihentetés volt, „idillikus” színezetet nyertek. Az idő múlásának eszközeiként családi és baráti körben játszották őket, s egyedüli céljuk az unalom elűzése volt:

„...időnként, mert leragadna a szemünk,
Vacsoráig vígan forog a pakli:
Jeroski, fáraó, heveskedünk...
Csak apróban, nem kell megadni.”²⁷
(Halasi Zoltán fordítása.)

A mai olvasó nem érzékelheti az e sorokban rejülő iróniát, a szavak közti ellentmondást a versben. A hazardjáték, a fáraó egy szintre kerül a jeroskival, mely Sztrahov szerint kérelmezi, hogy „nyugalomba vonulhasson vidékre és falura” (a „nyugalomba vonulás” már eleve szójáték: az emberek esetében ez a kérés nyugdíjazást jelent, a kártyánál – vidéki használatát). Az iróniát az is fokozza, hogy a fáraót „csak apróban” játsszák, s a veszteséget „nem kell megadni”. Ugyanakkor Gyerzsavin versében az árnyalatok, a gondolati szálak egymásba játszása miatt szó sincs a falusi „kártyaidill” és a városi hazardírozás szembeállításáról.

A kommersz játékok a bensőséges családiasság hangulatát teremtik meg:

„Az asztalnál a whist-vitézek
Már túl vannak nyolc robberen;
Már helyet is nyolcszor cseréltek;
Teát hoznak.”
(Puskin: JEVGENYIJ ANYEGIN.
6. XXXVI. Galgóczy Árpád
fordítása.)

A kommersz játékok a kellemes időtöltést segítik elő, itt egészen más jelenetekkel zárulnak a partik, mint a hazardjátékoknál. Itt nem találkozunk végsőkéig elszánt játékosokkal, akik az asztal alá dobják a szétépett kártyalapokat, s a játékot nem zárja

sem öngyilkos pisztolylövés, sem párbajjelenet. „*A whistben lapot osztottak neki, melyet udvarias főhajtással köszönt meg. Leültek a zöld asztalhoz, s vacsoráig fel sem keltek. Megszűnt mindenfajta beszélgetés, ahogy általában lenni szokott, mikor végre igazi foglalatosságnak adja át magát az ember. Noha a postamester beszédes természetű volt, miután kézbe vette a kártyát, rögvest töprengő kifejezés jelent meg az arcán, alsó ajkát a felsőre szorította, s a játék folyamán végig megőrizte ezt a mimikát. Mikor felütötte a lapot, energikusan az asztalra csapott, és ha dáma volt, azt mondta: »na, itt az öreg papné!«, ha király: »megjött a tambovi muzsik!«. A táblabíró pedig mindig azt mondogatta ilyenkor: »Megállj, majd adok neked!«*”

Általában az effajta játékok záróakkordja idillikus jelenet volt. Sőt a kártyázás közbeni viták sem léptek túl az illendőség határán, noha ritkán itt is volt azért némi izgalom (amely még jobban fokozta a játék adta örömet). „*Mikor befejezték a kártyázást, elég hangosan vitatkoztak. Messziről jött vendégeink szintén bekapcsolódott a vitába... felettebb kellemesen érvelt. Sohasem mondta azt, hogy »mikor maga hívott«, hanem így beszélt: »Mikor Ön méltózatott hívni, volt szerencsém elütni a kettesét« és így tovább...»²⁸*

A kommersz játékokat szintén játszották pénzre, a gyermekjátékokat pedig vidéken, családi vagy baráti körben „barack”-kal vagy ehhez hasonló tréfákkal díjazták. A vesztés vagy a nyereség itt csupán arra szolgált, hogy felfokozza az érdeklődést a játék iránt, semmiképp nem szült hazardírozást.

A kártyázás mint az idillikus környezet része megtalálható például D. Begicsev A HOLMSZKIJ CSALÁD című regényében. „*Estefelé az idős hölgyek és néhányan a fiatalabbak közül, akiknek kedvük volt, leültek whistezni. Kicsiben játszottak, a játék közben egyetlen rossz szó sem hangzott el, s gyakran megtörtént, hogy hatalmas kacagással fejeződött be a parti, mivel az idős Pronszkaja asszony, hogy megnevettesse a többieket, rosszul számolt vagy csalt, amit később maga jelentett be.*”

Az efféle kártyázás szerves része a nyugdíjas, öregkori életmódnak. Jevgenyij Anyegin vidéki földbirtokos „bácsikája”, aki bezárkózva élt falujában, esténként szolgálójával játszott:

„*Durákat játsztunk, ő meg én,
Itt az ablak mellett, szemén
Okulár volt.*”

(Puskin: JEVGENYIJ ANYEGIN.
7. XVIII. Áprily Lajos fordítása.)

Holmszkajáról, a „*jóságos öregasszonyról*” írja Begicsev, hogy miután megjött a temp-lomból, „*meleg, nyugodalmas kis szobájában unokáinak harisnyát kötöget vagy pasziánszt rak ki, miközben társalkodónője, az öreg papné történeteit hallgatja. Esténként a legkedvesebb foglalatossága az unokáival való durákozás, mikor azok az iskola után már jól kiugrálták magukat, a vacsora és az alvás előtt kell nekik egy kis pihenés. A nagymama kihasználja ezt a pihenőidőt, és az unokák, hogy a kedvében járjanak, szüntelenül veszítenek. Az öregasszony meg van győződve róla, hogy nagy mestere a kártyának, s ezért nyer mindig.*”²⁹

A kommersz és az otthoni játékokat tehát a családi élet nyugalmának, az ártatlan szórakozás poézisének atmoszférája lengte körül, a hazardjátékok azonban „*infernális*” atmoszférát (Puskin) vagy „*a bűn légkörét*” (Lermontov, Gogol és mások) árasztották. Ebből a szempontból példabértékű L. Tolsztoj KÉT HUSZÁRTISZT című elbeszélése. Már a cím is két jellem, két korszak ellentétét sugallja. Az első rész hőseiben, Turbin huszártisztben (az ő modellje az író rokona, az Amerikai-Tolsztoj) a Denisz Davidov által „*hősök századának*” nevezett korszak jellemző jegyei összpontosulnak: „*Az 1800-as évek*

idején, amikor még sem vasutak, sem műutak nem voltak, sem gáz, sem sztearinvilágítás, sem alacsony, rugalmas díványok, sem fényezetlen bútorok, sem mindenből kiábrándult monoklis fiatalurak, sem liberális filozófusnők, sem bájos kaméliás hölgyek, akik napjainkban úgy elszaporodtak, ama naiv korban, amikor a Moszkvából Pétervárra szekéren vagy hintón utazók egész konyhára való hazait vittek magukkal, nyolc napig kocogtak süppedős, sáros vagy poros utakon, megbíztak a kisütött húsban, a valdaji fánkokban és pereceken, amikor a hosszú őszi estéken faggyúgyertyák fénye világított meg húsz-harminc főből álló családi kört, a bálokon viasz- és cefagyú gyertyákat állítottak a kandeláberekbe, mikor a bútorok szimmetrikus rendben sorakoztak, mikor apáink nemcsak arcedók és ősz fürtök hiányában voltak fiatalok, hanem azért is, mert asszonyokért párbajt vívtak, és a szoba túlsó sarkából rohantak felvenni a véletlenül vagy szándékosan földre ejtett keszkenőt, mikor anyáink rövid ruhaderekakhoz óriási puffos ujjat viseltek, és sorsházással döntöttek el családi ügyeket, mikor a szépséges kaméliás hölgyek kerültk a nappali világítást, a szabadkőműves páholyok, martinisták, Tugendbundok naiv korában, a Miloradovicsok, Davidovok, Puskinok idején történt...”³⁰

Tolsztoj megformálásában az idős huszártiszt, Turbin kártyajátékában a korszak poétikus jegyei tükröződnek. Turbin – „vonzó, bűnöző típus”, moszkvai Robin Hood huszáregyenruhában – megvédi a hamiskártyás által becsapott fiatal huszártisztet, Iljint. „Ez a híres párbajhős huszár: – Kártyás, párbajhős, szoknyavadász, de vérbeli huszártiszt, a javából.” Miután Turbin megtudta, hogy a hamiskártyás, becsapván Iljint, az ezred pénzét nyerte el tőle, és az öngyilkosság határára sodorta a fiatalembert, betör szállodai szobájába, ahol Luhnov, a hamiskártyás épp a nyereményt számolja össze. A következő jelenet játszódik le közöttük:

„– Játsszani akarok önnel – mondta Turbin, és a díványra ült.

– Most?

– Igen.

– Máskor a legnagyobb örömmel, gróf, de most fáradt vagyok, és lefeküdni készülődök [...]

– De én meg most akarok játszani egy kicsit.

– Ma már nem szándékozom játszani. [...]

– Szóval nem akar játszani?

Luhnov olyan mozdulatot tett vállával, ami sajnálkozását fejezte ki, amiért nem teljesítheti a gróf kívánságát.

– Semmi áron nem akar?

Megint ugyanaz a mozdulat [...]

– Játsszik vagy nem? – kiáltotta a gróf hangosan [...] – Hiszen ön nem tiszta kézzel nyert! Fog játszani? Harmadszor kérdem. [...]

Rövid csend következett, mialatt a gróf arca egyre jobban elsápadt. Egyszer csak borzasztó ütés sújtott Luhnov fejére. A díványra esett, igyekezett összekapni az asztalról a pénzt [...] Turbin összeszedte az asztalon maradt pénzt [...] és gyors léptekkel kiment a szobából.

– Ha elégtételt akar, a rendelkezésére állok...”

Az elbeszélés második részében Tolsztoj a hazardjátékkal és a Turbin apa vele kapcsolatos bűnös viselkedésével a fia józanságát és illedelmes modorát állítja szembe. Ez utóbbi a kártyázást megörökítő epizódokban mutatkozik meg leginkább. A jól nevelt, művelt Turbin fiú túlságosan számító ahhoz, hogy részt vegyen a hazardjátékokban. Végül preferanszot játszanak, és a fiatal Turbin a preferansz egyik „nagyon vidám”, de a vidéki idős embereknek ismeretlen változatát ajánlja. Játékában nincs meg az idős Turbin hazardírozása és vad jósága, épp ellenkezőleg: mindent átható, hideg önzéssel

játszik. Nem veszi észre sem az őt nagy vendégszeretettel fogadó idős hölgy elkeseredését, aki valaha apja iránt romantikus érzelmeket táplált, sem a másik tiszt neki szóló tapintatos jelzéseit, melyekkel fel akarja hívni figyelmét az idős asszony állapotára. „A gróf, aki nagy tételekben szokott játszani, óvatos volt.” A fővárosi ficsúr szenvtelen egoizmussal becsapja az idős asszonyt, aki nem érti az általa bevezetett új szabályokat.

Tolsztoj teljesen váratlan szempontok szerint építi történetét. A fiatal gróf tulajdonképpen nem követ el semmi elítélhetőt. Minimális összeget nyert csupán, de Anna Fjodorovnáknak ez hatalmas veszteségnek tűnik: „*azt képzelte, hogy milliókat vesztett, és teljesen tönkrement*”. A fiatal Turbin senkit sem tett tönkre. Tolsztoj ugyanakkor paradox módon a szívtelenséget és a másik ember iránti közönyt is a mérlegnek ugyanabba a serpenyőjébe helyezi. A hazárdjáték a kor bűnös, ám egyben poétikus vonásait testesíti meg, a kommersz játék a beköszöntő, új „vaskor” szívtelen, számító jellegét.

Ha a társadalmi életben a kártya mintegy a párbaj szinonimája, úgy a díszszemlének antonimája. E szembenállásban a Véletlen és a Szükségszerűség mint a személyes önkény és az állami imperativus „párbaja” tükröződik. E két pólus között folyt a kor nemességének mindennapi élete.

Jegyzetek

1. In: BIBLIOGRAFIJA RUSSZKIH PEREVODOV I KRITYICESZKOJ LITERATURI. Moszkva, 1964. 48–49. és a táblázatok.

2. E két mű első összehasonlítása: In: Stein, Sz.: PUSKIN I GOFMAN. SZRAVNYITYELNOISZTORIKO-LITYERATURNOJE ISSZLEDOVANYIJE. Derpt, 1927. 275.

3. Annak ellenére, hogy a válás és a házasság törvényesen bejegyeztetett, a feleség elkártyázásának botrányos történetét nem emésztette meg a nagyvilági társaság, szegény Razumovszkij grófnét kiközösítették. A kiutat ebből a kényes helyzetből a rá jellemző gentlemanviselkedéssel I. Sándor találta meg: mikor felkérte táncolni a hercegnét a bálon – „grófnénak” nevezte. Ily módon társadalmi státusa helyre lett állítva.

4. Lásd: Lekomceva, M. I., Uszpenszkij, B. A.: OPISZANYIJE ODNOJ SZISZTEMI SZ PROSZTIM SZINTAKSZISZOM; Jegorov B. F.: PROSZTYEJSIJE SZEMIOTICESZKIJJE SZISZTEMI I TIPOLOGIJA SZJUZSETOV. – TRUDI PO ZNAKOVIM SZISZTEMMAM. Vip. II. Tartu, 1965.

5. P. A. Vjazemszkij például így ír „a békés, úgynevezett kommersz játékról, a kártyával való időmúlásról, amely nálunk a különböző korú, rangú és

különböző nemhez tartozó emberek szokása. Az egyik orosz úriasszony azt mondta Velencében: »Persze itt az éghajlat felettébb kellemes; csak sajnos nincs kívül preferanszot játszani.« Egy másik honfitársunk, aki a telet Párizsban töltötte, így felelt arra a kérdésre, tetszik-e neki Párizs: »Nagyon tetszik, minden este lejátszunk egy kártyapartit.«» (In: Vjazemszkij, P.: SZTARAJA ZAPISZNAJA KNYIZSKA. Leningrád, 1929. 85–86.)

6. DICTIONNAIRE CRITIQUE ET RAISONNÉ DES ÉTIQUETTES DE LA COUR. Par M-me la comtesse Genlis. I. k. 304–305.

7. Sztrahov, N.: A DIVAT BEMUTATÁSA, AMELY FÉLKEZŐ DIVATOK LEVELEIT, ÉLETTELEN RUHÁK ELMÉLKEDÉSEIT, NÉMA FŐKÖTŐK BESZÉGETÉSEIT, BÚTOROK, HINTÓK, JEGYZETFÜZETEK, GOMBOK ÉS RÉGIMÓDI INGMELLEK, KÖNTÖSÖK, SLAFROKOK, LÉLEKMELEGÍTŐK STB. ÉRZÉSEIT TARTALMAZZA. ERKÖLCSNEMESÍTŐ ÉS KRITIKAI DOLGOZAT, AMELY AZ ERKÖLCSÖK, AZ ÉLETMÓD ÉS A DIVATÓRÜLT SZÁZAD MÁS NEVETÉSEK ÉS FONTOS JELENETÉNEK IGAZI KÉPÉT TÁRJÁ FEL. Moszkva, 1791. 31–32.

8. IROI-KOMICSESZKAJA POEMA. Pod red. i sz primecs. B. Tomasevskogo. Leningrád, 1933. 70.

9. Lásd pl.: Ejhenbaum, B.: MOJ VREMENY-NYIK. Leningrád, 1929. 15–16.

10. Marin, Sz. N.: POLN. SZOBR. SZOCS. Moszkva, 1948. 306.

11. Rejhman, U. Dzs.: PRIMENYENYIJE SZTATISZTIKI. Moszkva, 1969. 168–169.

12. Novikov például ezt írja: „Az élemedett korú kacér teremtés elé szeretők sora járul... néhány uracsunknak mindez felbolygatta képzeletét... postalovakkal Pétervárra akarnak véletlen, hogy kihasználják ezt a felettébb hasznos véletlent.” (SZATIRICSESZKIJE ZSURNALI N. I. Novikova. Moszkva; Leningrád, 1951. 105. P. N. Berkov ezt a részt kommentálva azt feltételezi, hogy a cárnő kegyenceiről van szó.) Zor törpe Krilov satirikus lapjában, a *Szellempostában* ezt írja Malikulmulkónak: „Egy csinos fiatalember képét öltöttem magamra, mivel mostanság a virágzó fiatalság, a szépség és a kellemes külső nagy becsben áll, és azt mesélik, hogy a véletlen folytán nagy csodát tesz.” (Krilov, I. A.: POLN. SZOBR. SZOCS. I. 43.)

13. A nőiség romantikus ideálja Puskin AZ ARCKÉP című versében ebben az értelemben nyer kifejezést:

„...s mert élvezzi a bűvölő fényt,
Erejét tékozníni kell:
Így, törvénytelen üstökösként
A planéták közt izzik el.”
(Halasi Zoltán fordítása.)

14. Adott esetben lényegtelen az a körülmény, hogy Gogol darabjában a „*fiatalember*” egyáltalán nem „*hiszékeny*”, hiszen ő is egy hamiskártyásbanda tagja.

15. Gribojedov: AZ ÉSZ BAJJAL JÁR. Kardos László fordítása. Bp., 1955. 105.

16. A kártya besorolása az „*illendő viselkedés*” körébe e szempontból is a párbajhoz teszi hasonlatossá. Vö. Puskin ANYEGIN-jének soraival:

„Készítet tisztos sírlakát
Célozva halvány homlokát
Illő távolban állva szemben”
(VI. 33. Áprily Lajos fordítása.)

Az „*illő távoltság*”-ot itt a párbaj szabályai írják elő. A párbaj során elkövetett gyilkosságot is „*becsületbeli ügy*”-nek nevezik.

17. DÍNOMDÁNOM PESTIS IDEJÉN. In: Puskin: DRÁMÁK. Lóthár László fordítása. Bp., 1976. 338–339.

18. A fenti idézetek forrása: L. Tolsztoj:

HÁBORÚ ÉS BÉKE. Bp., 1965. 439., 440., 441., 447.

19. A „*halott*” szó itt kétértelmű: Puskin a képzelet játékát a fáraóval hasonlítja össze, ahol a „*halott kártya*” a vesztés lap.

20. Jaglom, A. M., Jaglom, I. M.: VEROJATNOSZTY I INFORMACIJA. Moszkva, 1973. 21–22.

21. Vjazemszkij, P.: SZTARAJA ZAPISZNAJA KNYIZSKA. 85.

22. A hazárdjáték során rendszerint nagy mennyiségű kártyapaklit használtak el. A fáraóban a bankárnak és mindegyik poentörnek (akár tíz is részt vehetett a játékban) külön pakli járt. Ezenkívül a peches játékosok széj-jeltépték és szétdobálták a kártyát, ahogy ezt például D. N. Begicsev írja le A HOLMSZKIJ CSALÁD című regényében. A felhasznált („el-poentírozott”) paklit azonnal az asztal alá dobták, később a szolgák összeszedték az asztal alá dobált rengeteg kártyalapot, s eladták őket a polgároknak, akik durákat vagy más ehhez hasonló szórakoztató játékot játszottak velük. A földön levő kártyahalom közé gyakran pénz is keveredett, az olyan nagybani játéknál ez sokszor megtörtént, amilyenben például Ny. Nyekraszov hazárdírozott. Illetlen cselekedetnek számítotok a földön heverő pénzt felvenni, a kártyákkal együtt a játék után ezt a lakájok kapták meg. A Tolsztoj és Fet barátságát körülvevő tréfás legendák közül az egyik legelterjedtebb a következő anekdota: Fet a játszma során lehajolt, hogy felvegyen a földről egy kis értékű bankót, mire Tolsztoj a gyeritya lángjánál meggyújtott egy százbubelest, s azzal világított neki, megkönnyítve a pénzkeresést.

23. A játékkártyát is használták jóslásra.

24. Vjazemszkij: SZTARAJA ZAPISZNAJA KNYIZSKA. 86.

25. Szatyiricseskij vesztnyik. Moszkva, 1795. IV. r. 46–48., 51.

26. Voltaire: ÉPÍTRES, SATIRES... Londres, 1781. 113.

27. Gyerzsavin, G. P.: SZTYIHOTVORENYIJA. Leningrád, 1957. 328.

28. Gogol, N. V.: POLN. SZOBR. SZOCS. 6. k. 16.

29. Begicsev, D.: SZEMEJSZTVO HOLMSZKIH. NYEKOTORIJE CSERTI NRAVOV I OBRAZA ZSIZNYI, SZEMEJNOJ I OGYINOKOJ, RUSSZKIH DVORJAN. Moszkva, 1841. 172.

30. L. Tolsztoj: KÉT HUSZÁRTISZT. Lányi Sarolta fordítása. Bp., 1965.

Lator László

SZÜRKE MŰTEREM – VÁLI DEZSÓ KÉPE

sikidomok formák elkülönülve
ez egy majdnem-geometria rendje
ha szürke hát hol itt a tiszta szürke
mögötte mintha cinkfehér derengne
a vékony ecsethegy rajzolta rácsnak
úgy feszül a külső fény szinte átszap
már szinte benn a félszobányi térben
s mert a fekete kékesszürke barna
zárt mezeit hiába ostromolja
úgy árad szét úgy habzik rá a falra
hogy úgy világít az a fal fehéren
mintha nem is fal mintha semmi volna

csak a tárgyak csak azok izzanak
a forrástalan fényesség alatt
még fehérebben éppen csak kiválva
közegükből mégis szilárdan állva
szürkésfehér fehér és még fehérebb
dőlni neki merőleges feketének
függőleges vízszintes fekete
teremt egyensúlyt ad vázat a térnek
mert ez nem színek versengése de
lapok és síkok szerkezete
fehér fekete szürke barna tér
de legtöbb benne mégis a fehér

nem a festőállvány az asztalok
valami más ígéri hogy
ebben a festett térnél tágasabb
ürességben valami felszakad
hogy ez a senkié és semmié
ez a termékeny anyaméh
megnyílik befogadja és kiadja
azt ami még alig több mint a semmi
de bizonyosan meg fog majd jelenni
körülrájzolható alakja

Imre Flóra

ODÜSSZEUSZ HAZATÉR

Lement a partra aznap reggel is.
Szél fúj a tengerről, hideg szél.
Zavaros hullámok csaptak a partra,
hinárt, döglött halat, fahulladékot
sodorva. Összébb húzta a
kabátot magán. Meg-megállt.

*se fönn se lenn se út se visszaút
se csönd se hang sem élet sem halál
míg itt vagyunk ameddig itt vagyunk
ameddig itt hullám hullám után*

A hajójavitóból föl-fölszállt a
kátrány szaga, ahogy fordult a szél.
A lámpák égtek még, végig a parton.
Ostor nyeles lámpák a vajsínű
kövekből rakott alacsony korláton.
Képtelen füzértánc a szürkületben.

*emberi hangok keltének
Arsenio Arsenio
és vízbe fulladunk
meg nem válthat az út
a ki nem tépett gyökerek
Arsenio Arsenio*

Az Óváros felé vitte a lába.
Egy bódénál megállt, és meleg fánkot
vásárolt, aztán cukros, citromos,
langyos teát ivott rá. Ment tovább.
A kitömött sakál ott állt a téren
az utazási iroda előtt.

*Orpheusz már nem megy az alvilágba
Eurüdiké után soha
mozdulatlanság mámore
a kérdés kísér meg-megállva
hát érdemes lett volna-e
Arsenio Arsenio
ez már az alkonyat
a kérdést egy mosollyal zárni le*

*árkádok terek szűk utak
egy kéz érint egy szó füledbe téved
a lámpafényben aranylón pihések*

A másik öbölben a pálmafák
súgtak a szélben, botladozó árnyak.
Az elnéptelenedett sétányt
leseperte az éjjeli eső.
Rézsút csaptak föl a hullámok
a kikötő lépcsőin s visszahulltak –
a harangszót foszlányosan
verte a házakhoz a szél.

*et ne nos inducas
már csak a gyerekkor
nyarak nyarak végtelen búcsúzások
csak amíg remény kétségbeesés
míg itt vagyunk tengerbe gyűrve árkok
agnus Dei és kyrie eleison
meszelt fal leander és újra mész
ite missa est
Dominus vobiscum*

Amikor kilépett a félhomályból,
az ég lassacskán tisztult keleten.
Leült egy padra, combjain érezte
a ruhán átszivárgó nedvességet.

Kartal Zsuzsa

DIDÓ LEVELE ORCUSBÓL

Egy barlangba kerültünk, Didó s Trója vezére.
Megtörtént. Mindegy. A tetőn kuvikoltak a nimfák,
sűrű esőfüggönytől barlangunk besötétült,
Atlas rázta szakállát, vállán fordul az éggömb,
közben rosszakat álmodik Enceladus, kiböfögte
izzó tűzköveit, láttam, megnyílik a kráter,
megremegett a hegy, és villám hasogatta az étert,
láva alattunk, isten mennydörgése fölöttünk,
zúgva szakad le a zápor, hallgatjuk kopogását,
nézzük, hogy menekülnek a szarvasok, és a madárraj,

még a sas is fél, hegyhasadékba buvik be a kígyó,
 árad a Nílus, már nem fér bele kék köpenyébe,
 elvágatnak a hajtók, nyögnek zúgva az erdők,
 villámsujtott fák eleven fáklájára világít...
 nászzene volt nekem, ünnepi fény, menedék csak a vállad
 volt, sápadt fényében a barlang árnya derengett,
 nászszoza lett az, bár a halál holdfénye suhintott,
 gyilkosom, Aenéas, a halálom lett ölelésed.

Balla Zsófia

„VERWEILE DOCH!”

Fényfújta ablakokról a színes szél leomlik.
 A hidak fölött friss légtömb, sűrű aszpi.
 A prizmafényen ketten mennek át
 a tűhidegben egymáshoz sem érve.
 Áttetsző februárvég, szétfolyik.

Ez mind azért van, mert ők ketten, ott.
 A kávéházban ültek és kinéztek.
 Csak most ilyen szép Szt. Rupprecht, a fák,
 a Diglas és a híhideg folyó;
 a házak sűrű díszlete csak nekik,
 őértük béleli az ég darabját.
 Egy macska elhever, bársonyrugó, előttük.

A város lassan átpirult és halló-
 távolon kívül minden rohant, magába
 pöndörült és elnyúlt.

De ketten, ők,
 ott ültek. Körülöttük
 a reggel zárványa, akár a kő.

A LÉLEKZET

Megsózzák majd a földet.

Ahogy a hal, kicsusszan,
úgy jön világra, síkos.
Még világossötétben,
lélegző húsleves.

Benne opálos hólyag,
beléakadt a lélek,
léggömb, cérnán lebegve;
a sűrű húst e ködfolt
fönn tartja, fönt! A mellben
szétoldott, könnyű égtűz,
tolod-fújod a lében.
Nem enged elmerülni.

Pedig lehúz az árnyék
betonkolonca, fogja
hazánk, a bátyánk, testünk.
Lélek hólyaghorogja
halálból fölránt. Nénik
nézik s majd mint a halból,
a testből is kitépik.

Papp András

VISZ A VÍZ

Mint aki vizet vett a szájába, úgy hallgatott Gestina a híres fazekas apja mellett, a szurokolvasztó üstök és a háncsolatlan rönkfák közelében, mikor rendben leszállították Noénak azt a különféle korszakból és tálakból és csészékből és cserepekből álló óriási készletet, amelyet hosszú hónapok alatt sikerült összeállítaniuk legjobb tudásuk szerint.

A fazekaslány minden hangra figyelt.

S miközben a szolgák lepakolták az öszvérek hátára kötözött edényeket, ő valahonnan azt hallotta: lányom, lányom. Ugyanakkor az apja Noéval beszélt, akiről azelőtt sokat hallott, s akit maga is látni szeretett volna. De olyan volt, mint amilyennek képzelte; öreg, hosszú hajjal és nagy szakállal. Kissé hajlott háta miatt zömökebbnek

látszott, de valójában csontos volt és sovány, csak csupasz kezére kellett nézni, a bő száru köntös könyékig visszacsúszott, szabadon hagyva alkarját. Bal csuklóján széles ezüst karperec volt, lábán szíjak nélküli kecskebőr sarut viselt. Mintha az idő öltöztette volna fehérbe, lenvászonból készült köntösének még a szegélyén sem volt semmiféle dísz, a kelmét nem csikozták festékekkel, egyszerű volt, korához méltó. Jobbjában hosszú botot tartott, mely nem volt egészen egyenes, a markolatrészt alatta is, felett is enyhén görbült. Csupán az arca volt szokatlanul sápadt, mint az egyébként várható lett volna; a ráncok mint hajdan volt érzelmek, mosolyok és sírások puha bőrárnyékai, letörőhetetlenül és fölöttébb beszédesen idézték a múltat és az embert. Az angyalok gyermekei, még ha esetenként idősebbek voltak is, mint Noé, nem rancosodtak. Az ő arcán ellenben még látni lehetett azokat az ihletett vonásokat, amelyek az évszázadok alatt sem halványultak, hiven megőrizve az Isten keze nyomát. Az öreg arc szimmetriájában fölfedezhető volt Ádám hajdani szépsége, a gondtalanság derűje és világosa és a gyermekkort nélkülöző, de ártatlanságában mégiscsak arra utaló báj ekkor még kevésbé mesterkéltné vonásai. Hiszen Ádám felnőttként élte gyermekezeit. Noé pedig ötszáz évesen, mikor feleségül vette Túbal-kajin nővérét, Noémit, vált igazából éretté és felnőtté. Noé ráncai könnyen megtéveszthették a felületes szemlélőt; Gestina azonban hetvenévesnél nem gondolta volna többnek, mert Noé szeme fiatal volt, a hosszú idő alatt semmit nem változott. A rancos múlt vagy a múltat őrző ráncok, gondolta a lány, jelenbe foglalják a jövőbe tekintő szemeket; ő egy pillanatig sem kételkedett az előre jelzett áradásban, mint a többiek, akiknek általános és botrányos derűltsége csak akkor hagyott alább, amikor Noé az edényekért cserébe csaknem teljes vagyonát kínálta. A vagyonnal pedig nem tréfálkozik az ember; ha tehetős, akkor mondjuk többet megengedhet magának. Talán még egy ilyen esztelen vállalkozást is, mint amelyet ennek a lánynak a fölállítása jelentett a pusztában. Noé vagyona pedig akkora volt, hogy arra kellő komolyság nélkül nem lehetett gondolni, pláne akkor nem, ha azt a vagyon birtokosa könnyelműen, mondhatni esztelenül kívánja eltékozolni.

Lányom, gyermekem, hallotta ismét Gestina, és elindult a hang feltételezett irányába. Előbb tényleg a bárka felé ment, de aztán nem állt meg ott, hanem ment tovább, a kis dombról lefelé, arra, amerre egy kis bozótos-ligetes rész árnyékában fokhagymát, kerti zsászt, kaprot, édesköményt, retket, uborkát meg lucernát és lóherét is termesztettek. A fűszerek közül pedig a sáfrányt és koriandert, izsópot és mentát, kakukkfűvet és cikóriát. De volt ott mák is. Kövekből kirakott kútja hús vizű volt, sikos peremű kővályúból itatták ott az állatokat, meg kis árkokba vezették a vizet, a veteményeskert ágyásai közé.

A fazekas hiába tiltakozott, mondván, az állatok értéke jócskán felülmúlja az ő edényeinek az értékét. Noé viszont azt mondta, hogy mással nem fizethet, és kevesebbel sem fizethet. Azért, mert neki most semmi sem ér többet a világon, mint a tetszetős és nyilván kiváló minőségű cserépedények, másrészt mert nem bírja tovább tartani az állatokat, takarmányozásuk mind nagyobb gond, és neki most nincs fölöslege, sem pedig szabad és ráérő embere, aki távoli síkságok dús rétegein legeltetné a nyájukat. S ami neki még kell erre a rövid időre, azokat Jáfet kiválogatta és elkülönítette, és a bárkába sem vihet többet, ha majd elkészül, csak annyit, amennyire feltétlenül szükségük lesz.

Noé az állatok mellé rendelt néhány szolgát, hogy segítsenek a fazekasnak a terelésben, akinek nem volt elég embere. Ő maga utoljára maradt, a szamarát itatta, mikor Gestina eszébe jutott, nem is emlékszik, mikor ment el. Először nem nyugtalankodott

miatta, de amint hazaért, s a lányt sehol sem látta, tehát hogy nem jött el korábban, mint ahogyan gondolta, egyszeriben rossz érzései támadtak. Gestina jó gyermek volt, kötelességtudó lány, aki mindig készséggel teljesítette apja parancsait. Így érthető, hogy a kimaradáson méltán csodálkozott, sejtve, hogy nyomós oka lehet.

Ki tudja, miféle szedett-vedett népség dolgozik ott. Hogy az a kóbor eszű Noé mi-féle ringy-rongy munkásokat fogadott föl, akiktől egyébként csak félni lehetne a magányos karavánutak mentén, s akiknek öröme most aligha lehet több, asszonyok híján, mint a borostömlők szorgalmas nyomkodása és csavargatása az esti tűz mellett. Részeges csavargó mindegyik! Ismeri ő a fajtájukat, egy-egy díszpéldány feltűnik az ő műhelyénél is valamiféle szolgálat reményében. Csak azok kaphatók a legörültebb munkára, akik maguk is bolondok, nem törődve semmit egészségükkel, csekély bérért is hajlandók a tűző napon tüzet szítani, szurokgőzt szívni, gyalulni, rönköket emelgetni és izzadva ide-oda cepekedni „mesterük” kívánsága szerint.

Gestina egyetlen lánygyermeké volt. Mondhatni, szeme fénye, őzgidája. Otthon aztán nem is késekedett soká, magához intette két fiát, a beszéd egy idő óta nehezeére esett, s halkán kérdezte tőlük, mikor látták utoljára testvérüket. A fiúk nem tudtak pontos választ adni. Ők az előbb még a Noétól kapott hízókat, szárnyasokat, szamarakat és tevéket szorították be a karámokba. Illetőleg hely hiányában a jámborabb fajtaikat, amelyek szétszéledésétől nem kellett tartaniuk, kint hagyták a karámok előtt, hadd legeljenek kedvükre. S bár nem kis gondot, olykor bosszúságot okozott nekik a tarka állatsereg terelése, a csökönösebbek nógatása, az elevebbek visszatartása, mozdulataikban azért félreérthetetlenül ott volt az elégedettség. Mert ha vesződniük kell is, az csak azt jelenti, van miért. Így bosszúságuk valójában a gazdagság öröme volt, mely bizonyos könnyelműségektől sem volt mentes. Ugyan ki tartotta számon, hány szárnyas repült világgá, vagy hányat tapostak el a bikák a mintegy órás út alatt. Biztonságérzetük a gazdagság jóleső tudásán alapult: semmi sem vész el addig, míg van miből és honnan pótolni. A baromállat pedig könnyen szaporodik, gondolták a fiúk. A világ gazdagsága sem lehet egyéb, mint a nemek kölcsönös vonzódása, a megtermékenyítő és megtermékenyülő életerők találkozása és osztódása.

Az edényekért kapott fizetség pedig minden képzeletüket felülmúlta. Noé szinte egész vagyonát odaadta. Vagyis számolatlanul fizette ki őket kecske- és birkanyájakkal s mindenféle hasznos, igavonásra, teherszállításra, étkezésre és áldozati vágásra egyaránt alkalmas állatokkal.

A fazekas, aki egész életében mértékkel élt, elnémult, valósággal megbénult ekkora eszelősség láttán és hallatán. Az az Isten, Noé istene, tán bolonddá teszi előbb az embert, s csak aztán részesíti áldásban? Vagy az áldás netán egyet jelent az örülettel, a hit pedig a rögeszmével? Ésszel föl sem fogható! És valószínűleg hiába is próbálná megérteni, ő más isteneket ismer, ő neki csak az anyagról, pontosabban szólva csak az agyagról van tudása és tapasztalata, ami viszont megóvja őt az elragadtatástól. Ugyanakkor az agyagot sem ismerné, ha nem tudná, hogy Enki isten ereje, az édesvízű Abzu iszapjába rejtett Me akár tárgyakban is megtestesülhet, miközben láthatatlanul továbbra is megőrzi tulajdonságaikat. Abzu kövér agyagjából teremtette meg az embert Nammu istenanya és Ninnah istennő. A vörös agyag itt sem ismeretlen, ’ādāmāh szóval jelölik. S ha hihet az itteni szóbeszédnek, akkor el kell fogadnia, hogy a Kenan király idején s majd még egyszer Énok korában pusztító özönvíz festette vörösre a földet, oly nagy volt akkor a halál. Ez persze mindent megmagyaráz, s így a vörös agyag természetes anyaga az emberi testnek. De akkor hány teremtés-formálás és pusztító rongálás volt mindeddig?

Mindezek a gondolatok csak még jobban elnémitották a fazekast. Hirtelen annyi minden eszébe jutott, hogy már nemcsak tiltakozni akart, visszautasítani és el nem fogadni a fizetséget, hanem valami nagy-nagy igazságot szeretett volna kimondani, ami éppúgy érvénytelenné és hazuggá teszi Noé nagylelkű följánlását, amint a sokaknak oly ellenszenves építkezést is. Ritkán érzett magában ennyi dühöt és tehetetlenséget; állkapcsán, közvetlenül a fül alatti részeken kétoldalasan dudorodott ki és húzódott vissza gyors ritmusban a rágóizomzat kis darabkája, mely némiképp megnövelte arcának méreteit, és hullámvá tette a szakáll felső részét. Ez az ideges rángás Noé figyelmét sem kerülte el, aki a többiekkel együtt várta a fazekas válaszát. Most a szemébe nézett, nem úgy, mint az előbb, mikor a bárkáról beszélt. A fazekas nagy barna szemében a pillanatnyi zavarodottság ellenére is barátságos melegség volt; formára, termetre jellegzetes típusa volt a Sennaár vidékén lakó embereknek, ahonnan időről időre idevándorolnak néhányan, elhagyva az áldott Folyóköz termékeny földjét és a biztonságot nyújtó erős városokat, s fölmennek egészen Háránig, megkerülve a terméketlen és forró sivatagot, ahol a nap heve elevenen emészti el az élőket, majd lejönnek egészen Hebrónig, de némelyikük meg sem áll Gósen földjéig, és hozzák magukkal az agyagot, az agyagformálás titkát, meg a tenyérbe rejthető kis tábláikon az írás, a jelvetés és értelmezés művészetét. A férfiak közül sokan megtartották a hagyományos viseletet, a birkaszőrből készült szoknyát, amelyet ha szépen kifésültek, aranyos fénybe öltöztette alsótestüket a térd vonaláig. Ez a szőrszoknya ugyan kényelmes volt viselőjének, ám a legmelegebb időszakokban mégis kibírhatatlanul forrónak tűnt, s mindamellettt mindenféle fanyar gőzök és illatok szálltak föl onnan a harang alól, hiába kengették combjukat és ágyékukat hűsítő balzsamokkal. A kényesség nem feltétlen a műveltség velejárója, inkább műveltségükhöz mérten voltak igényesek a test dolgait illetően; tisztálkodási szokásaik, a mosakodás szertartásossága és bőrük olajjal való megkenése is ugyanannak a rituális ceremóniának volt a része, mint ami a legkülönfélébb munkáikban is megnyilvánult: életük áldozatvállalás, s amit tesznek, csak torz és elrontott utánczata lehet a voltaképp utánozhatatlan eredeti szépségnek, de mert a tökéletességre kell figyelniük, tétlenek sem maradhatnak, sajátos formanyelven kell kifejezniük és fenntartaniuk a viszonyt az istenekkel, részint azért, mert valahogy elviselhetővé kell tenni a földi dolgok aránytalanságait, részint pedig azért, mert józanoknak kell maradniuk, és megértésre kell törekedniük, kulturált és civilizált módon.

Ruházatában a fazekas már nem őrizte a hagyományokat; nyersszínű gyolcsruhát viselt, derekán többszörösen körülcsavart kék és az előbbinél finomabb anyag volt, amelyet alkalmasint a feje köré tekerhetett, ha erősen tűzött a nap. Fekete, halántékán őszülő haja és egyenes, nagy orra a húsos cimpával meg a keskeny, szintelen ajkával azonban megőrizte a távoli sennaári nép vonásait. Szakálla göndör volt, akár egy kőbálványé.

Legszívesebben rárivallt volna: Ostoba!, vedd észre magad, kicsiny vagy és nevetéses vagy! Gőgös és különködő, borúlátó és ugyanakkor elbizakodott. A halál mindannyiunkat utolér, és nem építhetünk ellene bárkát, mert nincsen túlpart! A mi életünkre a halál zárta rá az ajtót, megfűstölt és meglocsolt szent küszöbét elevenen át nem léphetjük, de még csak rést sem nyithatunk rajta, hogy mögé lessünk. Minden bárka elsüllyed, hiába a szurok és az aszfalt, melyek a rések között nem hagynak utat a víznek, de elmerül, alamerül, megfeneklik és felborul és vége – tátogott némán a fazekas saját kétségbeesésének örvénye fölött. Mert ha csakugyan úgy lesz, ahogyan

Noé hiszi, akkor valóban értéktelen minden, ami elvész a vízben, hiába a sok állat, a vagyon, ha holnapra mind víz alá kerül. Most csak egyetlen fizetség érne valamit, ha őt és családját fölvenné a bárkába, ha befogadná és magával vinné, mit számítana az a néhány ember. Az nem lehet, hogy nincs megoldás. Az nem lehet, hogy csak így egyszerre, váratlanul, hogy annyi munka, ember, érték... nem lehet, nem szabad.

A csönd túlsó partján mintha egy másik ember állt volna lassan elkönyvesedő szemmel. S immár csak annyi ellenszenv maradt benne a másik iránt, amennyit feltétlenül éreznünk és mutatnunk szükséges azokkal szemben, akik kivételesek és különlegesek, akik megmagyarázhatatlanok és kiválasztottak, s akik a barátságos közeledést is éppoly egyszerű szívjósággal fogadják, mint az álnok és rosszindulatú beszédet; valójában érinthetetlenek, elszigeteli őket az a földöntúli nagyszerűség, amely az embereknek annyira talányos és megfoghatatlan és zavarbaejtő, s mert nem lehetünk olyanok, mint ők, kinevetjük és gúnyoljuk különös viselkedésüket, egyszerű, de a jelenvaló dolgoktól mégiscsak elvonatkoztatott beszédüket.

A fazekas nem tudott megszólalni. Pedig minden bizonnyal érzekelte a mögötte felsorakozott emberek türelmetlenségét, hallhatta a kis suttogásokat. Hol a bárkán dolgozó munkásokat figyelte, hol Noéra nézett, hol meg maga elé, mintha csak latolgatná az ajánlatot, gyors fejszámításokat végezne, mintha hosszú és reménytelennek tűnő alkudozást készítené elő ezzel a nagy és egyre kínosabbá váló csönddel. De hogyan is alkudozhatnék most, azután, hogy kinevette az építkezést? Olyasmit nem mondhat, amit a többiek várnak tőle, tehát valami olyasfélét, hogy Noé bizony elbizakodott és tudálékos, aki azt hiszi magáról, hogy szellemisége a világ fölé emeli őt, s mindamellert olyan jól és ügyesen tudja a saját érdekeit nézni a marha- és gypajúkereskedelemben, hogy éppenséggel önbecsülést sértő vele érintkezni, mivel ez az óriási fizetség nem lehet más, mint cselvetés, amit aztán busás haszonnal szerez vissza. Talán jobb lett volna, ha el sem fogadja ezt a megrendelést. És most nemcsak saját bőrére kellene alkudoznia, megalázkodva bizonyítani tehetségét és hasznosságát, erényes életét és az istenekbe vetett hitét, amelyek őt egyformán alkalmassá és méltóvá teszik a bárkában való utazásra, hanem szembe kellene fordulnia saját embereivel is, akik első megdöbbenésükön túl nyilván kinevetnék őt is.

S ha voltak is az emberei között egypáran, akik hallgatását a jelentőségteljes beszédek megelőző szokásos és szükséges megfontolások jeleként értelmezték, vagyis hogy a fazekas válaszában hasonlóképpen pontos és szóformálásában választékos lesz, mint egy közönséges cseréptál vagy áldozati szobrocscsa megtervezése és elkészítése során, nem tudtak tovább várni, a csönd végét kívárni, akárha nem hinnének váratlan szerencsájukban, hogy ők is részt kapnak Noé hatalmas nyájából – felkacagtak váratlanul, harsányan és durván, vezetőjük tekintélyét jócskán kisebbitő módon.

Nem tudta, mi történik. Sokkal távolabb érezte magát ahhoz, hogysen rögtön megértette volna, mi történik körülötte. Mindenesetre már készen volt a válasz, nem fogadja el az állatokat, amikor fiai és szolgálói fölnevettek. És ő úgy hallotta, mintha senki nem találná a hangját; a közös derűtségben már nem volt semmi személyes; mert ami fontos lehetett abban a pillanatban, az ott vált eggyé, a nevetésben, az ajkakon. Mintha a nevetés nemcsak a válasz helyettesítésére volna alkalmas, hanem egyet jelentene magával a válasszal: nincsen kimondható szó, csak halálos rémület van, mosolyban oldódó iszonyat.

S amint a fazekas gyorsan szétpislogta a szemére húzódott homályosságot, már azt is láthatta, hogy mi okozta az emberek derűtségét. A kis dombhát végében, a fehér

kövek között két különös állat bukkant föl. Kinézetük és a szúrós aszatot kerülgető ugrándozásuk egyaránt mulatságos volt. Még egyikük sem látott ilyen vagy ehhez fogható állatokat, Noét is beleértve, aki botjára támaszkodva szintén a nagy testű, de barátságosnak tűnő lényeket szemlélte. A magasságuk körülbelül négy könyök volt, testüket rövid, ám sűrű szőrbunda fedte, mely szürkésen, selymesen fénylett a délutáni napban. Gyakran megálltak, és figyeltek. Ilyenkor két hátsó, nyúllábakra emlékeztető, de a nyulakénál jóval nagyobb és erősebb lábaikra álltak, kicsiny fejüket magasan feltartották, míg mellső lábaikat könyékben behajlítva és kerek kis mancsaikat ellazítva lógatták maguk előtt. Sem az építkezés felől hallatszó lárma, sem az emberek látása nem riasztotta el a két furcsa jószágot, sőt, még ha óvatosan is, de egyre közelebb merészkedtek; hosszú és erős farkukkal kormányozták magukat ugrálás közben, s ha megálltak vagy leültek, ezzel támasztották meg magukat. Mindamellet a legkülönösebb talán mégiscsak az volt, hogy az egyik, a néhány ujjnyival alacsonyabbnak látszó állat hasán mintha keresztben vágás vagy valamiféle hasíték lett volna, de akkora, hogy szinte kettéválasztotta a törzsét, megnyitva ezáltal altestének mélységeit. A hasítékban időnként két kis fej jelent meg; hol elbújtak, hol meg játékosan előtűntek, mintha egyenesen a nagy állat gyomrából nőttek volna ki ezek a fejcskék, amelyek szörnyűséges testi valójukban is láthatóan jól érezték magukat.

Mindenféle állat idesereglik, mondta Noé.

A fazekas máskor talán rossz néven vett volna egy ilyen megjegyzést, de most úgy tett, mintha nem is hallaná.

Csak jönnek, a világ négy tája felől idegyűlnek a legkülönfélébb állatok, némelyiknek még Jáfet sem tudja a nevét, hiába jelenti ki Sém, hogy melyik a tiszta és a tisztátalan közöttük.

A két állat, miután rövid pihenőt tartott az egyik magányosan álló akácfa árnyékában, mit sem zavartatva magukat a báméskodóktól, arra vették az irányt, amerre korábban Gestina távozott.

A korábbi csönd már csak azért sem térhetett vissza, mert az emberek egymás között élénken tárgyalni kezdték az előbbi jelenést, találgatva, hogy merről jöhettek, hová tartanak az állatok, s az a két apróság ott a hasi nyílásban vajon megszületett-e már, vagy majd csak ezután fognak; egyszóval annyira foglalkoztatta őket e különös jelenség, akárha elfeledték volna, mire is várakoznak tulajdonképpen. Néhányan úgy vélték, hasznos lenne az állatok befogása, de amikor két fiatal pásztor vállalkozott e veszélytelennek egyáltalán nem tűnő feladatra, mivel háló hiányában pusztá kézzel akartak az állatok nyomába eredni, a fazekas magasba tartott kézzel jelezte, hogy csöndet kér.

A beszélgetés csak lassan maradt abba, s ő be sem várva a teljes csöndet, fejbőlintás kíséretében röviden csak annyit mondott Noénak, hogy rendben van.

Hangja színtelen volt és halk, úgyhogy egyáltalán nem volt biztos benne, hogy Noé meghallotta. Még egyszer kimondani, úgy érezte, már nem tudná; fájta a torka, a szája kiszáradt, a nyelve nehéz és élettelen volt.

Noé, miközben a sápadt fazekas felé lépett, másik kezébe vette át a botot, hogy az üzletet kézfogással erősítse meg. Rendben van, mondta ő is, majd intett a közelben tartózkodó Noéminek, hogy hozhatja a borostömlőt.

Noémi, aki öregedőn is gyönyörű asszony volt, karcsú termetű és szelíd tekintetű, finom mozdulatokkal készítette elő a vacsorafőzéshez szükséges anyagokat és edényeket a sátor előtt; zsákból lencsét mert egy vízzel telt tálba, Sém felesége, Mirjam olajat, lisztet, babérlevelet vitt az éjjel-nappal folyamatosan égő tűz mellé, míg Khám felesé-

ge, az egyiptomi Szatisz fintorogva pucolta a hagymákat. Jáfetnek nem volt asszonya. Ők élelmezték a munkásokat, s ez meglehetősen nagy próbatételt jelentett nekik, hiszen most jóval nagyobb mennyiségben kellett gondolkodniuk. Az ismert és egyszerű ételek elkészítése is sok problémát okozott, elsősorban az arányok helyes megválasztása bizonytalanította el az asszonyokat, hogy miből mennyit tegyenek, hogy ugyanúgy kell-e izesíteni az ételt, mint mikor csak maguknak főznek. Noémi sohasem tudta megnyugtató módon elrendezni magában ezeket a látszólag jelentéktelen kérdéseket, mivel tudta, a közhangulatot és munkakedvet nagyban befolyásolja az elkészített étel minősége. Szinte örökké elégedetlen volt, hiába dicsérték főztjét, ügyes kezét, a változatos ízek iránti érzékenységét, kételkedett az emberek szavában, azt gondolván, hogy a méltások inkább asszonyi szépségének szólnak, semmint főzésbeli tudományának. A férfiak azt hiszik, szépet tesznek, ha célozgatnak, ha könnyen félreérthető módon dicsérnek. Most az volt a legfőbb gondja, tegyen-e a lencse mellé citromhéjat, mely szokatlanul kellemes és különleges ízt adna a főzeléknek, de amelynek izesítőként való használatáról a két fiatal asszony között megoszlottak a vélemények; Szatisz idegenkedett tőle, nem javasolta, Mirjam ellenben anyósa pártjára állt.

Ekkor intett Noé, félreérthetetlenül jelezve, mit kíván.

A tömlőt leengedték a kútba, közvetlenül a víz fölé, mert Noé a langyos bort ki nem állhatta. Először a fazekas ivott. Fejét hátrahajtva, magasból spriccolta szájába a bort, talán valamivel mohóbban, mint illetet volna, de annyira szomjasnak érezte magát. Noé mindaközben elmagyarázta az embereknek, hogy mely karámkokat kell megnyitniuk, s Noémi által üzent Khámnak, hogy mindent mutasson meg, és rendezzen el, s ő állítson ki néhány embert, akik majd segítenek a terelésben.

Noé jólesően vette tudomásul, hogy a fazekasnak ízlik a bor. Csupán amiatt sajnálkozott, hogy a fazekas nem hagy elég időt az izlelésre, mivel az apró kortyolgatások jobban föltáráják az ital természetét; Noé árnyalatokról beszélt, meg simulékonyságról, asszonyi bonyolultságról, vonzó titokzatosságról, végül pedig a bor és a szőlőtermelő sajátos viszonyáról, a kölcsönösen áldásos egymásra hatás szellemtisztító és lélekemelő tapasztalatairól szolt. Borára joggal lehetett büszke, mert senki nem értett úgy a vessző- és tőkegondozáshoz, mustcsináláshoz és borfejtéshez, mint ő.

A fazekasnak volt egy olyan képessége, hogy akármilyen folyadékot, nem kis ámulatára az embereknek, nyelés nélkül is a gyomrába tudott engedni. És a hosszú évek alatt szokásává vált, hogy az italokat egyszerűen magába öntötte, ami valóban mohóságként hatott. Most azonban nem Noé érdeklődését kívánta fölkelteni ezzel az egyedülálló mutatvánnyal, hanem száraz torkát szerette volna megnedvesíteni; sokat és gyorsan ivott, a hús bor megfájdította a torkát. Később úgy vélte, ez lehet az oka annak, hogy nem tud megszólalni. A hangja nem egyszerre ment el, fokozatosan halkult, ott-hon még tudott suttogva beszélni a lányát hazakísérő Jáfettel, de aztán másnapra végleg elnémult.

A bor kissé elbágyasztotta, fejében fájdalmas nyomást érzett, lüktetést. Szeretett volna Noé beszédére figyelni, annál is inkább, mert tudta, most valami kivételes dologban van része; a mindig oly tartózkodó férfi most egyedül őhozzá beszél, titkot fed föl, de mégse tudta követni, csak nézte az épülő bárkát meg a cölöpökről és a dombról alakatlanul leolvadó árnyékát, figyelte az ágyékkötős munkásokat, akiknek egy csoportja éppen ekkor emelt a magasba egy gerendát, a bronzcsigák nyikorgása éles sikolyként hallatszott, mintha ezer és tízezer fuldokló hangja tekeredne ki onnan; őneki pedig a mellkasára nehezült minden, ami itt volt, s amit összefoglalva csak egyetlen szóval le-

hetne kifejezni: biztonság vagy bizonyosság. Szaporán vette a levegőt, és izzadt. A levegőégben egyetlen felhőt sem látott.

Aztán hirtelen csend lett. Nem tudta, meddig állt ott Noéval. Az állatokat már elhajtották. Érezte, hogy valamit most neki is mondania kellene, de nem jutott eszébe semmi. Visszaadta a tömlőt. Némán indult az öszvére felé, a lábában nem sok erőt érzett. A kút mellett, ahol megittatta az állatot, leült, arcát, homlokát ujjhegygel nedvesítette meg. És nem tudta eldönteni, hogy abban, amit köhögve kiköpött, torkának vére van-e, vagy csak az előbb elfogyasztott bor nyálától rózsaszínűvé fakult csomóját látja a kövezen lassan szétfolyni. De már ez sem érdekelte. Sarkával szétdörzsölte a köpetet. Érezte minden dolog céltalanságát. A vízzel telt vályúnak koporsóformája volt. Csak nézte. Sokáig dolgozott. Egyik pillanatban még kedvet érzett hozzá, a másikban már nem. S mivel értelmetlennek találta a vízhalált éppúgy, mint a tűzhalált, annak sem látta értelmét, hogy a halált bármiféle formában is siettesse. És rövid ideig azt hitte, hogy már a halál sem érdekli. Semmi sem, egyáltalán, a semmi, a nem, az igen. Kivéve Gestinát? Vajon hol lehet ő?

Erre a két fiú sem tudott válaszolni otthon. S már éppen vissza akartak indulni, amikor a napórás oszlop mögött megpillantották a húgukat, aki pompás fehér hátason ült féloldalasan. A kötőféket Jáfet fogta, ott ment végig a ló mellett, gyakran pillantva föl a lányra, aki a szülői házhoz közeledve egyre csöndesebb válaszokat adott a fiúnak.

A család vályogtéglából épült házban lakott, melynek lapos tetején kis fűszerkertet alakítottak ki. A környéken nem ez volt az egyedüli vályogház, de az egyetlen volt, amelyet kívül is, belül is fehérre meszeltek. A napos oldalon, végig a fal tövében edények száradtak, arrább, egyetlen jókora kupacban az összetört cserepek kisebb-nagyobb darabjait lehetett látni. Maga a műhely is a ház része volt, két oldalsó fala a ház hátsó falának támaszkodott, föléje sárga ponyvát feszítettek. Több lábbal hajtható korong állt odabent az alacsony és durva faragású székekkel; a sarokba tapasztott kemencének érett fügére emlékeztető alakja volt. Fügefát a karámok előtt lehetett látni, kettő volt belőle, nem messze egymástól. Az egyik alatt fehér kutya aludt, illetve ezt a kutyaéknál sohasem lehet tudni, mindenesetre ott pihent le, fejét a lábára hajva csöndesedett el, miután az állatokat bezárták. De amint meghallotta vagy orrával megérezte a ló közeledését, hirtelen föl pattant, és vadul ugatva rohant előre. Talán még Jáfetnek is nekiugrott volna, ha vissza nem parancsolja az egyik fiú. Ők hárman a bejáratnál álltak, a rudakkal ferdén megtámasztott szőnyeg alól figyelték a közeledőket.

A napóra megnyúlt árnyéka úgy vetült a földre, mintha valami mélységet nyitna ott; az egyenetlenség következtében megtört és elhajlott az egyenes, de azért így is, a látszólagos mozdulatlanság ellenére is tudható volt, hogy elmúlt öt óra.

Amikor a ház elé értek, Jáfet Gestina felé nyújtotta két karját, hogy lesegítse. Ebben a pillanatban ott termett az egyik fiú, aki lehetetlen módon összecsavart turbánt viselt a fején, és kissé arrább lökte az addig kedvesen, bizalmasan mosolygó Jáfetet. Testvérhúgát ő vezette a sápadt apa elé.

Kerestelek, mondta alig hallhatóan a fazekas.

A lány nem felelt. Hogyan is mondhatná el, kiváltképpen egy idegen előtt, hogy hangot hallott. Hogy az után ment. Két évvel ezelőtt meghalt anyja szólította.

Most Jáfet hajolt meg mélyen a fazekas előtt, arcáról az előbbi közjáték ellenére sem tűnt el a barátságos mosoly. Menteni próbálta a lányt, mindent magára vállalt, hogy ő az oka a késlekedésnek, ő tartotta föl, mert mindenféle furcsa állatot mutatott Gestinának, aki aztán mindent tudni szeretett volna természetükről és szokásaikról.

És nemegyszer hozta zavarba őt, mikor a lány az állatok nevét kérdezte. Szabadon, minden félelem nélkül jártak a legveszedelmesebb ragadozók között is, melyek földre lapulva nyalták Jáfet kezét, és ő Gestinával együtt próbálta meg kitalálni, az állat szeméből kiolvasni, hogyan is szólíthatják, milyen névvel illetik azon a vidéken, ahol fajtájabelivel természetes életet él.

A fazekas másik fia, aki mindeddig szótlánul állt apja mellett, most azt mondta, ők is láttak két lábón ugráló állatokat, az egyiknek még a hasa is nyitva volt, s ha ismeri őket, mondja meg, mifélek, mi hajtotta őket ide, vállalva egy vélhetően hosszú út viszontagságait.

Mielőtt azonban Jáfet válaszolhatott volna, a fazekas csöndesen a ház belseje felé mutatott, egyértelművé téve mindenki előtt, hogy az idegent vendégnek tekinti. A lovat egy szolgáló vezette hátra és csapta pányvára az agyagos vermek közelében. Ritka és drága állat volt a ló, magának Noénak is csak két-három kancája lehetett, nem számítva a kicsikókat, melyek jelentékeny értékük miatt csengőt kaptak a nyakukba.

Apácskám, mondta hálásan a lány, és előresietett.

Odabent félhomály volt, csak a legnagyobb helyiségnek számító konyha falát törte át egy kerek ablak. Innen nyíltak a szűk és sötét hálóccellák, amelyeknek bejáratát mindenütt ugyanaz a könnyű, halványzöld szövet takarta, nyilván a legyek és a szúnyogok elleni védekezésül, melyek oly keservesen meg tudják rövidíteni az ember álmát. A vendéget ide ültették le, puha szőnyegre és szőrökkel tömött párnákra. Méceszt a homály ellenére sem kellett gyújtani, szemük hamar megszokta a szürke levegőt, melyben leginkább a nyers agyag szagát és az olívaolaj fűszerekkel még el nem kevert tiszta, de kissé nehéz illatát lehetett érezni. Gestina hűsítőként mézzel édesített vizet hozott, majd apró cseréptálcákat tett a körben ülő férfiak elé, amelyekbe mazsolát, tisztított dióbelet és pörkölt pisztáciát öntött.

Kenguru, mondta Jáfet.

Nem értem, hallatszott a túloldaltól.

A nevek jelentését nem is lehet egyből megérteni, magyarázta Jáfet. Sokszor kell mondogatni magunkban ahhoz, hogy megnyilatkozzék előttünk az értelme, lelkünk pihegő és zengő mélysége fölött kell lebegtetnünk, szóra kell bírunk, hogy magáról beszéljen, s ha már kezdjük érteni, a név elvezet bennünket ama teremtő gondolathoz, mely éppen olyannak látta a maga anyagtalan rendszerében önmaga megtestesülésének egy lehetséges formáját, mint amilyennek mi látjuk képzeletünkben, nevük szerint a lényeket.

Ezt még annyira sem értem, hallatszott ugyanonnan.

Persze egyszerűbben és világosabban is lehetne ezt mondani: a név elrejt és ugyanakkor konkrétá tesz. A kimondott szavakban élet van, de az öröklét mégis a csönddel rokon, mert az túl van az elmondhatón és megnevezhetőn. A mi beszédünk forrása ez a csend, enélkül szólni sem tudnánk; szóval, nevekkel helyettesítjük a végső elhallgatást. És beszélünk mindenfélét, mintha értenénk, miről, mintha pontosan tudnánk, miből. Az anyanyelv biztonságos és meleg fészkeben tudjuk magunkat, és nem tudunk olyat gondolni, ami e fészektől elidegeníthetne és kiröpíthetne bennünket. A nyelvész és a gondolatszó olyan, akár egy asszony és egy férfi: minden új és eredeti gondolat az ő szerencsés egymásra találásuk az öröklét termékenyítő csöndjében.

Jáfet bizonyára még tovább folytatta volna, ha nem szól közbe ugyanaz a hang, amelyik korábban kérdezte.

De hát a kenguru?

Jáfet, mielőtt válaszolt volna, kivett a tálkából néhány szem mazsolát. Mélyen bevágott álla és hegyesen előreugró ádámcsutkája le-föl ringott a csendben és félhomályban. Az alkonyi idő kiemelte két szeme világosát, az élénk kékséget, melyet mintha a szürkeség osztott volna két félre, s amelyet az anyja, Noémi gyermekkorában elalvás előtt csókjával próbált egyesíteni; Hajnalsillagnak mondva az egyiket, Esthajnalnak a másikat.

Szóval a kenguru, gondolta. Egy nagyon kézenfekvő ellentmondás volt előtte: hogyha a világ metafizikai mélysége csak akkor tárul föl előttünk, ha megpróbáljuk elmesélni, akkor az a kérdés, miről is mesélünk addig, míg e mélység föl nem tárul. Mintegy a mélységet kell megelőlegeznünk a meséléssel, de ebbe már nem akart belekezezeni. Helyette megfontoltan a következőket mondta: Szóval a kenguru.

És azzal folytatta, hogy ő ezt is szerencsés egymásra találásnak mondaná, mármint a Gestináénak és a magáénak.

Újabb mazsolaszemeket vett a szájába.

A lány mindeközben mégiscsak meggyújtott egy kacsiforma mécses, mely az ő tárlalmánya volt; az állat hátrahajló feje volt a mécses fogója, s a testre simuló két szárny között égett a kis láng.

Hogy az a két állat, mondta Jáfet, mely délután érkezett, miért viseli ezt a nevet, azt Gestinától kellene megkérdezni, mert ő találta ki, igen, Gestina segített neki, s ő emiatt nem is lehet elég hálás, amint a többi névért sem, amelyeket a maga részéről éppúgy az állatokra illőnek és kifejezőnek talál, mint ahogyan Gestinát sem tudná immár másik néven nevezni. Mert ha jól tudja, akkor a lány neve annak a *Gestinannának* a rövidített alakja, akit távoli hazájában istennőként tisztelnek, s amit ő „égi szőlővessző”-nek vagy „szőlővesszőanyó”-nak fordítana. Dalos kedvű boszorkány és látnok! Az írás titkának ismerője és álomfejtő! Mert ugye Gestina megfejtette testvérbátyja, Dumuzi baljós álmát, és próbálta megmenteni fivérét a pusztulástól. Dumuzi, az „igaz fiú”, akit errefelé inkább Tammúzként ismernek, azonban mégse menekülhetett Innin elől, a démonok utolérték, és darabokra szaggatták. Ekkor a fájdalomtól megtört Gestina áldozatként ajánlotta föl magát, beleegyezett abba, hogy bátyja helyett az év felét ő töltsen az alvilágban.

Régi történet ez, mondta a turbános. Látom, jól ismered. De Gestina csak egy fazekaslány, aki nem ismeri atyád szőlővesszőjét.

A lány zavarban volt. Nagy, barna szeme fölött szépen ívelő szemöldökét összehúzta, s próbálta magát hasznossá tenni; nesztelenül, mezítláb lépdelt a szőnyegen, vizet hozott még, s valami tegnap sült lepényt, hozzá olajat és bogyókat. A férfiak beszédébe nem lehetett beleszólása, pedig anyja, mikor ő megszületett, valóban ez után az istennő után nevezte el, a végső és utolsó pillanatban is ott lesz a föltámadás és az újjáéledés reménye. Vajon tényleg az ő hangját hallotta-e, vagy csak képzelődött? Mindenesetre odaát, a domb túloldalán senkit sem talált. Illetve ott volt Jáfet, akit viszont nem ismert, s akit váratlan fölbukkanásával, mert akkor is hangtalanul lépdelt, megijesztett. Ezen aztán nevettek, zavartan és szemérmesen, mintha legalábbis egymás titkát leplezték volna le; Jáfet nem akarta elárulni, hogy mit csinált ott a földön azzal a gilisztával, amelyiket a tenyerében tartva az ujjával piszkálgatott.

Körbesétáltak a kis ligetben, ahol több óriási karámba zárva éltek békésen egymás mellett az állatok. Legtöbbjük a délutáni hőségtől bágyadtan feküdt, szunyókált, csupán néhány majom hangoskodott az ágakon. Jáfet petrezselyemzöldet tépett, azzal

kínálta Gestinát, majd megvallotta, hogy nem érti, ezek a giliszták hogyan csinálják. Nemük szerint kellene csoportosítania a fajokat, de van néhány, amelyekkel sehogyan sem boldogul.

Beszélgetés közben a levelek szűrte napfény lépésről lépésre változtatta a lány arcának színét; olykor élesen rávilágított az orrára és sima homlokára, máskor meg fátyolszerű árnyék takarta a többnyire fölfelé görbülő ajkát, kicsiny állát, mintegy tompítva a Jáfetnek bizakodásra okot adó jeleket, hogy talán ő is rokonszenves a lánynak. Mert a színbéli árnyalatok váltakozása és tűnékenysége közben is állandó maradt a lány arcán a mosoly. Mintha a találkozás pillanatának zavarát és örömét őrizte volna el nem múlón és jóságosan, átszellemülten valami ismeretlen izgalomtól, ami már érzékelhetően ott volt a hirtelen elhallgatásokban, a visszafojtott és apró sóhajokkal föl-szabadított lélegzetükben.

Ponyvával fedett, kókuszrostokból készített szőnyegre ültek, ahol Jáfet egyéb alkalmakkor pihenni szokott. A lány a vállára csúsztatta könnyű fátyolkendőjét, hogy fölborzolja a nyakára simuló hullámos haját. A karcsú, lányos test szépségében, a szalagokkal feldíszített ruhában, a két előregömbölyödő mell feszességében meg térdének szinte hegyesen kerekedő meztelenségében és lábfejének kikeményedő inas húsában gyönyörködött Jáfet szeme. A lány mozdulatára, amint egyenletesen próbálta szétoszlatni haját a vállá fölött, a ruhavágtából előtűnt a hónalj göndör és izzadságtól átítatott szőrzete. Nyíltan, minden szégyenérzettől mentesen nézte a lányt, aki ettől, a néma hódolattól nem jött zavarba, természetesen viselkedett; nyugodt hangon mondta, hogy ő valójában nem ért az állatokhoz, kiváltképpen nem a nemi életükhöz, de azt tudja, hogy a giliszták is a nadályokhoz hasonló módon csinálják.

S bár Jáfet érezte, hogy a lány őszintesége egészen bizalmassá teheti együttlétüket, s talán nem túl szerencsés dolog, ha máris, az elején közbeszól, de szükségesnek tartotta tisztázni, hogy nadályon vajon azt ért-e, amin ő pióccát. A válasz pedig olyannyira megnyugtatta, hogy minden kétely nélkül fogadta el az állítást, nem firtatva a tapasztalás körülményeit.

Valami ellentétmentes egységről van szó, folytatta a lány. Pontosan neki sem világos. De csak meg kell nézni az embereket, akik elveszettek hitt felüket a szerelemben vélik megtalálni. A giliszták, a pióccák, a csigák mintha még osztatlanok volnának, teljesek, a maguk nemében azok, s nem úgy, mint az emberek, akik között csak kezdetben nem volt nemi különbség.

Azok akkor szellemlények lehettek, vágott közbe Jáfet, aki most nehezen tudta elképzelni, hogy földi lény nem nélküli is lehetett. Mert, mondotta, az egyet jelentene a halhatatlansággal. Vagyis csak egész ember lehet halhatatlan, fél sohasem.

Különös, mondta a lány, hogy ezt éppen ő mondja, aki most egy katasztrófát szeretne túlélni; készül rá, gilisztákat vizsgálgat a földön.

Jáfet nem sértődött meg. A túlélés, felelte, nem azonos az örök élettel. S hiába lehet a giliszta a maga nemében teljes, ha képtelen önmaga megtermékenyítésére, ha mégiscsak szüksége van egy másik gilisztára. Ő persze nem hiszi, hogy a szerelemben az ember visszakapja a hiányzó másik felét, mert ezzel elismerné, hogy az egyesülésben feloldódik és megszűnik a nemi különbség, minek következtében újra létrejönne, még ha csak egy pillanatra is, az a teljesség-azonosság, amelyről Gestina az előbb mint a kezdeti ember alapvető és a meghatározó jellegzetességéről beszélt. Nem, ő másképp képzelel a teljességet; a hiány ebben az esetben másképp jelentkezik, mivel szerinte éppen a szerelmi egymásra találásban kényszerülünk arra, hogy részben vagy teljesen

föladjuk magunkat. És aztán ez a lemondás vagy áldozat fog bennünket meghatározni, a másikhoz és az önmagunkhoz való viszonyunk; egy alapjában bizonytalan és el-lentmondásokkal teli kapcsolat jön ezáltal létre, legyen az egyébként bármily kiegyensúlyozottnak mondható, a váltakozó érzéseink, amelyek hol alkalmazkodnak, hol pedig a mi kedélyünk követel a másiktól megértést és alkalmazkodást, lassan elfeledtetik velünk, mit adtunk föl, vagy miről mondtunk le korábban e kapcsolat érdekében. A gondosan kidolgozott puha szarvasbőr is világosabb árnyalatot kap, ha a tenyerünkkel abba az egy irányba simogatjuk, s sötétebbet, ha visszafelé.

Beszéd közben Jáfet finom homokot csorgatott egyik markából a másikba. Ahol a tenyere gyöngén megizzadt, ott lepkeszerű foltként tapadt bőrére a csillogó homok.

Egyébként meg nem is tudja. Ő csak Khámot és Sémét látja maga előtt. És az is lehet, hogy neki, mármint Gestinának van igaza. Khám birtokolja asszonyát, miközben Szatisz engedi, hogy birtokolhassa. Mert az a nő nemcsak vágyakat tud ébreszteni, de úgy tudja fogva tartani Khámot, hogy közben ő hiszi magát az asszony teljhatalmú urának, fénylő napistennek, aki egyetlen sugarával boldoggá teheti a test és az érzékiség sötét világában synylődő asszonyát. Sém nem testről és nem Mirjamról beszél, hanem a láthatatlanról, a teljesről és tökéletesről, aki érti, mit mond, aki tudja, miről hallgat. Aki ismeri legtitkosabb gondolatait is, s aki úgy hallgatja meg az imáit, hogy közben már érte imádkozik. Mert ő neki mindenért megbocsát, mert Sém is mindenért megbocsátott neki. De megcsókolhatja-e az arcát, ha nem látja, kérheti-e, hogy csak őt szeresse, s őrajta kívül senki mást.

A lány apró, szuszogó nevetést hallatott. A haját simította hátrafelé, miközben szétnyíló ujjaival fölszedte az arcába lógó tincseket. Ekkor, félrepillantva vette észre a két ugráló állatot.

Jáfet is arra fordult. Újabbak, mondta nem túl lelkesen. De vajon mifélék?

Gestina nézte, majd néhány másodperc után megszólalt.

Kenguruk, mondjuk.

Jáfet visszanézett a lányra. De nem szólt, nem kérdezte, honnan tudja. Elég meggyőzően hangzott.

A többiek sem vártak magyarázatot, nem vonták kérdőre a lányt, hallgatták tovább Jáfetet, aki Gestina különleges névadási képességét újabb példával kívánta bizonyítani. Másrészt meg a kimaradás miatt is elnézőbbé akarta tenni a fazekast, aki ez idáig egyszer sem szólt. Különös, csak mereven, a hallgatás bűvös előkelőségével nézte őt, úgy, mintha mindent tudna és értene.

Más légyek szállnak a virágokra, mondta, és mások az ürülékre. A tehén sem ugyanazokat csapkodja a farkával, mint amilyeneket egy bomlásnak indult tetem szétfolyó, rózsaszín orrában vagy fekete fülében lehet látni. Gestina mindegyiknek nevet adott: bundás pihelég, üvegpotrohú, gyászleég, kék dongólég, döglég, húslég, zengő herelég, fürkész viráglég, egyfoltos pőcsik, tavaszi bögöly. Legjobban azonban a szitakötők tetszettek neki, melyek vagy furcsa köröket írtak le a levegőben, vagy pedig egy helyben látszottak lebegni. A lány az egyiket szép légivadásznak nevezte, mert valóságosan is szép volt a hosszú, kék testével, rajta a körbefutó fekete csíkokkal, fölötté a törékeny és áttetsző szárnyával.

Aztán halkán, nagyon halkán azt mondta a fazekas, hogy valóban, a szitakötők nagyon szépek.

De a suttogást nem értette Jáfet. Várakozón figyelt, hátha mondani akar még valamit, de a lány apja, aki az előbb egészben nyelt le egy kisebb bogyót, mely most ott

szúrt valahol a szíve alatt, nem mondott többet. Gestina eltűnt, nem látta sehol. Oda-kint még világos volt, halvány narancsfény világított be az ablakon, szeliden és báván, szépen elcsöndesítve a világot. Csak a műhely fölötti ponyva vöröslött úgy, mintha a következő pillanatban lángra akarna lobbanni a forró alkonyati levegőtől.

Elvesztette a hangját, beszéltek aztán a fazekasról. Pedig a hang, tudták azt az emberek, nem afféle testtől könnyen elváló ékszer, mint a karkötő vagy a fülönfüggő vagy a nyakban hordott fűszeres-talizmános zsákocska. Csak ama belső hang maradt meg neki, amelyen gondolatait hallotta, de ez is már csak úgy volt benne, mint egy temp-lomi szajha méhében a halott magzat, mely ha egyszer napvilágra jó, akkor sem kap levegőt.

Jáfet, mikor a vendéglátást megköszönve fölállt, és gyalogosan távozott, lovát ott-hagyta ajándékba, fél kézzel a napórának támaszkodott, hogy kipiszkáljon sarujából valami kis kavicsot. A napóra most egyetlen sötét oszlop volt a vályogházak között, mint egy feltartott ujj, mely a földön reggelig már nem mér több időt, helyette a ki-gyulladó csillagokra mutat: nézzétek, elforgatom az eget fénytelen tengelyem körül!

Jáfet csak távozóban, amikor maga a fazekas kísérte el egy darabon, tartva a fehér kutya támadásától, csak akkor merte előhozni, hogy neki nagy szüksége lenne Gestina segítségére, s arra kérte, engedje el őt valamelyik szolgálóval vagy testvérével, tulaj-donképpen a lovat is azért hagyta itt, Gestina agyagba írhatná az állatot nevét.

Agyagba, ismételte elgondolkodva a fazekas. Majd anélkül, hogy választ adott volna, visszafordult, és sietősen indult a ház felé, mint akinek hirtelen eszébe jutott valami lényeges.

Jáfet az oszlopnál várakozott még egy darabig, de minthogy nem jött ki senki a házból, hazaindult. Azt hitte, többé nem látja a lányt. Felesleges volt az a sok szó, fecsegett, okos akart lenni, túldicsérte Gestinát, elrontotta. Ám annál nagyobb volt az ámulata, mikor másnap már korán reggel az ébredező állatok mellett, a kókuszsző-nyegen ülve találta a mosolygós lányt. Az apjának készített éppen reggelit. Csak ők voltak ott ketten. Kosárból szedegette elő a mézet, a túrót, a vaját, a gyümölcsöket. A fazekas üdvözlés helyett az öszvér oldalán mélyen alácsüngő csomagra mutatott. Ar-rább, a deszkapalánk mellett új ketrecek sorakoztak üresen, egymásra pakolva, me-lyeket tegnap este hordtak ide a ládakészítők. Némelyikbe azonban, hogy véletlenül nyitva maradt az ajtaja, máris beköltözött egy-egy madárpár.

Jáfet az öszvérhez lépett, leemelte a szijakkal gondosan átkötözött bőrt. Zsíros sár-gagyag volt benne, súlyra vagy fél tálentum.

Az írásnak, szólt oda a lány.

Noé is megjelent később, görbe botjával hangtalanul evezett a pálmafák alatt. A fazekas mellé ült, és szóltanul figyelték, mint vágja és gyúrja és lapítja a táblaformába az agyagot Gestina, s mint öntözi gyöngéden vízzel Jáfet a vékony lapokat, vagy mint hegyezi a stílust azzal a fényes görbe késsel. Aztán elhívta a lány apját, hogy nézzék meg az építkezést, igyanak valamit a kútnál.

A munkások csak most, hogy erősödött a nap, ültek le reggelizni a cölöpök tövébe. Forró olajos lángost ettek fokhagymával. Ilyen közelségben a följük magasodó csu-pasz gerendákból semmit sem lehetett kinézni. A cölöpök mint disztelen oszlopfők tartották a bárkafenék ölnyi vastagságú gerendáit, s oly sűrűn és szabályos rendben, hogy árkádszerű utcácskák nyíltak a hiányos és befejezetlennek látszó tetőzet alatt. A nap széles és ferde sugarakkal világított be oda, könnyeddé, szellőssé varázsolva így a hatalmas építményt. Majdcsaknem lebegővé és álomszerűvé, igen, a fazekas dús zöld

kerteket képzelt oda, lógó loncokat, futó repkényt, függeszkedő gyümölcsöket. Az egyik oszlopban valaki fényes szeget hagyott; tompa, négyyszögletű feje árván görbült fölfelé, nem húzta súly, nem akasztottak oda semmit.

A kútnál bort ittak. A fazekas megtanulta kortyolni a bort. Hosszasan ízlelte, nyelvvel forgatta és szorította szájpadrálásához, csak azután nyelte le, lassan, óvatosan. Noé elégedett volt. Egész napokat töltöttek így együtt. Ő tudta, hogy a fazekas nem beszélhet, ezért ő sem szólt. S ha történetesen záporosó hullámozott végig a vidéken, elverve a port, megkeményítve az olvadt szurkot, együtt húzódtak be a sátorba Noémi és a többiek mellé, és ő a szemével nyugtatta meg, hogy ez még nem az.

Csak hálni járt haza, műhelyében többé egyetlen korsó sem készült. A fiúk oda voltak az állatokkal, különben is azt tartották, hogy apjuk megháborodott, hiszen a szavakat is elfeledte, beszélni sem tud. A lányát kísérette, oda s vissza, más egyébbel nem is törődött. Hogy ő lent fog maradni, azt tudta. Aminthogy azt is, hogy Gestina Jáfettel megy. Fölszáll, elrepül.

És ha erre gondolt, mint legutóbb is a kútnál, akkor olyasmit érzett, amit egyébként sem tudott volna elmondani, szóvá tenni, mert az olyan volt, ahhoz tudná hasonlítani, mint mikor valami igazán nagyot, komolyat, kivételeset alkotott fazekaskorongján: öröm, gőg és megnyugvás volt csöndjében.

Hallgatott.

Álló dél volt. Az ég tetején mintha a nap is megállt volna egy hosszú percre.

És ő kevés kis borral a szájában könnyen hallgatott.

Tóth Krisztina

VISSZABESZÉD

Én, aki lassan járok,
és hamuzok a szürke vízbe,
fogalmam sincs, hogy mit kívánnék,
tényleg legyen-e teljesítve,
ami tört lett: egészen, másként
kéne-e még? Ha lenne íve?

Hiábavaló visszabeszéd, de mégis:
számon tartom, ez a sohase íze.
Mindig tudom, hogy sem-sem vagy is-is van,
mert szem elől az ember ne veszítse,
ha tényleg összetörte. Ha egészen
nem híve már, még úgy se. Így se.

TÉLFILM

Szeszélyes film, sé, erdőt vetít mögéd,
tálunk, tálunk, homályos léptek alja,
hátrálunk, bejövünk, felröppen és hadarva
visszahull ránk a lomb, a rozsdafoltos ég,
tálunk megint hová, sűrűsödő ködét
sodorja sé, sé, szövegeti, lerakja
elénk, belénk a fagy, avar hullik avarra,
és lent egymásba húl, és téli közönyét
a sé fel biztosan ta nem kavarja,
most hogyha mondanék, egyetlen szót lehetne,
a hosszú ösvény vége hogyha fagyba
fordulna, mint a filmen ők: sietve
lehull a hó, elmennek jobbra, balra,
ha volna szó, a séta arra menne –

Lázár Júlia

SZONETT

fejet hajtunk-e majd egymás előtt,
ha süppedünk, mert behavaz a szél?
karomkezünk a másik húsát tépi
vagy ereszkedünk csöndesedő lázzal?

játék mackó a régi hintaszékben,
gyertya, egy Rembrandt, könyvek, ceruzák.
iszonyú zajjal vagy halálos csöndben
roppan-e be a házunk teteje?

és odalent majd aszfodélosz-ágyban
megkövülten meddig pihenünk?
mi olyan édes az édes elmúlásban,

mi szippant magába? hol lesz helyünk?
adnék még. ez a zúgás még erő,
még fölemel, még magasba emel.

EZREDVÉG

Géher Istvánnak

az álmaimban megjelenesz,
fegyvertelen az álom,
mert égiek és földiek
közt újra nem találok
magam

vitatkozunk egy verssoron,
teát is adsz vagy kávét,
a föld itt nem csontot terem,
fegyvertelen a szándék,
a szó

a démonom a démonod
testvére, fattya: árnyék.
ha nem cipelném vállamon,
haza sosem találnék –
hamar

végezzük rendben dolgaink
a suhintó időben
kérdésre kétség, hullanak,
csak a magány időtlen,
a fák

Fehér Béla

A KAPERNAUMI SZÁZADOS

Játékfilm, prózában levetítve

Nem könnyű egy filmet elkezdni, mégis, azt mondom, vágjunk bele. Nehéz már elviselni, hogy a szemem kameraként működik, az agyam vetítőgép, és a homlokom széles vásznán időről időre peregni kezd Mentuhotep gyalázatos és rejtelmes története.

Nem vagyok én mozi, barátaim! Másfelől azt is megértem, hogy Mentuhotep élni akar.

Azt mondom, ne vegyük el tőle ezt az örömet.

Zene szól. Talán tangó. Esetleg halk szamba.

Mentuhotep, a majom (valójában persze ember, azaz homo humus), már az épület alatti mélygarázsban járt, amikor meggondolta magát. Visszagyalogolt a lifthez, és fel-suhant vele a tizenkilencedik emeleten bérelt irodájába. Gyűlölte a gyorsliftet, kecses hazugságnak tartotta a puha és hangtalan száguldást, miközben neki azt kell éreznie, hogy láthatatlan kezek úgy markolásszák a gyomrát, akár egy petyhüdt strandlabdát. Igen ám, de amikor bérelni lehetett, már csak a tizenkilencediken volt szabad iroda, és Mentuhotep akkor még nem gondolt arra, hogy annyi baja lesz a gyorslifttel. Egy időben elhatározta, hogy gyalog megy fel, de a nyolcadik emelet táján mindig kifuldadt, le kellett rognia a lépcsőre, és olyan hangosan zihált, hogy a lépcsőház vasajtaján át is kihallatszott a folyosóra. Vadidegenek nyitottak rá, és kérdezték meg, hogy hal-doklik-e.

Az az igazság, hogy cserélni is akart, ugyanis az első emeleten működött a Fekete Lyuk jegyiroda, amelyikről elterjedt, hogy szívesen költözne magasabb szintre. Mentuhotep egy reggel felkereste az ajánlatával a jegyiroda tulajdonosát. Éppen nem volt ügyfélfogadás, ennek ellenére kedvesen fogadták, leültették, és arról faggatták, hogy hová szeretne jegyet venni. Erre Mentuhotep csak legyintett, és elmondta, hogy ő szívesen átengedné az irodáját odafenn, ha cserébe lehurcolkodhatna az elsőre. Az alkalmazottak erre nem tudtak mit válaszolni, szóltak a tulajdonosnak, egy bizonyos Sziklainak.

– Az alkalmazottaim zavarban vannak, mert nem értik világosan, hogy uraságod hova óhajt jegyet váltani – mondta Sziklai, aki olyan kifogástalanul elegáns bársonyöltönyt viselt, amelyet Mentuhotep még sohase látott. – Nem szeretjük, ha az ügyfelek rébuszokban beszélnek. Minden félreértés rossz vért szül, nem igaz?

Mentuhotep türelmesen megismételte az ajánlatát az irodacseréről. Sziklai meghallgatta, udvariasan bólogatott, tenyerével tapogatta lezselézt haját, közben megmegrándult az arcán a hús.

– Nézze, fel nem foghatom, hogy mit akar ezzel a tizenkilencedik emelettel. Nem mi utazunk, drága uram! Az ügyfeleink utaznak, ugyebár!

– Az ügyfelek utaznak – szólt szomorúan Mentuhotep. – Én viszont irodát szeretnék cserélni magukkal. Utoljára kédezem, igen vagy nem?

– Ne haragudjon rám, de továbbra is tanácstalan vagyok – nevetett Sziklai, és segélykérően az íróasztalok felé nézett, ahol három kisasszony matatott a papírok között. – Nagy örömmel kérdezem meg újra, hogy hová méltóztatik utazni. Nálunk kereken egy hónapra van jegyelővétel.

Akkor Mentuhotep minden indulat nélkül felállt a bőrfotelből, elsétált az ajtóig, de mielőtt kilépett volna, így szólt: – A saját seggembe szeretnék utazni, lehetőleg gyorsvonattal! A jegyet küldjék fel az irodámba!

Egyszóval a csere kútba esett.

Attól kezdve ahányszor csak beszállt a gyorsliftbe, Mentuhotepnek mindig eszébe jutott a Fekete Lyuk jegyiroda.

A tizenkilencedik emeleti iroda ajtaján réztábla csillogott, és mindössze ennyi állt rajta:

MÁZ
Képviselő

A meggyfa íróasztal elé valódi perzsaszőnyeget terítettek, azon helyezték el a méregdrága bőrgarnitúrát. Az íróasztal mögötti fal teljesen üvegből készült, jóformán karnyújtásnyira látszott a szomszédos épület, ettől az egész iroda úgy festett, mint ami az odalent kanyargó utca kanyonja felett billeg, és már csak egy fuvallat kell neki, hogy lecsússzon a mélybe. Körben a falakon hatalmas ábrák lógtak. A jobb oldali színes rajzokon a víz- és sóháztartás hormonális szabályozását, az ideghártya vázlatát, továbbá a fehérjeemésztést, az aminosavak és az oligopeptidek felszívódását lehetett tanulmányozni, míg a bal oldali falat csaknem betöltötte a glukózanagycsere egyszerűsített áttekintése. Ez egyébként úgy nézett ki, mint egy trópusi szigetcsoport felülnézetből. Mint például a Maleolap atoll és környéke. Nagy, sós kékségben barátságos zöld foltok. A bejárat felőli oldalon függött az agy információátvitelének rajzos magyarázata, a hőháztartás idegi befolyásolásának menete, továbbá az emberi fül hangnyomásszintjének görbéje, kék vonallal jelezve a fájdalomküszöb (130 phon), pirossal a hallásküszöb (4 phon) és sok sárgával a kettő között lévő tartomány.

Azt csak nagyon kevesen tudták, hogy az íróasztal lapját egyetlen gombnyomással földre lehet csúsztatni, és akkor megjelent alatta az összes ismert és még nem ismert, mérhető élettartamú magot feltüntető izotóptérkép. Ez az íróasztal nem volt igazán íróasztal. Nevezzük inkább eltévedt kultikus tárgynak.

És még egy titok! Mentuhotep üzlettársa egy Milfajt nevű sánta fizikus volt. Ez a Milfajt, ahogy teltek a hónapok, szép lassan megőrült, és láss csodát, minél agyalágyultabb lett, annál jobb üzlettársnak bizonyult. Valósággal ontotta a pénzt a MAZ-nak.

Mire Mentuhotep a mélygarázból felért a tizenkilencedik emeletre, már elfelejtette, miért is fordult vissza. Magára zárta az ajtót, bevetette magát az egyik bőrfotelbe, és csak nézett maga elé, míg aztán lelki szemei előtt szálldosni nem kezdtek Árvácska fogantatásának emlékfoszlányai.

Mater omnium, suttogja Mentuhotep, és mintha forró viasszal öntötték volna le, úgy folyik rajta végig a káröröm.

A filmvásznon egy moziterem belső tere bontakozik ki. Mentuhotep a kilencedik sorban ül, mellette pedig ott látszik Paprika bozontos, vörös feje. Ez a Paprika fogja majd férfi létére megszülni Mentuhotep gyermekét. De most még nem ismerik egymást.

Paprika esete igazán párfját ritkítja. Tizenhét hónapig feküdt egy kísérleti klinikán, ahol teljesen szétszedték, és újra összerakták. Keserves és fájdalmas műtéteken esett át. A művelet csúcspontja az volt, hogy megnyitották a koponyáját, és a hypothalamusába follitropint fecskendeztek, utána feltöltötték a testét progeszteron hormonnal. Ez aztán meghozta a kívánt hatást. Paprika alig ébredt fel az altatásból, máris termékenyülni akart. Azt mondta, alig várja, hogy valaki dobogjon a szíve alatt. Kijelentette, hogy ő nem férfi, és nem is nő, hanem csak egy ember, tehát egy ember, de ha választani lehetne, akkor inkább mégis nő, és csak a ritka esetekben férfi. Alapjában véve maga se tudta eldönteni, hogy micsoda.

A film alatt többször is megkínálták egymást málnaízű cukorkával, az előadás végén pedig Paprika udvariisan kért egy cigarettát Mentuhoteptől. Miután leszívta az első slukkot, behézlő hangon megkérdezte.

- Mondja meg őszintén, lenne kedve engem jól felcsinálni?
- Magát? Hogyhogy? És mégis mikor? – kérdezte Mentuhotep.

– Most azonnal. De előre megmondom, hogy gyereket akarok. Magának már van gyereke?

– Nincs – válaszolta Mentuhotep, és azon kapta magát, hogy gyereket szeretne. – Szabad az estém. Tőlem mehetünk.

A moziból mindjárt Paprika lakására siettek.

A termékenyítés nem mindennapi körülmények között ment végbe. Paprika felgyújtotta az összes villanyt, az ágy mellé ültette az édesanyját, aztán ráparancsolt Mentuhotepre, hogy vetközzön le, végül maga is kibújt a kosztümbjéből. Tüstént rávetette magát Mentuhotepre, aki megpróbálta takargatni magát a hintaszékből bámuló öregasszony vizenyős tekintete előtt.

– Na, édesanya, most a saját szemével láthatja, hogy lövik csurig a fia fél barackját – kiáltotta Paprika, és Mentuhotep szeme közé nyomta a méregdrága műanyagból készült két mellét. Ezeknek volt ugyan egy kis gyártási hibájuk, de oda se neki! Az erdei mókus hasa bőréből kiszabott és rátenyészett bimbók nem voltak teljesen egy színűek.

Így fogant meg szegény Árvácska.

Mentuhotep és Paprika hamarosan összeházasodott. A filmvásznon most valaki egy fotóalbumot lapozgat. Hang nincs, csak elfojtott köhögés. Arcot sem látunk, csak egy tömpe ujjú kéz lapoz, és rábök egy-egy esküvői fotóra. Csörög az album hártypapírja. A jelenet hangulata meghitt, de azért mégis idegesítő. Mélyen zengve hegedű szólal meg, valami régi dallam, s az utolsó fotográfián meztelen csecsemő látszik. Pöndöri haj, aránytalanul nagy koponya, eltátott, fogatlan száj. Ez csak Árvácska lehet.

Egy este Mentuhotep arra ment haza, hogy az élettársa horgászsinórral a hintaszékbe kötözte az édesanyját, a száját pedig kitömte ragasztóba mártogatott vattával.

– Rohadt nehéz napom volt – sóhajtott Mentuhotep. – Be kell indítani a céget. Nincs most türelmem az ilyesmihez.

– Ne idegeskedj, édesem, neked ezzel semmi dolgod – mondta Paprika fejhangon. – Egyszerűen meguntam, hogy állandóan vesződni kell vele.

Mentuhotep bement a fürdőszobába, hogy átvegye a selyem háziköntösét, de előbb fogat mosott, és ledobta átizzadt zokniját. Arra jött ki, hogy Paprika a hintaszék mögött áll, és az elektromos kenyérszeletelővel éppen a mama fejét igyekszik levágni. A kés surrogva erőlködött, hogy átverekedje magát a nyakcsigolyákon. Paprika az egyik lábát feltette a hintaszék ülőkéjére, úgy próbálta egyre mélyebbre kormányozni a rángatózó pengét, amely hamarosan legyőzte a meszes csontokat, és játszva szaladt át a lágy részeken és a gégen. A vér egy darabig oldalt spriccelt, aztán a nyak csonkjából felbugyogva javarészt az öregasszony ölébe folyt.

– Mit tátod a szád? Gyerünk, vedd filmre az egészet – parancsolt rá Paprika, miközben kikapcsolta az elektromos szeletelőt.

Mentuhotep szaladt a kézikameráért, és megörökítette a feleségét, amint ott áll a hintaszékben pihenő emberi csonk mellett. (Itt engedjenek meg egy személyes megjegyzést. Ezt a videofilmet megpróbálom felkutatni, ugyanis az volt a tervem, hogy bemutatok belőle néhány megrázó kockát, hogy senkinek ne legyen kétsége a történet hitelességét illetően. A tekercsnek azonban nyoma veszett. Szerencsére a filmben szereplő művészek örömmel játszották el a vénasszony feldarabolását.)

Mentuhotep és Paprika ezután még harminc napig maradt együtt. Aztán a románc véget ért.

De ezzel még nincs vége! Évekkel később, annak a napnak a reggelén, amikor Mentuhotep megismerkedett Milfajttal, aki egyébként akkoriban egy épülő diabéteszes csokoládégyár adagológépeit tervezte, levelet kapott Paprikától. Már hosszú ideje nem volt semmiféle híre gyermeke anyjáról. Érthető hát, hogy amikor a postás a kezébe nyomta a borítékot, mindjárt feltépte, és sietősen elolvasta. Ezek a dermesztő sorok álltak benne: *Szeretnék száz darabra esni a szemed előtt. Mint egy váza, amit véletlenül levernek az asztalról. Kérlek, ne emlékezz, ne keress, ne loholj a nyomomban, és erre a levélre se válaszolj, mert többé nem te vagy az én védőszárnyam. Nincs vég, nincs kezdet, csak csupa közepe van!* És az aláírás: *Egy átoperált anyuka.*

Ilyen kilátástalan szöveg állt a levélben.

Most megint változik a kép.

Mire Mentuhotep kiálmodozta magát a régi szép időkön, odakint teljesen besötétedett. Felgyújtotta a villanyt, és zsebre dugott kézzel az iroda üvegfalához sétált, hogy megszemlélje a lába alatt heverő várost, amely éppen úgy nézett ki, mint egy kivilágított akvárium.

Nem, nem akvárium. Inkább fénybogyókkal teletűzdelt vakondtúrás. Ha jobban megnézi az ember, lehet az igazság allegóriája is, egy villogó szemű, alulöltözött vak néber, mérleggel és karddal, akit éppen megtámadtak a szentjánosbogarak. Vagy egy hatalmas üvegszendvics rengeteg elektromos salátával. Vagy egy ingyenes éjszakai túlélőtanfolyam.

Ez azért jutott Mentuhotep eszébe, mert Árvácska nevű lánya a város legnépszerűbb túlélőtanfolyamát vezette egy használaton kívüli vágóhídon. A vasárnapi savas-eső-gyakorlatokra több százan szoktak jelentkezni, utána pedig tucatszámra adják el a megszilárdított anódiszappal bevont védőruhákat és -sapkákat.

Mentuhotep összedörzsölte a tenyerét, és a telefonhoz lépett. Lenyomta az automatikus hívógombot, amely a lánya számát tárolta. A készülék hosszasan kicsöngött, de senki nem vette fel. Árvácska nem volt otthon.

– Hol csavarog ez a nyomorult csontkukac? – tette fel Mentuhotep a kérdést.

Gyűlölettől merev arca hirtelen betölti a vásznat. Kis szőrszálak lógnak ki az orrából.

Légi felvétel. A kamera napfényben fürdő tájat mutat, körbefordul, ráközelít egy fenyőerdőre, átsuhan felette, és rátalál egy kastélyra. Elidőzik fölötte. Összevissza nőtt kémények, halott ablakok arcvonala. Aztán egymásba nyíló termek, hófehér szárnyas ajtók, márványpadló, festett mennyezetek. Egy bicegő ember közeledik. Az optika bevárja, míg karnyújtásnyira kerül. A boltozatos tar fejet, mintha fültől fülig függőnyt akasztottak volna rá, úgy övezte a vállig csüngő ősz hajzat. Milfajt, a fizikus leginkább Merlinre, a varázslóra hasonlított, csak még annál is agyafűrtabb volt.

A Geiger–Müller-féle számlálócső használata Milfajtnak nem okozott gondot. Szerette ezt a műszert, szívesen játszadozott vele. Nincs még öt perce, hogy méréseket végzett az ebédlő büszkeségén, a kései gregoriánus tálalószekrényen, továbbá a gusztustalan Bacchus-poharakon, és megállapította, hogy egyik sem bocsát ki ionizált sugárzásokat, vagyis elektromos töltésű részecskék egyáltalán nem távoznak el belőlük.

Az észlelést Milfajt mindig naplószerűen feljegyezte egy *Diétám és testsúlyom napról napra* címet viselő naptárfüzetbe. Az első lapon ez állt piros ceruzával aláhúzva: *Mi-*

csoda pokoli szerencse, hogy nálam semmi nem sugárzik, amikor még az erdő madaraiból is kijön néhány becquerel.

A kamera követi a billegő fizikust.

A könyvtárszobába érve Milfajt a sakkasztalkára helyezte a Geiger–Müller-féle számlálócsövet, mellé tette a füzetét, aztán taláломra leemelt egy könyvet. A mérés megint negatív volt. Milfajt még egy gyenge alfasugarat sem tudott kimutatni. Az ablakhoz sántikált, és érdeklődve nyitotta ki a bőrbe kötött könyvet. Meglepetten látta, hogy egy kottagyűjteményt tart a kezében, mégpedig az Album d'un voyageurt Liszt Ferentől. Megpróbált visszaemlékezni, hogy hallotta-e valaha is ezt a darabot, de egy árva hangot sem tudott belőle felidézni. Kedve lett volna mindjárt felhívni telefonon Árvácskát, a szeretőjét, de nem tehetta, mert szótlansági fogadalmat kötöttek. Ha találkoztak, nem szóltak egymáshoz. Kézjeleket adtak, a szemükkel simogattak, de hangot nem küldtek egymás felé. Milfajt nagyon elégedett volt azzal a tudattal, hogy bármikor meghallgathatja Árvácska ideges szuszogását, csak a telefont kell felemelnie.

Filmünk idején Milfajt éppen a hangkvantumokkal foglalkozott. Elkészítette a hang színeképét, és kidolgozta a hármas számú Milfajt-elvet, amelynek röviden az a lényege, hogy a hangot terjedése közben elektromágneses sugárzás éri, ezáltal a hőmérséklet emelkedésekor azonnal a rövidebb hullámhosszak felé tolódik el. Ami lényegében azt jelenti, hogy a hang menet közben energiával töltődik fel. Ebből viszont az következik, hogy a hangot bármire fel lehet használni. Például varrógép meghajtására, ajtónyitásra, fűtésre vagy tojásfőzésre.

Az egyes számú Milfajt-elv az volt, hogy semmiről nem lehet semmi biztosat tudni.

A kettes számú: a gondolkodás helyett sokkal többet ér egy jó alvás.

És volt egy négyes számú is: Isten jó nagy csirkefogó, mert mindent titokban csinál, de hála istennek, legalább nem akar rosszat.

Az ötös számú Milfajt-elv (ez idáig az utolsó) így hangzott: abból kell kiindulni, hogy mindenkinek van egy hülyeségből szőtt koronája.

A vetítés folytatódik! Árvácska időközben feleségül ment Péterfia Meszeshez, miután első látásra egymásba szerettek egy kísérletiállat-árverésen. Péterfia Meszes a Mindhalálig Bőr kozmetikai társaság kísérleti laboratóriumában dolgozott. Azért vásárolt nyulakat, hogy a szaruhártyájukat felhasználja az új habfürdők hatóanyagainak kipróbálására, Árvácska pedig azért, hogy kivigye őket a város szélére, és szabadon engedje őket. Árvácska ugyanis elvakult állatvédő volt. Az árverés után naponta találkoztak, és naponta szeretkeztek, hol az ágyban, hol egy kapu alatt. Rajongott egymásért ez a savanyú arcú, hiányos fogazatú, szikár férfi és a kis vörös töltött galamb, akinek rozsdaszínű pattanások tenyésztek a homlokán.

– Őszintén szólva idáig abban a hiszemben éltem, hogy impotens vagyok, mert vegyszerekkel dolgozom – mondta egy alkalommal Péterfia Meszes, miközben a nadrágját próbálta magáról lerángatni egy belvárosi gyorsbüfé ruhatárában. – Te vagy az én csodatévő Hófehérkém.

– Te meg az én egyetlen méregkeverőm – mondta neki Árvácska, aki tettere készen hanyatt feküdt a kabátokkal tömött fogasok alatt.

Hamarosan együtt jártak a kisállat-árverésekre is, együtt vásároltak nyulakat, ezek egy részét szélnek eresztették, a maradékot elszállították a laboratóriumba, és együtt injekciózták be a halálfélelemtől reszkető állatok szaruhártyáját. Utána mindig egymásnak estek a takarmányraktárban. Árvácska ott vesztette el a szüzességét is egy zsák nyers proteint tartalmazó állatkekszen.

Nem sokkal azután lett Milfajt szeretője.

Péterfia Meszes alapjában véve szadista állatkínzó volt, ennek ellenére Milfajt semmi kifogást nem emelt ellene. Vagyis nem volt rá féltékeny. Ha úgy adódott, szívesen társalgott vele, sőt fizikai sejtéseibe is beavatta. Egy darabig zökkenők nélkül megosztottak Árvácskán.

Ami pedig Milfajt sántítását illeti, annak is története van.

Most az egész vásznat betölti a kandalló. Karvastagságú fahasábokon táncolnak a lángok, fényük megvilágítja a társaság arcát. Ki tudja, a villany talán nem is ég. Árvácska harmincötödik születésnapját ünnepli a Milfajt-kastélyban, amelyet a fizikus még abból a pénzből vásárolt, amit azért kapott, mert elsőnek bizonyította be, hogy abszolút fekete test nem létezik, így az addig használatos elnyelési együttható is egy jó nagy marhaság. Annyira megtetszett neki a kastély alatt húzódó zegzugos pincerendszer, hogy a legnagyobb titokban egy urán-grafit atomreaktort építtetett oda magának. Árvácskát is ott tette legelőször magáévá, miközben együtt bámultak egy plutónium-kristályt.

Milfajt és Árvácska ezen a születésnapon beszélt egymással utoljára. A filmen most éppen a születésnap jelenetek peregnek.

Négyen ültek a kastély huszonnégy személyes ebédlőasztala mellett. Előttük gőzölgött az ünnepi vacsora (nyúlpecsenye, hála a laboratóriumnak), de a hangulat nagyon is fagyos volt. Péterfia Meszes udvarias hangnemben arról az új habfürdőcsaládról beszélt, amelyet éppen az ő irányításával próbálnak kikísérletezni. Elmondja, hogy a Petrolátum-4 forradalmasítani fogja az egész kozmetikai ipart, már csak az van hátra, hogy néhány hétig megfigyeljék, miképpen reagál rá a majmok nyálkahártyája, illetve okoz-e elváltozást a végbelükbe feldugott, hatóanyaggal töltött kapszula.

– A nyúl erre nem alkalmas, majmot pedig alig lehet manapság beszerezni – panaszkodott Péterfia Meszes a borospoharát emelgetve. – Egy vagyonért lehet hozzájuk jutni, és akkor is csak a legtitkosabb csatornákon.

– Mondok én magának valamit, uram – szólalt meg Milfajt sértődötten. – Dugja fel a saját szikkadt végbelébe azt a kapszulát! Akkor maga lesz a habfürdő hőse!

– Hohó, csak ne legyen olyan nagy szája! – csattant fel Árvácska. – Úgy tesz, mintha ő nem végezne kísérleteket a radioaktív vacságaival!

– Életem legmélyebb zsákutcája volt, amikor belevágtam a részecskefizikába. Tíz évem ráment arra, hogy megmérjem a neutrínó nyugalmi tömegét – mondta mérgesen Milfajt. – Emiatt mindent félredobtam, pedig olyan fizikai sejtéseim voltak, hogy égnék állt a hajam tőlük. Tudja, uram, irigylem. Lehet, hogy a legjobb úton jár, amikor a habfürdőkkel kísérletezik. Nem marad le semmiről.

– Őszintén szólva az utóbbi időben nagyon foglalkoztatnak a szórtelenítők és a testápolók is. Lehet, hogy átnyergelek. De nem könnyű döntés – jegyezte meg Péterfia Meszes.

Változik a kép, barokk muzsika csendül fel. Csembaló. A háttérben nyitott ablakok. Vörös függönyöket rebtent a beáramló szél.

Az ünnepi ebéd után a társaság átvonult a dohányszóba. Akkor vették észre, hogy Milfajt sántít. Feltűnő volt, mert az ebéd előtt még nem sántított.

– Megtudhatnám, mit bámultok? Mától új életet kezdek – mondta a fizikus, és kiválasztott magának egy konyakospalackot. Kicsavarta a dugót, óvatosan töltött magának.

– Nem fér a fejembe, hogy a szeretőm miért fecseg a férjemnek a tudományos munkájáról. Olyan világot élünk, amikor még a falnak is füle van – mondta dühösen Árvácska, miközben látványosan a mellére vonva szorongatta Péterfia Meszes vegyszerektől kivörösödött kezét.

Milfajt eléjük sántikált kezében a konyakospoharával.

– Ugyan kérem! Ez a nyári mikulás úgysem ért egy szót sem az egészből. Olyan fénye van a szemének, mint egy köpésnek a járdán. Nézz csak bele!

– Milyen eredeti pofa az öreg – mosolygott Péterfia Meszes. – Nagyon örülök, hogy megismertem.

Erre Árvácska gúnyosan megkérdezte a fizikust.

– Ha szabad érdeklődnöm, mi baja a maga lábának? Talán kificamodott a bokája ebédelés közben?

Milfajt sátáni arca betölti a vásznat.

– A lábam hála istennek egészségesebb, mint valaha. De a mai naptól próbára teszem az akaraterőmet, és addig fogok sántítani, amíg részletesen ki nem dolgozom a hangkvantum- és hangenergia-elméletemet. Majd ha eljön az a nap, amikor egyetlen kiáltással felmelegitem a citromos teámat, abbahagyom a sántítást. Remélem, nincs kifogásod ellene?

– Hát nem olyan, mint egy gyerek? – kérdezte Árvácska, és tanácstalanul nézett a férjére.

Péterfia Meszes éppen szivarra gyújtott.

– A tudósok elképesztően makacs emberek! És nemcsak akkor, ha sántításról van szó – jegyezte meg Mentuhotep, akinek ez volt egész este az egyetlen mondata, ami megérdemli, hogy benne maradjon a filmben.

– Ha én csak feleennyire volnék makacs, akkor már legalább két izzadsággátló lenne rólam elnevezve – mondta a füstfelhő mögül Péterfia Meszes.

– Akkor én is makacs leszek, vegye tudomásul! – kiáltotta Árvácska. – Amíg ez a sántítás nem marad abba, én egy büdös szót se szólok magához. Remélem, megegyeztünk!

Milfajt erre kiitta a konyakját, közelebb sántikált, és megpaskolta Árvácska kipirult arcát.

– Egy életre jegyezd meg azt, amit most mondani fogok. Minden kvarkhoz tartozik egy antikvark is, és láss csodát, bámulatos kölcsönhatás működik közöttük. Jó lenne, ha ebben mindenki magára ismerne!

Ezen a születésnapon Mentuhotepnek látomásai voltak. Azt képzelte, hogy ingatag pirogban bukdácsol egy trópusi sziget felé. Hintázott a végtelen kékség tetején, felémelték, azután hátukról alácsúsztatták a hullámok, ő pedig aggódva figyelte Butaritari aranyló fővenyét és hátrébb, a mélyzöldben pompázó pálmákat. A szigethez közelebb érve távoli dobszó hangjait szűrte ki két hullám elrobajlása között. Mintha valahol a dzsungelben valaki egy matracot porolna. Amikor a pirog surrogva kifutott a homokra, Mentuhotep tenyerét ellenzőnek a homloka fölé emelte, tekintetét az égre fordította, és meglátta azt a sötét gömböt, amely mint egy ejtőernyő ereszkedett alá. Lassan forgott, lengedezett, mint egy selyemkendő, de inkább gomolygott, mintha felhő volna. Az is volt. Negyvennapos útját befejezve akkor ért oda egy adag Milfajt-féle zsugorított eső. Na, atyámfiai, titeket se irigyellek, mondta Mentuhotep, és fordult volna, hogy a vízbe tolja a pirogot, amikor nyilvessző vágódott a csónak oldalába. Pendült a fa, amint az acélhegy belehasított. Azonnal futásnak eredt, a fővenyszalagon át

inalt a sziget belseje felé, és mielőtt elérte volna a szélső fákat, még hallotta a második nyilvessző suhogását. Szerencsére ép bőrrel megúszta ezt a kalandot.

Amikor a látomásai alábbhagytak, lenyúlt, és megsimogatta a fotel oldalát, nincs-e benne nyilvessző. Persze nem volt.

Ezek után nincs mit csodálkozni azon, hogy nem vette észre Milfajt makacs és önként vállalt sántítását.

A MÁZ-nak éveken át nem ment jól, Mentuhotepnek sem ment jól, csak Milfajt volt tele pénzzel, amit az állítólagos találmányaiért és sejtéseiért kapott. Ámbár hasadóanyagokkal is manipulált, ami titokzatossá és gyanússá tette az ősz mestert. Az se véletlen, hogy idegeneket nem engedett be a kastélyába, mert látni ugyan semmi rendkívülit nem lehetett ott, de meggyőződése volt Milfajtnak, hogy az uránnak, a rádiumnak és a neptúniumnak erős ózonszaga van, a tóriumról nem is beszélve, és ha ezeket valami rosszindulatú orr megszimatolja, abból baj lehet. Bizonyos értelemben nagyobb, mint magából az alfabomlásból.

A kis ólomszarkofágok egy muzeális furgonban vándoroltak a kastély és a MÁZ irodája között. A furgon mindkét oldalán sárga felirat állt: SUGÁRMENTES FRISS ZÖLDSÉG, SZAFTOS GYÜMÖLCS MINDEN ASZTALRA. A furgont Mentuhotep vezette, ha éppen volt fuvar. Ahogy ezek a szállítmányok megindultak, kezdett jobban menni a MÁZ-nak. Titokzatos vevők fordultak meg a tizenkilencedik emeleti irodában.

A filmen most a furgont látjuk, jó tempóban közeledik, alulról fényképezve elhalad előttünk, aztán távolodik. Hepehupás földúton zötyög, és porfüggönyt ló a levegőbe. Kísérteties látvány. Mintha nem is ülne benne senki.

Azon az estén, amikor Mentuhotep a mélygarázból valamilyen sugallatra visszament az irodába, és a város fényei fölött merengett, csengeni kezdett a telefon. Árvácska volt a vonalban. Egy jól sikerült kobaltiszap-támadás elhárítási gyakorlat után éppen szélnek eresztette a túlélőtanfolyam hallgatóit, és nem volt kedve hazamenni.

– Csináljunk egy pompás estét! Vigyél el moziba, apucika! – csipogta a készülékbe.

– Éppen az előbb próbáltalak hívni... – mondta Mentuhotep, akit az örületbe kergetett az apucikázás, de nem tehetett ellene semmit. Bosszúból a zöldségefurgonnal ment a lánya elé.

A tagló megszállottját nézték meg.

Közelkép a két arcról, bőrük zsirosan csillog a vászonzól lecsorgó fényben. Rajtuk kívül csak két rongyos öltözékű fiatalember tartózkodott a moziban, de azok végig egymással voltak elfoglalva. Olykor meztelenül kergetőztek az üres széksorok között, felváltva ütötték egymást egy bőrfonatú vesszővel. Visongtak és vonítottak, de többnyire azért csendben foglalatostkodtak egymással.

Mentuhotep végül elaludt, de Árvácska végigizgulta a filmet. A tagló megszállottja egyébként mesefilm volt. A tartalmát Árvácska röviden így mesélte el: egy nyomorék kínai tornatanár, akit a szertárban kannibalizmuson kapnak, összeköltözik egy indián vasutassal, és együtt fosztogatják a külvárosi mosodákat. A film azzal végződik, hogy agyonvágja őket az áram, amikor együtt borotválkoznak a fürdőkádban.

– Neked hogy tetszett, apucikám? – kérdezte Árvácska, amikor kiértek a moziból az utcára.

Közben átkarolta apját, és a vállára hajtotta a fejét.

– Reggel óta egy falatot se ettem – mondta rosszkedvűen Mentuhotep.

– Nahát, apucikám...! Egy ilyen film után te még ételre tudnál nézni?

Hívós este volt, közeledett az október. Szemerkélni kezdett az eső. A mozitól néhány sarokra találtak egy maori éttermet, oda tértek be. Félhomály volt, a közepén berendezett látványkonyha felől édeskés füst terjengett, a sarokban pedig egy ágyékkötős, barna bőrű férfi furulyázott. Hagymás joghurtban pácolt halat rendeltek, hozzá pedig erjesztett áfonyalét ittak. A vacsora végén Árvácska még lesütött szemmel magába lapátolt egy rizspudingot is.

– Hogy jössz ki a férjeddél? Megértitek egymást? – kérdezte Mentuhotep a vacsora végén, aztán csodálkozva nézett fel arra a két férfira, akik éppen akkor álltak meg az asztal mellett. Mint két fenyegető árnyék.

Rögtön felismerte a moziban hancúrozó két homokost.

Az alacsonyabbik barna taplósapkát viselt, és begyógyult égési sebek borították a nyakát, a másikat első látásra nőnek lehetett volna nézni, vékony szálú, hosszú vörös haj omlott a vállára, hófehér bársonyos bőre és nagyon finom rajzú arca volt. Ezzel szemben basszus hangon beszélt. Mentuhotep valahogy nem lepődött meg azon, hogy ott állnak az asztal mellett. Mintha várta volna őket, de persze nem várta.

A maori zenész éppen abbahagyta a furulyázást.

– Kik ezek? – kérdezte Árvácska. – Csak nem a te munkatársaid, apucika?

– Ez itt a két homokos a moziból. Kíváncsi vagyok, mit akarnak – szolt Mentuhotep, és a két ember között a látványkonyhát figyelte, ahol éppen apró halakat húztak egy hosszú nyársra.

– Ebből látszik, hogy nekem milyen csapnivaló az arcmemóriám – mondta Árvácska.

– Most nézd meg közelebbről, Polikárp! Ez az ember csakugyan úgy néz ki, mint egy majom – jegyezte meg a taplósapkás.

– Ilyen arcot, édes barátom, csak képeskönyvekben lehet látni, az anthropeideáknál. Egészen rendkívüli élmény. Van neked ilyen képeskönyved? – kérdezte a nőies férfi.

– Nincs, Polikárp, drágaságom. Gyűlölöm a képeskönyveket. Egyébként a madarakat is gyűlölöm.

– Ne is mondd... A madaraktól engem is kiráz a hideg – mondta a vörös hajú, és lapos pillantásokat vetett Mentuhotep felé.

– Apucikám, nem lehet, hogy ezek azért állnak itt, mert valójában pincérek? – kérdezte Árvácska. – Én már nem akarok semmit se rendelni. A magam részéről megteltem.

A taplósapkás a zsebébe nyúlt, és egy parányi hangszalagot dobott az asztalra az áfonyalés kehely mellé.

Megvilágítás oldalról! Fénnyel kihúzott két profil. Szótlanul ülnek a zöldségesfurgonban. A motor berregése kicsit fenyegető. Felfénylő vonások, hidegen figyelő tekintetek. Arcukra van írva az éjszaka. Rosszul kivilágított utcákon haladnak végig, sehohy lélek, sehohy egy moccanó árnyék. Egyszer mintha lövöldözést hallanának egészen a közelből, így aztán Mentuhotep inkább kerül egyet, fékez, és letér egy mellékútra. Elhalad a diabetikuscsokoládé-gyár mellett. A kamera elidőzik a gyár sivár, hosszú falán. Elátkozott plakátcafatok lógnak róla. Az a benyomásunk, mintha ez a fal jelentene valamit.

Nyílik az ajtó, vakító rést szakít a sötét háttérbe. Belép Mentuhotep. Valahogy minden zaj felerősödik. A lépéseké is. Hallani a szuszogást, mintha egy zacskó volna a fejére húzva. Mentuhotep felgyújtja a hangulatlámpát, katt, és máris bedugja a hangszalagot a magnetofonba, katt, nyomogatja a gombokat, katt, katt. A felvétel így kezdődik: dam-dam-dudam-dudam-du-dudam-dam-dam-du-du-dudam... Nahát, csodálkozik Mentuhotep, nahát, mikronéziai fadobok. Mit jelentsen ez? A ritmus egyre vadabban vonaglik. Dam-dam-dudam-du-du-dudam-dam-dum-du-du-dudam... Most még jobban felerősödik. Minden ütem egy könyörtelen kalapácsütés.

A kamera körbefordul a szobán, elidőzik az ablakon, pedig nincs ott semmi. Most vissza. Újra az iménti látószög.

Mentuhotep a kanapén áll egy szál gatyában, és rángatózva táncol. Kezét, lábát dobálja, a szemét forgatja. Mintha nem is ő volna. Mintha valaki kitancolna belőle.

Hajnal a város fölött. Vörösbe játszó szürkesség. Porlepel. A távolban füstcsík, a közelben felfénylő ablakok. Aztán érdektelen utcaképek. Emberek, járművek, falak.

Nem sokkal azután, hogy Mentuhotep felgyorsliftezett az irodájába, kopogtak a MÁZ ajtaján. Egy kihívó öltözetű fiatal nő lépett be. Akkora keble volt, hogy Mentuhotepnek tátva maradt a szája. Mindjárt elolvasta a kitűzőjét, innen tudta, hogy az első emeletről jött, a Fekete Lyuk jegyirodából. A nő illatfelhőt húzva maga után az íróasztalhoz tipegett, és letett egy borítékot.

– Meghoztam a menetjegyét – mondta, és Mentuhotep szemébe nézve körbenyalta duzzadt kis száját. – Oda szól, ahová kérte.

Mentuhotep üres tekintettel meredt a bal oldali falat beborító tablóra, amely a glükózanyagcsere egyszerűsített áttekintését tartalmazta. Nincsenek véletlenek, gondolta, csak barna végzet van.

Becsapódik az ajtó. A nő elment. Mentuhotep nézi a borítékot, aztán összetépi és eldobja. A vásznat betölti Mentuhotep vértelen, barázdált szája.

– Nem utazom sehová – mondja a száj.

Az a nagy igazság, hogy Péterfia Meszes is megkörnyékezték. Egy telefonhívással kezdődött. Péterfia Meszes éppen egy haldokló gibbon mellett állt, és az artériaszonda kijelzőjét figyelte, amikor megszólalt a laboratórium telefonja.

– Kicsi Meszes, drága, cukor Péterfia – szól bele egy melegen bűgő női hang. – Nem akarsz velem nagyon messzire elutazni? Naurura vagy a Maloelap atollra?

– Ki beszél ott? – kérdezte riadtan Péterfia Meszes.

– Most leteszem, de még foglak keresni, kicsi Meszes! Addig is látogass meg a Pipilőkuckóban. Válaszd a mínusz kilences fülkét!

– Miféle mínusz kilences fülkét?

– A mínusz kilences a te szerencseszámod! – A telefonáló most lehalkítja a hangját.

– Akarsz velem az óceán dübörgésében, Nonouti forró homokján henteregni?

– Akarok, akarok – válaszolta Péterfia Meszes.

A vonal megszakad. A bűgás úgy szól, akár a sziréna.

Péterfia Meszes tétován letette a telefont, és elgondolkodva nézett a gibbon haldokló szemébe.

Amikor Péterfia Meszes késő délután belépett a lakásába, bőrtokba helyezett térképet talált a földön. A térkép Mikronézia egy kinagyított részletét ábrázolta, a Kiribati szí-

getcsoportot. Péterfia Meszes érdeklődve nézte a nagy kékségbe hintett zöld foltokat: Butaritari, Abaiang, Markei, Tarawa, Maina, Abemama, Nonouti, Bera, Tabiteuea, Tamana, Arorae.

Aztán a nappalija falán felfedezte a pirossal felmázolt mínusz kilencest. Ott virított a barométer és a templomot ábrázoló rézkarc között. –9.

– Hogy jön ehhez az egészhez a Pipilókuckó? Vagy a forró homok? – kérdezte hangosan Péterfia Meszes.

Aztán csak térdelt a padlóra kiterített térkép fölött, haja előrebukott, és úgy hintázott a homloka előtt, mint egy leszakadt függöny.

Újra Mentuhotep tűnik fel. Csapzottan áll a szőnyeg közepén, és mintha sírni akarna. Tenyerét a fülére tapasztja, és lassan forog körbe-körbe. Lüktetnek a mikronéziai fadobok. Dam-dam-dudam-dam-du-du-dudam... Mentuhotep megáll, aztán kikapcsolja a magnót. Katt. Tétován a telefonkészülékhez lép, és felhívja Milfajtot.

– Tárt karokkal várlak – mondja neki az öreg fizikus. – Történt valami?

– Hát, félni csak szabad? – kérdezte Mentuhotep.

Reménytelenül szürke délután terült a városra. Amikor Mentuhotep félrehúzta a függönyt, és kitekintett az ablakon, biztosra vette, hogy estére a köd is vastagon le fog szállni, és mint roppant avarfüst borít el mindent. Ez jól jön majd! Adott magának még öt percet, utána felvette a sárga télikabátját, és csuklójához bilincselte a biztonsági táskáját. Besötétedett, mire az irodaházhoz ért. A fegyveres őr intett neki, és előzékenyen megnyomta a gyorslift hívógombját. Mentuhotep csak perceket töltött el a MÁZ irodájában. Betett a biztonsági táskájába két ólomzarkofágot, és már oltotta is le a villanyt.

Ráérősen elsétált a megállóig, de az első buszra nem szállt fel. Amikor látta, hogy egyetlen utas sem marad a járdán, és a sötét utca teljesen kihalt, a másodikat már nem hagyta ki. A peronon utazott szétterpesztett lábbal. Elbuszozott a belvárosig, és a vigalmi negyed főbejáratánál szállt le. Eszébe jutott, hogy egy darabig Paprika is dolgozott itt, erotikus tangót táncolt az orrában rézkarikával, a fenekében tollakkal. Később éjszakai ruhatáros lett, zöld gyöngyökkel kivarrt selyem fürdőruhában siklott a bundák között, és minden vendéget rá akart beszélni egy félméteres nicaraguai szivarra. Régen volt, agyó!

Átvágott a sötét parkon, aztán a sorompót megkerülve lesietett a föld alatti parkolóba. Megkereste az F szektort és a tizedik sorban azt a sötétpiros Eldorádót, amely csak vészhelyzetben állt a MÁZ rendelkezésére. A biztonsági táska nyomógombjával leadta a jelhangot, amire a csomagtartó felpattant. A pótkerék alól kikotorta azt a gyógyucukros dobozt, amely a slusszkulcsot rejtette, aztán a sárga télikabátját és a lecsatolt biztonsági táskáját a hátsó ülésre hajította. A motor bensőségesen búgott, és Mentuhotep gázt adott. Éppen este kilenc óra volt.

Nem sietett, közepes tempóban haladt. G.-nél letért az útról, hogy megvacsorázzon a Torkos Utazó nevű autós bisztróban. Ahogy belépett, eszébe jutott, hogy egyszer már járt itt, amikor Árvácska még kislány volt. Kirándultak az erdőbe, marokszámra ették a galagonyát, madarak után leskelődtek, dobálóztak egy elhajított vöröskeresztes dobozzal, a végén pedig kikötöttek a Torkos Utazóban, ahol Árvácska rosszul lett a majonézes virslitől, és telehányta az abroszt.

Tavasza volt, és semmi nem virágzott.

Peregnek az emlékképek. Mentuhotep kitárt karral fut az erdő felé, szája kiáltásra nyílik. Aztán a látómezőt betölti az erdőszél. Lábon meghalt fa csontvázak sorsfala. Árvácska kibontott hajjal menekül előle, felmászik egy kidőlt fatörzsre, piros sállal integet, és nevet. A szája üres. Éppen kihullottak a tejfogai.

Mentuhotep majonézes virslit rendelt. Elérzékenyülve megette.

Milfajt, a fizikus a nyitott ajtóban várta Mentuhotepet, aki csak akkor vette észre a sápadt fényben didergő fizikust, amikor az udvar kavicsáról lassan a feljáróra kanyarodott. Fenyegetően ropog a murva a kerekek alatt.

– Későre jár – jegyezte meg Milfajt, amikor Mentuhotep mögött becsukta a kaput.
– Az előbb azon törtem a fejemet, hogy holnap milyen nap lesz. Maga tudja?

– Szeretnék máris a tárgyra térni – szólott Mentuhotep, és megrázta a biztonsági táskáját. – Van nálam két üres szarkofág az *esőnek* és egy fenyegető hangszalag.

– Mit ért azon, hogy fenyegető hangszalag?

– Azt hiszem, a MAZ jövőjéről van szó, csakis a MÁZ jövőjéről!

– Ne siessünk! Mindenekelőtt meg kell mérnem a ruházatát! – mondta a fizikus.

Amíg Milfajt elment a Geiger–Müller-féle számlálócsőért, Mentuhotep nekitámaszkodott a falnak, és körülnézett. A kamera követi a tekintetét, végigpásztazza az előcsarnokot, az ölelő karként kétoldalt felfutó lépcsősort, az ember nagyságú vakablakokat, amelyekben valamikor talán márványszobrok álltak. Aztán felemelkedik a kupola freskójára. Mentuhotep kitekeredett nyakkal nézi a hatalmas falfestményt, nem tudja a szemét levenni róla, pedig hallja, hogy Milfajt közben visszatér, döcögve megáll mellette, és a számlálócsővel szöszmötöl.

– Remek hírem van. Uram, ön nem sugároz.

– Elárulná nekem, mit akar árbázozni ez a freskó? – kérdezte elgondolkodva Mentuhotep.

Milfajt is a kupolába bámul.

– Ez? Jézus meggyógyít egy gutaütött embert. Gondolom, ismeri a mesét...?

– Nem ismerem – mondta Mentuhotep. – Mégis, honnan kellene ismernem?

– Egy cseppet sem vagyok meglepve. Aki sárga télikabátot hord, az nem is lehet művelt ember – legyintett Milfajt. – Csakugyan érdeklí? Akkor figyeljen! Egy alkalommal, amikor Jézus éppen tanított, férfiak érkeztek hozzá, és ágyban hoztak elé egy gutaütött embert, aki egyébként a betegsége előtt katona volt. Mint százados szolgált Kapernaumban.

– Értem. De mitől kapott gutaütést?

– Ne okoskodjon! Azt senki nem tudja. Még az is lehet, hogy más baja volt. Jézus megnézte ezt a beteg embert, és azt kérdezte tőle: melyik könnyebb: azt mondani, hogy megbocsátom a te bűneidet, vagy azt mondani, hogy kelj fel, és járj?

– Erre mit felelt a százados?

– Nem felelt semmit, mert olyan beteg volt, hogy nem is tudott beszélni. Legfeljebb tátogott az üres szájával.

– Semmi érdekes nincs ebben a történetben – közölte Mentuhotep, miközben a földre állított biztonsági táskájára dobta a sárga télikabátot.

– Várjon, még nincs vége! Ott bámészkodott a beteg körül néhány farizeus, és azt kiabálták, hogy az ember fiának nincs joga bűnököt megbocsátani. Erre Jézus feldühödött, és odaszólt a gutaütöttnek: neked mondom, kelj fel, fogd meg az ágyadat, és iszkolj haza!

- Valóban? És azután mi történt? – kérdezte pislogva Mentuhotep.
- Mi történt volna? A százados felpattant, a hátára vette az ágát, és távozott.
- Hát ez jó... Mit szóltak hozzá a többiek?
- Leesett az álluk, ezt nyugodtan elhiheti nekem. Jézus pedig megkérdezte tőlük: mit okoskodtok a ti szívetekben? – Milfajt barátságosan átkarolta Mentuhotep vállát.
- Tudja, barátom, mi jut nekem erről a történetről az eszembe? Az önbeporzás.
- Akkor se fér a fejembe, miért kellett ezt az egézet a mennyezetre festeni – csóválta a fejét Mentuhotep.

Péterfia Meszes tudta, hogy a felesége késő estig az állatvédőknél dolgozik, ugyanis féregnapot tartanak. Árvácska távolléte jó alkalomnak látszott a Pipilőkuckóba történő látogatáshoz. Péterfia Meszes vajszerű szafáriöltönybe bújt, hegyes orrú bőrcsizmát vett fel hozzá, és felgyűrt peremű panamakalapot tett a fejére. Kicsit illegette magát a tükör előtt, aztán elindult a vigalmi negyed felé. Közben azért arra is figyelt, hogy nem követi-e valaki. De miért kellene őt követni? Magabiztosnak érezte magát. Nem, nem is magabiztosnak, hanem délcegnek.

A filmvászonon jól látszik, hogy mégis követik. Egy csuklyába bújt nő jár mögötte. Az arcát nem látni, árnyékban van. Kapualjról kapualjra oson, a házfalakhoz lapul, tekintete Péterfia Meszes háta közepén ég.

A Pipilőkuckót a Pedofil Palota és a Csoportos Elsülés Üvegház szomszédságában találta meg. A kuckó persze nem is kuckó volt, hanem kétemeletes téglapénisz, és a tejéből víz lövellt a magasba, ami kétoldalt vízeséssé alakulva zúdult le a bejárat melletti medencébe, ebből pedig márványból faragott pufi női ülep meredt ki. Ez aztán ezer sugárban lótte szerteszt a vizet. Az emberek szívesen fagyaltoztak a sugárban vizelő köülep szökőkút partján.

Péterfia Meszes hunyorog a napfényben, leveszi és kitörli a panamakalapját, élvezi a sokaságot, visszamosolyog az emberekre, aztán belép a téglapéniszbe.

Odabent a hangszórók szüntelenül tilalmakat és reklámokat zengtek, így aztán Péterfia Meszesnek zúgott a feje, mire bereteszte maga mögött a mínusz kilences fülke ajtaját. Orrát az áporodott vizelet jellegzetes bűze csapta meg, a szája is tele lett vele egy pillanat alatt, szúrós íze a torkát kaparta. A fülke falait puha, sárga textil borította, alatta helyezték el a hangszórókat, ahonnan most halk zene kezdett szólni, valami idegen, cikornyás, törökös muzsika. Közben a fülke elsötétült, az ajtóval szemközti üvegfal viszont kivilágosodott, és napfényben ragyogó virágoskert jelent meg Péterfia Meszes szeme előtt. Baloldalt rózsabokrokat, jobbra sok szegfűt, kardvirágot és margarétát látott. Kisvártatva a rózsabokroknál egy nő jelent meg, könnyű anyagból készült testhezálló sötétzöld ruhát viselt, ringatózva járt, meg-megállt, körülnézett, mintha keresne valakit, és néha két ujjával végigsimitotta az ágyékát. Péterfia Meszes mindjárt rájött, hogy nem keres senkit, azt lesi, van-e a közelben valaki, mert vizelni szeretne szegény, már alig tudja visszatartani. Péterfia Meszes tátott szájjal bámulta a jelenetet. Megállapította, hogy a nőnek vonzó alakja van, kár, hogy az arca nem látszik, mert divatjamúlt motoros bukósisakot húzott a fejére. A sisakot ez a felirat díszítette: Szilonen. Ez a Szilonen most úgy látta, hogy tiszta a levegő, senki nem leskelődik, gyorsan a hasáig húzta a ruha szoknyáját, feltárta kiborotvált altestét, és mindjárt le is guggolt. Péterfia Meszes a rózsabokortól alig látott valamit, ezért idegesen kopogtatni kezdett az üvegen. Szilonen kimosolygott, négykézlábra ereszkedett, és csigalassúsággal tolat-

ni kezdett. Amikor halvány ülepe már csaknem az üvegfalhoz ért, vékony sugárban eleresztette a vizeletét. A virágoskert elsötétült, a fülkében áradó zene abbamaradt. A műsor véget ért. Péterfia Meszes szívére üres szomorúság telepedett.

A hólyagja pedig szét akart robbanni.

Felállt a székre, letolta a szafáriöltöny nadrágját, és nyögdecselve végigpisilte a vak üvegfalat. Csodálkozott azon, hogy ürülés közben éhséget érez, és enyhén fájnak a hasizmai. Azt csak utána vette észre, hogy a panamakalapja valahogy leesett a földre, és tönkreázott.

Mint a szitáló eső, leszállt az este. A gyér utcai világításban Péterfia Meszes közeledik. Ráérsően kopognak a léptei. Alakja sötétkéék, a háttér fekete. Elhagyván a termékeny-ség bűzétől átitatott vigalmi negyedet, egy sugárútra fordul, amelyet egyik végén az irodaház égis éró üveghengere – benne a MÁZ –, a másik végén a gyógyíthatatlan betegek kerülete, egy több százezres elfekvő zár le.

Az az igazság, hogy Péterfia Meszes szeretett az elfekvő utcáin sétálni. Leplezetlen kíváncsisággal nézett meg minden járókelőt, mintha nem tudna velük betelni, ahol lehetett, az ablakok alá húzódott, és bekandikált a villanyfényes lakásokba, megleste a mozgó szájú bábokat, gyakran megállt, és rebbenő hangfoszlányok után fülelt, orrával a levegőbe szimatolt, beóvakodott a sötét kapubejáratok alá, és megtapogatta a szürke falakat, udvarokba surrant, és összerendezte, ha valahol felköhögött a vízvezeték. Az utcákon olyan szag úszott, mint amilyen az öregasszonyok pongyolájából szokott előlengeni.

Általában nem szokott itt történni vele semmi, de most történt. Péterfia Meszes egy pékség előtt, az ívlámpa fénykörében egy aggastyánra lett figyelmes, aki szíjas kezével a lámpaoszlopba kapaszkodott, száját eltátotta, mintha nehéz lenne az állkapcsa. Kötött kardigánt, foltokkal teleszórt nadrágot és kitaposott posztócipőt viselt. Fonnyadt koponyájával felöltözött múmiára emlékeztetett.

Péterfia Meszes megállt mellette.

– A szájam egy savanyú barlang – mondta az öreg, akinek olyan volt a hangja, mint egy kislányé.

– Ne törődjön vele, papa, majd elmúlik.

– Azt se tudom, hogy kerültem ide. Hol vagyok?

– Tipegjen gyorsan haza! Majd segíték!

Hazakisérte az öreg, aki egy mocskos és szűk utca legutolsó bérházában lakott. Csozogtak egymás mellett testvériesen, hang nélkül, és Péterfia Meszes útközben úgy érezte, ő is ide tartozik, ő is része ennek a szemétnak, amiben gázolnak, része a sötétségnek és az örök bűznek, ami beburkolja őket. Része a nagy semminek. Része a hülyeségből szótt koronának. Volt néhány másodperc, amikor ezt szívesen meg is mondta volna, de éppen akkor értek a bérházhoz, és az öreg intett, hogy onnan egyedül megy tovább.

Péterfia Meszes nézte, ahogy az aggastyánt elnyeli a kapualj.

Sarkon fordult, elindult visszafelé, és mire elhagyta a gyógyíthatatlan betegek kerületét, már csak Szilonen rózsaszínű fenekére gondolt, amely úgy bújt ki a zöld szoknya leple alól, mint egy könyörtelen arc.

Pattogó trombitaszó, olyan, mint egy katonai induló. Péterfia Meszes ennek ütemére szalad az utcán, fél kezével fogja a kalapját, hogy le ne repüljön. Befordul egy kapun,

szürke betonlépcsőkön lohol felfelé, végre megáll egy ajtó előtt, és tenyerét a mellére szorítva liheg. A trombitaszó elhalkul, Péterfia Meszes kulcsot helyez a zárba, és kinyitja az ajtót. Az ajtó nyikorog, a padló recseg. Az a benyomásunk, hogy tilosban jár, de ez nem így van. A saját lakásába lépett be.

Árvácskát már otthon találta. Éppen lezuhanyozott, bekente magát a Mindhalálíg Bőr testápolójával, arcára húzta a Mindhalálíg Bőr éjszakai ránctalanító maszkját, fülebe csíptette a Mindhalálíg Bőr zsírpárnacsökkentő karikáit, és parfümmel beszórt csillagmintás selyempizsamában lengte be a lakást.

– Jó, hogy jössz! Éppen az előbb hívtam fel a volt szeretőmet – újságolta Árvácska. – Képzeld, megint nem szolt hozzám, hanem a szájával szellentéseket utánzott. Gondolod, hogy történt vele valami?

– Úgy látszik, puhul a vén marha Milfajt – mondta erre Péterfia Meszes. – Csak tudnám, mivel tudott téged levenni a lábadról?

– A kor talán legnagyobb fizikusa, édesem!

– Akkor is el fog borulni az elméje. Bár ahogy nézem, lehet, hogy már el is borult.

Péterfia Meszes ledobta magáról a szafáriöltönyt, megállt a szoba közepén, és magabiztos mosollyal méregette Árvácskát, aki csípőre tett kézzel rázta a fejét, röptette jobbra-balra a dús vörös haját. Szeme idegesen villogott a ránctalanító maszk mögött, dagi teste pedig hullámozott a selyempizsama alatt.

– Nagyon aggódom, hogy megkapta szegénykém a sugárbetegséget – halkította le a hangját. – Neked nincs ilyen gyanúd? Attól félek, hogy ez a makacs sántítása is attól alakult ki.

– Nevetséges feltételezés! – vágta rá Péterfia Meszes. – Persze más lenne a helyzet, ha sugárzó anyagokkal dolgozna.

– Mégis, mit gondolsz, mókuskám, mivel dolgozik?

– A hangjával akar bútorokat tologatni. Megáll az eszem! Mondom, hogy be fog golyózni.

– Igen? És szerinted mi van ott a kastély pincéjében? Kazánház?

Péterfia Meszes ezen elgondolkozott, közben játékosan közelebb szökölt a feleségéhez.

– Én vagyok egy kazánház – mondta a száját csücsörítve. – Mindjárt felrobbanok.

– Akarod tudni, hogy mi van a kastély pincéjében? Megmondom neked. Egy tenyészreaktor. Érted? Egy tenyészreaktor.

– Haha, haha... – mondta Péterfia Meszes, és megpróbálta Árvácskát magához ölelni. – Akarsz egy igazi maghasadást látni?

Ebben a pillanatban odalent az utcán kiáltások harsantak, szaporán futó léptek csatogtak az aszfalton, aztán fenyegető hang zengett fel, mintha vékony fémlapot dobtak volna le a magasból. Két lövés is dörrent, a futó léptek távolodtak, végül egy újabb kiáltás nyilallt át az éjszakán, és egy távolabbról jövő elkeseredett ordítás válaszolt rá. Utána csend.

Kapkodva elhúzták a sötétítőfüggönyöket. A külvilág mintha víz alá süllyedt volna.

Most átélünk egy filmszakadást. A vászonra mintha ráfirkáltak volna, fekete csíkok hancúroznak rajta. Szórványos fütty, kigyúlnak a fények, és amíg a gépész a tekercs befűzésével bajlódik, mi tegyük fel a kérdést: vajon mit szállít Mentuhotep az ólomszarkofágokban? Vagyis a titok ne legyen titok többé. Oldódjunk fel benne.

Hála a tenyészreaktornak, Milfajt, a fizikus rátalált az aktinoidák eddig ismeretlen tagjára, amelyet önmagáról milfanciumnak (Mf) keresztelt el. Ennek minden egyes izotópja radioaktív. Fermiumból és plutóniumból állítható elő, mégpedig a szokásos neutronbefogással. Relatív atomtömegét sajnos nem ismerjük, azt viszont igen, hogy erős alfaaktivitása miatt hőt is bőségesen lead. A legfontosabb milfanciumizotóp az Mf 200, ennek felezési ideje 24 600 év. A milfancium 700 Celsius-fok felett elég, viszont vízben könnyen oldódik!

Ami annyit jelent, hogy csapadék alakjában is előállítható.

Aki ilyen esőben megázik, az búcsút vehet az összes csontvelejétől. Agyó, agyó!

És akkor akad itt még egy titok. A milfanciumot csak az tudja előállítani, aki ismeri a Milfajt-effektust. Ennek az a lényege, hogy az urán 235 és a plutónium 239 magja a tenyészreaktorban egyszerre fog be két neutron, és ezek kötési energiája összegeződik a maghasadás megindulása előtt. Ebből már logikusan következik, hogy nem egy, hanem két közbenső mag esik töredékeire a milfancium születésekor.

Egyszóval az Mf nem gyerekjáték. A zsugorított eső lelke.

Újra elsötétül a terem, a fejünk felett fénycsik száguld át, és képpé kenődik a vásznon. A vetítés folytatódik. Bízunk benne, hogy a filmszakadás miatt egyetlen jelenettel sem leszünk szegényebbek. Persze ki tudja...

Árvácska arca jelenik meg, nedves ajkán csillog a fény. A fogsora szabálytalan, nyelve duzzadt és vörös, mint egy félig megrágott nyers húscsomó. Az ajka megmozdul.

– Hoztam neked egy kedves meglepetést. Szeretnéd látni?

Péterfia Meszes éppen egy konzervdobozból falatozik, gondosan a kése hegyére szúrogtatja a húskockadarabokat. Árvácska megfogja a vállát, és a hálószobába vezet férjét. Az ágy alól előhúzza az állatmentő bőröndjét. Felnyitja. Egy gusztustalan féreg tekergőzik benne. Sokáig figyelhetjük, a kamera nagylelkűen elidőzik rajta.

– Engedd meg, hogy bemutassam neked a Taenia saginatát. Remélem, tetszik neked – szól Árvácska, és átkarolja a férje nyakát. Péterfia Meszesnek vigyáznia kell, hogy el ne ejtse a konzervdobozt.

– Mit kezdjek én ezzel? Van ennek például veséje vagy agyveleje? Termel egyáltalán hormonokat?

– Te kis butuska. Ez egy galandféreg. Nem igazán fejlett példány, mert csak nyolcvancentis. Egy gyerekből húztam ki.

– Egy gyerekből?

– Ma a hullaházban gyűjtöttünk. El se tudod képzelni, micsoda kincsesbánya van a bendőkben. Rengeteg horogférget, fonalférget, orsóférget és galandférget szedtünk össze. Megtelt minden táská. Látnod kellett volna azt a tündéri nyüzsgést!

– És hová lettek a kis szörnyetegek?

– Mégis mit gondolsz...? Szabadon engedték őket! Felét egy hangversenyterem ruhatarában, a többit egy kórházban. Néhány példány biztosan el fog pusztulni, de a többség csak kiköt egy belcsatornában. Igazam van?

Az állatvédő bőröndöt egyébként Milfajt tervezte, amikor Árvácska kétezer kúpos orrú poloskát akart egy nyomorngyedbe szállítani. A bőröndben két apró ketrec, négy kis üvegakvárium és több, légzőnyílással ellátott zárt rekesz kapott helyet. Ugyanakkor a válaszfalakat egy mozdulattal el lehetett távolítani, ezáltal a nagyobb testű férgek is könnyen szállíthatóvá váltak. A feltaláló a bőrönd tetejére lecsukható

zsebet tervezett, itt lehetett áthelyezni a csipeszeket, a kábító folyadékkal telt üvegcséket, a védőszemüveget, valamint a csípés- és harapásálló munkakesztyűt.

– Csukd le gyorsan azt a bőröndöt, csillagom, mert visszamasírozik belőlem az összes húskocka – mondja tele szájjal Péterfia Meszes.

– Esküdj meg, hogy együtt fogjuk szabadon engedni mindet.

– Esküszöm. De ne akard, hogy a kezembe fogjam!

– Elmegyünk hármasban, és hipp-hopp, csak mi ketten térünk vissza. Ugye bízol benne, hogy jó helyre kerül?

– Nagyon bízom – bólogat Péterfia Meszes.

Ragyogó napsütés. A kamera lomhán repülő fekete madarat követ, aztán lassan körbefordul az elvadult parkon, és megállapodik a kastély homlokzatán. Néma ablakok, kopott díszek.

Mentuhotep éppen távozni készül. A kocsi farának támaszkodva, karba font kézzel hallgatta Milfajtot. A fizikus fehér köpenyt viselt, és a botjával a murvát turkálta.

– Ha úgy érzi, hogy veszélyben a MÁZ, akkor változtassa meg a nevét. Fel van rá hatalmazva! Legyen az új neve például NYÚLSZÁJ – javasolta Milfajt.

– Minden lépésemet figyelik. Valószínűleg halálra vagyok ítélve. Hallotta volna, hogy szóltak azok a dobok!

A fizikus Mentuhotep mellének szegezte a botját.

– Legyen őszinte! Maga szerint van olyan épeszű ember, aki elhiszi, hogy a kastély alatt tenyészreaktor működik?

– Úristen – kiáltott fel Mentuhotep. – Hiszen ki van írva a bejárat fölél!

– És ha az lenne kiírva, hogy mennyek országa? Vagy: elefánttemető. Vagy: csontlisztmalom? Gondolja, hogy elhinné valaki?

Mentuhotep megigazította a vállára vetett sárga kabátot.

– Maga aztán titokzatos ember – mondta nevetve. – Sose tudom, mi jár a fejében.

– Belülről kifelé gondolkodom, ennyi az egész.

– Én azt mondom, jobb a szürkeségbe simulni – csóválta a fejét Mentuhotep. – Mit ért azon, hogy belülről kifelé gondolkodik?

– Inkább kérdezze meg, hogy miért sántítok.

– Miért sántít? Csak nem sérült meg a lába?

– Én aztán nem sántítok! Miket beszél... – mondta Milfajt, és elindult a kocsifeljárót szegélyező mellvéd felé, onnan pedig visszafordult. – Lát maga itt valahol sántítást?

Mentuhotep beszállt az autóba, és beindította a motort.

– Csak vigye, barátom, az esőt, és bátran kérje meg az árát! Béke önnel! – kiáltotta Milfajt, és a botját rázva integetett.

– Viszem, viszem – bólogatott Mentuhotep, és rátette a tenyerét a táskájára.

Az autó földúton araszol. Mentuhotep szinte oda se figyel a vezetésre. A lányával beszélget telefonon.

– Itt fekszem egy kád illatos vízben, és éppen az előbb gondoltam rád, drága apucika – csipogta Árvácska, és hallani lehetett, ahogy pancsol a fürdővízben.

– Ennél a Milfajtnál még mindig ki van téve a fényképed a laboratóriumban – mondta Mentuhotep. – Éppen most jövök onnan.

– Nem tud engem elfelejteni az a vén rosszaság. Amikor megismerkedtünk, azt mondta, annyira szeret, hogy tizenhárom napig nem nyúl hozzám. Mit szólsz ehhez, apucika? Próbára tette magát értem!

– Kibírta?

– Elárulok neked valamit. Felfújtam tizenhárom lufit, és minden este kidurrantot-tam egyet – kacagott Árvácska. – A hatodik után már nagyon izgultam.

– És aztán?

– Aztán a tizenharmadik napon mutatott egy plutóniumkristályt, és közben tapo-gatott. Azt súgta a fülembe, hogy a periódusos rendszer egy nagy hányadék.

Mentuhotep éppen kijött egy kanyarból. A feketére égett facsonkok elfogytak az út két oldalán, és a hamuszürke föld színe is barátságosabbra változott. Mintha végre egy-egy zöld fűcsomó is felbukkanna. Amint az ablaktörők leseperték a port a szél-védőről, Mentuhotep a távolban két embert vett észre. A földút közepén álltak, és ug-rádozva integettek a kocsifelé.

– Azt hiszem, végem van – mondta Mentuhotep, és gyorsan kikapcsolta a telefont.

A két madárijesztő nem tágitott az útról. Mentuhotepnek meg kellett állnia. Kicsit tétovázott, aztán letekerte az ablakot.

– Örvendek, Pomázi vagyok – hajolt be a rongyosabbik, akinek olyan duzzadt és vérvörös volt az arca, mintha két cékla készülne kinőni belőle.

– Örvendek, Tőzegi vagyok – mondta a másik, aki szétfeszlett pepita öltönyt és ka-rima nélküli cilindert viselt, de cipő nem volt a lábán.

Mentuhotep rosszkedvűen nézte a két embert, akik reménykedve álltak az oszla-dozó porfüggönyben.

– Elvinne bennünket egy darabon? – kérdezte a Pomázi nevű.

– Ez nem lehet kérdés – mondta a másik. – Bőven van hely a kocsiban.

– Hová akarnak eljutni? – kérdezte Mentuhotep.

– Az nekünk nagyon mindegy – válaszolták szinte egyszerre. – Ide megyünk, oda megyünk. Vándorok vagyunk, ha nem is látszik.

Mentuhotep hátranyúlt, és kinyitotta a kocsiját. A visszapillantó tükörben fi-gyelte, mi történik, aztán megcsapta a hátsó ülésre bemászó két madárijesztő sűrű bűze. Nem kellett sok hozzá, hogy öklendezni kezdjen.

– Csak nem ürülékben henteregték? – kérdezte tőlük.

Pislogó szemek, keresgélő tekintetek, merev nyakak. A zökkenőknél egyszerre biccen-tenek. Az élőképet finom zongoraszó festi alá. Mondjuk, Liszt-futamok.

Az elágazásig csend volt. Mentuhotep olyan huzatot csinált a kocsiban, hogy lobo-gott a hajuk, a Tőzegi nevezetűnek pedig fogni kellett a cilinderét.

– Az az igazság, hogy ma láttunk egy tekintélyes madár csapatot – szólalt meg Po-mázi, túlkiabálva a motor zaját. – Lomhán húztak át a mező felett. Néztünk utánuk, ameddig lehetett, közben azon gondolkoztunk, hogy vajon hová a fenébe mennek. Így volt? Ha ezt megfejtjük, slussz-passz, mindent tudunk!

– Az embernek hirtelen eszébe se jut, hogy valami titok közelében van, pedig min-dennap ott suhog a füle mellett, mint valami láthatatlan horkoló.

– Mit értesz azon, hogy láthatatlan horkoló? – kérdezte Tőzegi. – Vannak titkok, amelyek olyan természetesek, mint a te tumbulégyszószed.

– Az én saját elméletem szerint akárhova kapunk, az agyunk a semmibe markol – jelentette ki Pomázi. – Az emberszabású ember az egyetlen, aki megkapta a semmibe markolás képességét. Igazam van? Az ember áll a mezőn, nézi a madarakat, és azt képzeli, ő egy valaki.

– Na, persze! Madár és végtelen, egyre megy – mondta erre Tőzegi, és dideregve összehúzta a mellén a rongyos pepita zakót. – Nincs már mag a hó alatt.

– Árulják már el, hogy kicsodák maguk? – kérdezte Mentuhotep.

– Én valamikor divattervező voltam – mondta Tőzegi.

– Én pedig temetői felügyelő – mondta Pomázi.

– Azt azért előre megmondhatta volna, hogy tumbulégyszórási van – fordult hátra Mentuhotep. – Mi van, ha elkapom?

– Vegye úgy, hogy már el is kapta! – legyintett Pomázi.

Felfénylett az út szürke szalagja, s jobbról tündöklő színekre bomlott az erdő sötét tömbje. Mentuhotep fékezett, mert egy öreg katonai vizágyú állt az úton keresztben. A két madárijesztő előredőlve figyelt, a koci pedig lépésben az akadály elé gurult.

A vizágyú oldalára fehér betűkkel ez volt felmázolva: AZ ÉLET VÍZBŐL KELETKEZETT! ÓVD A VIZET! Alatta pedig ez állt: TESTVÉR, NYÚJTSUNK EGYMÁSNAK POHARAT!

– Szálljunk ki gyorsan, ezt érdemes alaposan megnézni! – jegyezte meg Tőzegi. – Ezt nevezték régen lajtos kocsinak.

– Óriási tévedés! Ezzel tömeget oszlattak! Sitty! A szemük közé bombázták a vízszegényeket – mondta Pomázi. – Olyan ez, mint amikor bevizelsz egy hangyabolyba.

Mentuhotep kikászálódott a volán mellől, és zsebre dugott kézzel a vizágyúhoz sétált. Felágaskodott, megtapogatta az ormótlan tartályt, aztán előre akart menni a vezetőkülkéhez, amikor csörrenést és apró moccanást hallott a koci orra felől.

Két csaknem egyforma nő állt a sárhányó mellett. Fekete bőrruhát és vörös hajpántot viseltek. Mentuhotepre szegezték a Zetor géppisztolyukat.

– Megismered a te Paprikádat, aki a szíve alatt hordta gyermekké hizott magvadat? – kérdezte a kövérebbik. – Régen találkoztunk. Most meg már halott vagy.

Mentuhotep ráismert volt feleségére. A másíkról nem tudta, kicsoda, pedig ő volt Szilonen, a Pipilőkuckó sztárja.

Ekkor ért oda a két madárijesztő. Futólag megnézték a fegyveres amazonokat, aztán vitakoztak tovább.

A kamera eltávolodik, most mintha egy fa tetejéről látnánk a jelenetet. Szilonen terpeszben áll, és a levegőbe enged egy sorozatot. Mentuhotep meg se mozdul, a két madárijesztő viszont eltakarja a fejét. Tovacsattog a lövések visszhangja, és leereszkedik a csend.

– Azt hittük, egyedül érkezel – mondta Szilonen. – A szarkofágok veled vannak?

– Miféle szarkofágok? – csodálkozott Mentuhotep. – Kirándulni voltunk ezekkel a derék fiúkkal.

– Egész álló nap azt nyomoztuk, mi az oka, hogy az ember képessé vált arra, hogy megértse a természet titkainak egy részét – tette hozzá Tőzegi, és feljebb húzta lecsúszni készülő pepita nadrágját.

– A helyzet nem is olyan egyszerű – magyarázta Pomázi, a nők felé emelve vérvörös orcáját. – Azt szoktam mondani, hogy talán a zsebünkben hordozzuk a kozmikus kódok megfejtését is, de ebben egyáltalán nem vagyok biztos.

– El tudják azt képzelni, hogy bárhol a végtelenben létezik még DNS-molekula? Ugye nem tudják elképzelni? Mi azért néha elképzeljük – jegyezte meg Tőzegi.

Ekkor felugattak a Zetor géppisztolyok. Pomázi és Tőzegi teste megpördült és szét-szóródott. Aztán amikor eljött a csend, Tőzegi hanyag testtartásban ült, hátával a koci

hatalmas gumikerekének támaszkodva, két lába kifordult, mint egy bábunak, az aszfalton pihenő bal kezét mintha az elrepült cylinder után nyújtaná. Hiányzott a koponyája teteje, és a mellkasát is ronggyá szabdalták a lövedékek. Pomázi a lába előtt feködött, az egyik szeme helyén vörös lyuk égett, az álla hiányzott, elárvult felső fogsora hófehéren világított szétszagotott gégeje felett. Tőzegi oldalt bicsaklott fejével megbabonázva nézett le Pomázi arcára. A sebben apró sárga tumbulégypetékek nyüzsögtek.

Mentuhotep azonnal észbe kapott. Ahogy csak bírt, futni kezdett. Nagyokat ugorva megkerülte a vízágyú farát, és lóhalálában bevágott az erdőbe. A kamera követi a bokrokon és elszáradt gallyakon átgázoló ziháló testet, a csapkodó két kart. Talán néhány lövés is hallatszik.

Cseng a telefon. Árvácska az ablaknál áll és sir. Most meglepetten a készülék felé néz, mintha nem hinne a fülének. A keze fejével kitörli a szemét, és felveszi a kagylót.

– Maga az? Tudom, hogy maga az. Könyörgök, szóljon bele!

Milfajt gyönyörködött a volt szeretője hangjában.

– Nagyon kérem, most ne legyen makacs, és szólaljon meg! Csak egy hangot! Érti? Csak egy nyomorult kis hangot!

Milfajt csendben maradt, elégedetten szuszogott, aztán kivett a zsebéből egy pipót, és tele tüdőből megfújta.

– Jóságos ég! Mi volt ez?

Aztán mintha a földre esett volna a telefon. Vagy a zsinóron hintázva nekiütődött volna valaminek.

Péterfia Meszes ütött-kopott sportkocsija este fél kilenc előtt néhány perccel érkezett G.-be. Lassú tempóban átgurult a kihalt városon, aztán keleti irányba fordult. Árvácska kibontott hajjal, könnyű kis selyemruhában ült férje oldalán. Összeszorított szájjal figyelte az utat, közben arra gondolt, hogy milyen édes jó szaga van a sötétségnek. Aztán újabb település, de seholy lélek. Hamarosan egy gyárépülethez értek, úgy tornyosult előttük, mint egy katedrális. Mögötte az út elágazott. Péterfia Meszes rácsapott a kormánykerékre.

– Azt hiszem, eltévedtünk – szólt idegesen. – Már csak ez kellett...

Lassítás nélkül megfordult, és jobbról kerelte meg a gyárat. A kamera csigalassúsággal követi az idő tépte téglafalat, ami alig akart véget érni. Mint egy nagy szőnyeg, úgy gördül végig a sötétségen. Péterfia Meszes rálépett a fékre, és megállította a kocsit.

– Eszembe jutott valami. Lehet, hogy hiába megyünk oda, mert semmi baj nincs. Csak viccelt veled a volt szeretőd!

Árvácska nem válaszolt, hanem felsikított. Rémulten az ülésre térdelt, és Péterfia Meszes ölébe mászott. A kocsik ablakán szőrös arc nézett be. A szája mozogott, és az üvegen párafolt szaladt szét.

– Félek – kiabálta Árvácska, és tíz ujjal tépte a férje haját.

Az öreg városalakó olyan eleven büzt árasztott, hogy Péterfia Meszes hátrálépett kettőt, amikor kiszállt a kocsiból. Utána vette észre, hogy az öreg városalakó összerondította magát, egész nyálkás tócsa csillog alatta, de a vattakabátját is gyanús száradékok borították.

– Ne tessék csodálkozni, csúnyán elintéztem magamat, de mifelénk ez mostanában így megy. Itt előbb-utóbb mindenki összecsinálja magát, mert tele van a város patkányokkal, és még a madarak is elkapják tőlük a shigellózist. Mérget vehet rá, hogy már

magának is van shigellózisa, és még a bele is ki fog folyni – közölte az öreg városlakó, és olyat csikordult a gyomra, mint amikor üvegen késpengét húznak végig.

Péterfia Meszes visszaült a kocsiba, de az ajtót nem csapta be. Tanácstalanul vakargatta az arcát.

– Aztán persze jön a kiszáradás. Minden sarkon láthat kiszáradt embereket – tette hozzá a városlakó. – Segíthetek valamit?

– Eltévedtünk. A kastélyhoz szeretnénk eljutni – mondta Péterfia Meszes.

Az öreg városlakó enyhén előredőlt, tenyerét a gyomrára szorította. Bugyborékolás hallatszott, mint amikor valaki üres üveget nyom a víz alá. Ajka részéből habos nyál futott az állára.

– Tűnjünk el innen – suttogta Árvácska.

A városlakó közelebb lépett, és intett Péterfia Meszesnek, hogy figyeljen.

– A gyár mögött látnak egy használaton kívüli homokbányát... most tele van kiszáradt emberekkel, mert oda hordjuk ki őket... Tud jobbat? A bánya végénél földút nyílik az erdő felőli oldalon. Arról ne térjenek le, kivezet a műútra. – A zsebébe nyúlt, mutatott valamit a tenyerén. – Azelőtt fűrésztelepen dolgoztam. Mindig van nálam fűrészpor. Ha ez se hoz szerencsét, akkor semmi.

A fényező ugráló pászmáit követve már az erdei úton zötykölődtek, amikor Péterfia Meszes gyengéden megsimogatta a felesége arcát.

– Óriási szerencsénk volt. Az az ember holnapra már ki lesz száradva – mondta Árvácska durcásan.

Mentuhotep nem ítélte kilátástalannak a helyzetét. Két kidőlt fa fedezékében ült a földön, és elhatározta, nem várja meg a hajnalt, hanem azonnal útnak indul, és visszagyalogol a kastélyba. A feje felett előbukkant a hold, és árnyjátékot varázsolt a lába elé. Mintha nagy gyertya égne valahol a fák között. Rebbenve feltámadt a szél, körös-körül sóhajtozott az éjszaka, fojtott rikoltás hallatszott, aztán mintha valahol a távolban üvegtárgyak verődtek volna össze.

Mentuhotep nem félt.

Kímászott búvóhelyéről, és belépett az éjszakába.

Péterfia Meszes autója a városlakó eligazítása szerint huszonöt perc alatt ért el a homokbányától a műútig. Ekkor talán már csak két kilométerre járhattak a kastélytól.

– Megnyugodtál egy kicsit? – kérdezte Péterfia Meszes, és gyengéden a felesége combjára tette a kezét.

– Esőszagot érzek – mondta Árvácska, elhessentve a férje meleg tenyerét. – Húzzunk le minden ablakot. És egy darabig ne szólj hozzám!

– Idegbajos vagy, édesem – legyintett Péterfia Meszes, és dühében nyomkodni kezdte a dudát.

Surran az autó a saját fényalagútjában. A szurokfekete sötétségből távoli fények bontakoznak ki. Egy út menti falatozó. Villogó neoncsövekből rakták ki a feliratot: PIHENŐ. Két betű nem működik, ezért most ennyi látszik: PIH Ó. Az autó lassít, letér a műútról, és elektromos kandeláberek között gurul a falatozóig. A parkoló üres, minden kihalt. Süket csönd zuhan le, amint leáll a kocsij motorja.

– Úgy látszik, zárva van, pedig jóljött volna egy szendvics – mondja Péterfia Meszes a kocsij mellett nyújtózkodva. – Egy lelket se látok itt.

Árvácska még mindig durcás. Sértődötten téblábol. Aztán elsétál a falatozóig, és rázza az ajtaját.

Szellőkés seper végig a parkolón, körös-körül zúgnak a fák, suhognak a bokrok. Kénes szag telíti meg a levegőt.

Mindketten érzik, hogy valami nincs rendben.

– Vihar lesz! Induljunk! – kiáltja Péterfia Meszes.

Árvácska visszakiabál, de a szélzúgástól nem lehet érteni, mit.

Péterfia Meszes kezére esőcsepp hullik, égeti a bőrét, mint a parázs. Aztán néhány csepp a kocsi tetején pattan, serceg a dukkó, átlukad a fémlemez, bent az autóban füstölni kezd az üléshez.

Újabb kiáltások, Árvácska szaladni kezd vissza, de közben nagy szemekben elered az eső. Félúton felbukik, arca a kavicsútra vágódik. Szája nyitva, arcán a félelem bélyege. Kerekre nyílt szemmel a férje felé néz. Feltápáskodna, de észreveszi, hogy a keze csupa vér. Feltérdepel, tapogatja magát. Az eső égeti le a bőrt a testéről, aztán rágja magát be a csontokig. Péterfia Meszes futva érkezik, a ruha elpárolgott róla, nincs haja, vérzik a feje, a hátán már színhús piroslik. Egy rémalak. A szemünk láttára alakul át. Mint egy szobrász, úgy dolgozik rajta az eső. Allat módjára, vinnyogva nyúl Árvácskáért, de már nem tudja felemelni, mellé zuhan ő is. Összekapaszkodva fekszenek a földön a szakadó esőben.

A kamera most mintha lassan a levegőbe emelkedne. A földön heverő két test egyre távolodik. Már egynek látszanak. Végül csak elmosódó folt marad belőlük.

A záporosó egykedvű zörgése mindent betölt, aztán magányos trombitaszó sír fel.

Hajnalodik. A keleti égbolt feldereng, de azért még sötét van. Mozdulatlan táj, a háttérben a kastély körvonalai. Pörrenve száll fel néhány madár a bokrok közül. Simogató, békés képek a fény ébredéséről. A látványt mindvégig nyugtalanító hang kíséri, futástól kifulladásig ember nyögésekkel kevert zihálása. Aztán Mentuhotep tűnik fel a kastély előtt. Alakja nem látszik tisztán a félhomályban, de érződik, hogy mozgása elcsigázott. Már nincs ereje. Felismerhetetlen kőszoborhoz támaszkodik, és tele szájával kapkodja a levegőt. Felnéz a kastélyra. Csak egyetlen ablak mögött látszik fény. Most elindul. Nem fut, dehogyan fut. Vonszolja magát. A kapuhoz ér, és betaszítja.

Fel a széles lépcsőn. Aztán a folyosó. A sántító, rogadozó test, a csápoló két kar.

Mentuhotep Milfajt dolgozósobájában áll.

– Van itt valaki? – kérdezi, és fejét forgatva lesi a választ.

Most észreveszi a földre fektetett szekrényt. Odamegy, tüzetesen megnézi. Arca zavart, nem érti. Letérdepel, felnyitja a szekrény ajtaját, benyúl, és felmarkol egy kupac hamut. Ujjai közül hajcsomó lóg ki.

Az a kupac hamu Milfajt, a fizikus.

Mentuhotep a padlóra csorgatja a hamut, és az íróasztalhoz lép. A kislámpa fénykörében cédulát pillant meg. Most ezt veszi kézbe. Ez áll rajta: *Láttassék meg a te műved a te szolgáládon és a te dicsőséged azoknak fiain.*

Kétszer elolvassa.

Most megtudjuk, mi történt. Az a szekrény nem volt más, mint egy ötletes Milfajt-kalitka. Belső oldalait a fizikus bekente hidrokinnal vegyített kriptonnal, elhelyezett benne fél gramm milfanciumot, végül az egész bútort leszigetelte poliamidvattával. Mikor ezzel készen volt, kezébe vette a telefonját, befeküdt a szekrénybe, és hat bar nyomásra sűrítette a levegőt. A Milfajt-kalitka foglya volt. Árvácska már odabentről hívta fel.

Amikor a sípot megfújta, tulajdonképpen több száz tízezer hertzes hullámcsomaggal árasztotta el a szekrényt. A hang egyetlen másodperc alatt hőenergiává alakult át, és kísérleteit megkoronázva Milfajt egyszerűen elpárologtatt.

Az ablakokon dereng a felkelő nap fénye. Halványezüst csíkok vibrálnak a falakon, árnyékok kelnek életre.

Mentuhotep jön le a lépcsőn.

Vaságyat cipel a hátán. A feje előrenyúlik, ahogy a terhet egyensúlyozza. Átmegy az apró mozaikkal kirakott kerengőn, egy pillanatra megáll, vaságyastul megfordul, és visszanez, aztán kicsit ügyetlenül a lábával lódítja szélesre a kaput. A terhe alatt imbolyogva kilép.

A felvevőgép nem mozdul, a küszöbről követi Mentuhotepet, amint egyre távolodik, egyre csak távolodik, és lassanként felszívódik a tájban. Ő alul, és felül a vaságy.

Dobai Péter

HALOTT FASOROK. ŐSZ. KESZTLŐC, 1996. A. D.

*„Hallod a kéményt sírni fölötted?
Hull az eső, közelít a sötét...”
(Lermontov)*

Ankának

Ősz! Miért nem vagy keményebb,
miért csak a halott fasorok kivégett,
üzenetes leveleit téped? -----
Tépd a lelket is szét! Kényszerítsed
kibirhatatlan magányba, mely szótlan, világtalan.
A fák, az erdőségek: túlélnek,
nem a haldokló fasor zokog,
szélrohamaid, ősz, azok menekülnek,
feketén futó felhőflottákból, le, alá, a megölt,
egykor meghitt földi helyekig:
ősz, te, csak te zokogsz! Csak a te zúgó visszhangod a Pilis!
Szeptember! Október! November! Ősz! Miért menekülsz
az irgalmatlan, fehér december hófúvásai, jégtáblái felé?
*Időzz még a pusztuló sorfák, a királyi terebélyek
zúzott koronáiban!*
Most minden romlik, és mintha más-magára, idegenre riad.
Mégis: hátha ez-egyetlenegyszer: tél nélkül
vált ki őrzőgő ősz-pusztulást: a nyílttenger-tavaszi!

Schöpflin György

„ANGOLSÁG”: OSZTÁLY ÉS ETNIKUM KÖZT

Rakovszky Zsuzsa fordítása

Két jelenet 1996-ból. Az első jelenet színhelye baráti összejövetel, időpont késő éjszaka. Az egyik vendég, aki gyakran megfordul Kelet- és Nyugat-Európában egyaránt, nem képes magában tartani a mérgét, és dühösen kifakad: „Kész katasztrófa, hogy Anglia tagja az Európai Közösségnek. Már 1973-ban begrattak bennünket, amikor bekerültünk a Közös Piacba, és semmi jó nem sült ki belőle. Sokkal jobban jártunk volna, ha kívül maradunk...” És így tovább, és így tovább, miközben egyfolytában azt bizonygatja, hogy a brit szellem lényege mindig is a szuverenitás, a szabad kereskedelem és a függetlenség volt.

A második esemény olyan bőséges sajtóvisszhangot kapott, hogy azt hihetnénk, kár is szóba hozni, úgyszem igen lehet újat mondani róla. Az Euro '96 utolsó hetében (1996 júniusában) ahova nézett az ember, mindenütt az angol zászlót látta, a fehér alapon vörös keresztet. A tömegtájékoztató eszközök pedig lépten-nyomon azt bizonygatták, hogy az idegengyűlölet nem szép dolog ugyan, ám a nacionalista hőzöngés teljességgel helyénvaló. A zászlólobogtatás, a hőzöngés és a vacsoravendég indulatos kifakadása természetesen mind egy tőről fakad: annak csalhatatlan jelét kell látnunk bennük, hogy az „angolság” védelmének népi, az „utca embere” szintű megnyilvánulásait mostanában sokkal magasabb szintekről is mind többen támogatják.

Nem kerülheti el a figyelmünket, hogy szinte mindannyiszor, ahányszor az ország helyzete szóba kerül, a vitázó felek szóhasználata állandóan ide-oda ingadozik a „brit” és az „angol” között. A skótok és a walesiek, érthető módon, aggályosan ragaszkodnak hozzá, hogy megkülönböztessék e kettőt, ám ami az angolokat illeti, az ő számukra a Nagy-Britannia szó ma azt jelenti, amit valaha „Anglia” jelentett – az „angolság” fogalmának kiterjesztését az egész szigetországra. Harminc-negyven évvel ezelőtt még mindenki „Angliá”-nak hívta az országot, amivel igen sok borsot törtek a skótok és walesiek orra alá. Ma viszont az angolok a Nagy-Britannia elnevezést használják, de továbbra is Angliát értik rajta a nem angolok lakta vidékek nem kis bosszúságára. Hogy minden félreértést elkerüljünk, már most, előljáróban közlöm: az alábbi elemzés az angolokról és kizárólag az angolokról szól.

Lassanként kialakulóban van Angliában egy új, értelmiségi nacionalizmus, amely még csak próbálgatja az erejét, és bizonyos fokig tagadja tulajdon létezését. Az „angolság” e születőfélben lévő kultusza még nincs tisztában önmagával, sem azzal, milyen nyelvet használjon, amikor meghatározni próbálja önmagát, céljait, törekvéseit és várakozásait. De azért nagyon is létezik. Ha bizonytalan önmagában, nemcsak azért az, mert még új, hanem azért is, mert a modern időkben az „angolság” valami egészen mást jelentett: éppenséggel annak tagadását, hogy csakugyan létezne angol etnikum. Ám az újnacionalisták habozásának más oka is van. Ha elkezdünk kifejezetten angol etnikumról beszélni, akkor e csoport határai alaposan újrarajzolják az angol társada-

lom térképét, amelynek még mindig ugyanaz a legfontosabb alkotóeleme, mint régen: az osztály. Ha az etnikum hangsúlyozása egyáltalán jelent valamit, akkor azt, hogy az etnikai közösség minden tagja teljesen egyenlő: az azonos etnikum összekapcsolja őket egymással, és kirekeszt mindenkit, aki nem tartozik bele.

Mindazok, akik már nem egészen fiatalok, és elég hosszú ideje élnek ebben az országban, életük során többször is tapasztalhatták, mint éled újjá az „osztály nélküli társadalom” jelszava. Nehéz rossz néven venni tőlük, ha e kifejezés hallatán fásultan, sőt cinikusan reagálnak. Az a helyzet, hogy az angol osztályszerkezet túlélte minden kísérletet, amely a fől számolására irányult, kezdve attól a frontális támadástól, amelyet a baloldali intézett ellene a hatvanas években, egészen a jobboldalnak attól a körmönfontabb, de éppolyan kemény rohamától, amelyre a nyolcvanas években került sor. Az angol társadalom az átalakítását célzó mindkét támadást visszaverte, és önként adódik a kérdés: miért vallottak rendre kudarcot ezek a kísérletek?

A legkézenfekvőbb válasz az lenne, hogy az osztályrendszert azért nem lehet átalakítani, mert a nagy többség ezt nem is akarja. Bárhogyan nyilatkozzanak is a nyilvánosság előtt, sőt még akár a lehető legkomolyabban is gondolhatják, amit mondanak, a társadalom minden szintjén az emberek hallgatólagosan azon igyekeznek, hogy újratermeljék a meglévő osztályrendszert. Ez alighanem megdöbbenően és hihetetlenül hangzik. Éppen azért olyan nehéz megértenünk ezeket a folyamatokat, mert burkoltak, és hallgatólagos közmegegyezésen alapulnak.

Minden társadalom úgy tartja fenn magát, hogy tagjai bizonyos előre meghatározott módokon cselekszenek és reagálnak, bizonyosfajta föltételezések alapján, amelyek meghatározzák, mi tekinthető természetesnek, és mi nem. Ezek a föltételezések létfontosságúak egy-egy adott közösség fönnmaradásához, és ha valaki szembeszegül velük, maga vallja kárát.

Például miért nem sikerült az oktatási rendszernek aláásnia ezt az osztálystruktúrát? Lényegében azért nem, mert a baloldal, amely a hatvanas években pontosan erre törekedett, rosszul szemelte ki a támadás célpontját, és rosszul választotta meg a módszereit. Akár azt is mondhatnánk, hogy a támadás visszafelé sült el, és azzal az eredménnyel járt, hogy már a középiskolától kezdve csak még jobban megszilárdult az az osztályhierarchia, amelyet éppen ebben az időszakban valamelyest kikezdték a gimnáziumok és a segítségükkel létrejött, egyre nagyobb körre terjedő társadalmi mobilitás. A baj csak az volt, hogy ez a folyamat jelentősen kitégította a középosztályt, kimaradt viszont belőle a munkásosztály jelentős része. Ez pedig a baloldal szerint megosztotta a társadalmat.

Hogy ezen a helyzeten úrrá legyenek, és a munkásosztályt egységesebbé tegyék, a hatvanas évek oktatásügyi reformerei úgy döntöttek, véget vetnek az oktatásban a szelekciónak, és fölhívítják a tananyagot. Legalábbis a középosztály úgy látta, hogy ez történik, és szorosabbra zárta sorait. A reformok ugyanis véleményük szerint az egész oktatási rendszer szintjét mélyen leszállították az egyenlőségi kedvéért, és támadást intéztek a középosztálybeli értékek és önmaguk kulturális reprodukciójának lehetősége ellen. Úgy döntöttek, foggal-körömmel küzdenek a túlélésért, és mint ahogy eddig is minden esetben, ez most is sikerült nekik. A sors iróniája, hogy a hatvanas években végül is a baloldal törekvései mindössze azzal az eredménnyel jártak, hogy a középosztály még alaposabban elszakolta magát az osztályhierarchia bástyái mögé, mint valaha.

A második kísérlet, amely az osztálystruktúra szétzúzására irányult, alattomosabb és veszedelmesebb volt, mint az oktatásügyi reform. Arra az elgondolásra épült, hogy

ha a társadalom tagjainak szinte korlátlan lehetőségük nyílik rá, hogy megszedjék magukat, ez nagy energiákat szabadít majd föl, és megváltoztatja az osztályhierarchiát. Ez a terv része volt a thatcherista programnak. De ez is kudarcot vallott, mivel a status quo haszonélvezői megint csak összefogtak, és tettek róla, hogy a feltörekvő rétegek közmegegyezés tárgyává váljanak. A yuppie-kat mindenki gúnyolta és megvetette, mint a „kapzsiság” megtestesítőit. A kiváltságos osztályoknak eszük ágában sem volt, hogy helyet adjanak a föltörekvő versenytársak egész seregének, akik elkaparinthatták volna előlük a presztizs, befolyás és hatalom egy részét. Ennek a folyamatnak megint csak megvolt a maga iróniája. Más és más okokból ugyan, de a bal- és a jobboldal összefogott a feltörekvők ellehetetlenítésének érdekében. A baloldal azért, mert ösztönösen bizalmatlan volt minden olyan társadalmi változás iránt, amelyet nem az állam irányít – ez az ő autoritásátuk fenyegette. A régi jobboldal pedig azért, mert azok a jogcímelek, amelyek alapján igényt tartanak a presztizsre és a hatalomra, a hagyományban gyökereztek és gyökereznek ma is. A yuppie-k valóságos veszedelmet jelentettek ezekre a kiváltságokra, és mindenáron szabadulni kellett tőlük.

Az „angolság” szemszögéből nézve mindebből az a legfontosabb, hogy valahányszor Angliában valaki komolyabb támadást intéz a társadalmi hierarchia ellen, azonnal beleütközik az osztálystruktúrába, és mindig az bizonyul az erősebbnek. Ezt a rejtélyes jelenséget nem lehet egyedül az osztály fogalmaival megmagyarázni. Szemügyre kell vennünk az egész összefüggésrendszert, amelyben ezek a támadások lejátszódnak, és ezen a ponton búcsút kell mondanunk a klasszikus, pragmatikus angol elemzés hagyományának, és afféle kérdéseket kell föltennünk, mint például hogy mi az összefüggés az „angolság” és az osztály között.

Az angol identitás szorosan összefügg az osztállyal. Az angolok lépten-nyomon bonyolult rítusokat hajtanak végre, amelyeknek az az egyetlen föladatuk, hogy nyilvánvalóvá tegyék a szemlélő számára a rítust végrehajtó személy osztályhelyzetét, és minél gyakrabban teszik ezt, annál inkább igaz lesz, hogy identitásukat az osztályuk határozza meg. Ám az osztály szót itt korántsem a marxi értelemben használtam. Ennek a bizonyos osztálynak, amely az „angolság”-gal egyértelmű, jóval több köze van a presztizshez, az identitáshoz, a kultúrához és a biztonsághoz, mint a marxi értelemben vett osztályhelyzethez. Ez tehát a mélyebb magyarázata annak, hogy az osztályszerkezet hogyan állhatott ellen minden változtatási kísérletnek – az angol társadalom többségének identitását az osztályhelyzet határozza meg igen világosan és megbízhatóan. Ez a rendszer biztosítja a kulturális kohézió magas szintjét, és az átmenet időszakában is gondoskodik róla, hogy megmaradjon az emberekben az összefüggés és a rend érzése. Ha pedig valaki egy ilyen tökéletesen koordinált rendszer része lehet, nincs mit csodálkozni rajta, hogy esze ágában sincs változtatni ezen a rendszeren.

Különféle következményekkel jár, hogy az angolok identitásukat osztályuk alapján határozzák meg, nem utolsósorban ez szabja meg az egyénnek a társadalomban elfoglalt helyzetét, bizonyos kommunikációs mintákat (könnyebb szót értenünk saját osztályunk tagjaival, mint a kívülállókkal) és azt a csöppet sem alaptalan reménységet, hogy az illető előbb-utóbb följebb kerül a társadalmi ranglétrán. És ami a legfontosabb, az osztályhelyzet nemcsak a sikerre szolgál készen kapott magyarázattal, hanem az alacsony teljesítményre is. A rendszer, amelyről beszélek, rendkívül rugalmasan és megbízhatóan működik, ráadásul a benne élők olyan mélyen azonosulnak vele bensőleg is, hogy mindennapi életüket is áthatja, olyannyira, hogy jogosan tekinthetjük az etnicitás egy fajtájának.

Ha valaki bizonyítékokat keres fenti állításom igazolására, helyesen teszi, ha megfigyeli, hogyan használják az angolok az angol nyelvet. Az angol társalgás át van szöve többértelműségekkel és olyan kijelentésekkel, amelyek jóval kevesebbet állítanak a valóságnál. Erénynek számít, ha nem azt mondjuk, amit gondolunk, hanem gesztusaink, a hangsúly és célzások segítségével adjuk a másik tudtára, mit is akarunk voltaképpen. A kívülállók képtelenek átlátni ezt a rendszert, mivel az angol nyelv az idők során erősen kontextusfüggővé vált, amelyben egy nyelvi megnyilatkozás jelentését csak akkor tudjuk dekódolni, ha ismerjük a kontextust, amelyben elhangzott. A külföldieket gyakran sikerül ezzel kis híján az örületbe kergetni: egészen addig azt hitték, tudnak angolul, és egyszer csak fölfedezik, hogy halvány fogalmuk sincs róla, miről beszélnek voltaképpen angol beszélgetőpartnereik. A kontextus döntő szerepe szolgál némi magyarázattal arra is, miért tartják az angolok oly gyakran bárdolatlannak, tapintatlannak és primitívnek az amerikai nyelvhasználatot: az amerikai nyelv jóval kevésbé kontextusfüggő, mint az angol, ezért az amerikaiak kénytelenek világosan kifejezni magukat.

Mikor hallották utoljára, hogy egy valódi angol a „nem” szót használta volna? Biztosra vehetik, hogy valamelyik rokon értelmű, de társadalmilag elfogadható változatát fogja használni helyette – ilyenekből egész sereg áll a rendelkezésére, például, „rettentően sajnálom”, vagy „erre még visszatérünk”, vagy „ezzel nem szeretném fárasztani”. A kívülálló fülében ezek pusztán kitérő válaszként hangzanak. Valójában azonban az a szerepük, hogy megóvják az embereket az osztályukra jellemző viselkedés határainak áthágásától, nehogy kínos helyzetbe keveredjenek mások előtt, aminél nagyobb társadalmi baklövés nem létezik. A HAL NEVE WANDA című film ezt a jelenséget ábrázolja maró gúnnyal.

Mindezek ellenére az osztályhierarchiát alulról is állandó támadások érték, nemcsak felülről, mint a fentebb ismertetett két esetben. Ezek közül az volt a leghatékonyabb, amelyet az információra épülő iparágak – a kommunikáció, az oktatás, a természettudomány, a technológia és a szaporodó államhivatalok – fellendülése intézett ellene. A rendszernek azonban, mint rendesen, erre is megvolt a maga válasza. Attól fogva, hogy ezek a tevékenységi területek a társadalom mind szélesebb rétegei előtt nyíltak meg, már csak jóval alacsonyabb presztizst biztosítottak képviselőiknek, mint korábban.

E folyamat legszembetűnőbben az egyetemeket sújtotta; a tudományos kutatás presztizse lényegében a nullával egyenlő. A BBC is valójában presztizsokokból ragaszkodik foggal-körömmel „közszolgálati” szerepéhez, ám bár hivatkozni a minőség fontosságára szokott, meg arra, hogy a nézők szolgálatában áll, és valamit nyújtani kíván a pénzükért. A BBC arra számít, hogy ha visszanyeri magas presztizsét, továbbra is részesedik majd nemcsak a megfelelő költségvetési támogatásból, hanem a nem hivatalos befolyásból, információból és hatalomból is, amelyek önmagukban is fontosak. A BBC azért akar mindenáron jelen lenni a rádiózás minden területén, akár ésszerű ez számukra gazdaságilag, akár nem (és a helyi rádiózás java része nem az), és akár javít, akár ront ez a munkatársak szakmai erkölcsén (többnyire inkább ront), mert presztizsnövekedést remél tőle.

A nyomtatott sajtó presztizse is elindult lefelé a lejtőn, mivel azonban nekik nincs afféle önigazoló ideológiájuk, mint a BBC-nek, egyrészt azzal vágtak vissza, hogy heves támadásokat intéztek a kormány és az elit más csoportjai ellen, másrészt azzal, hogy egyfolytában tágítják a kimondhatóság határait. A nyomtatott sajtó miért, miért

se, szilárdan meg van győződve róla, hogy minél többet írnak szexről és különféle botrányokról, annál magasabb lesz az eladott példányok száma, a komoly témák viszont unalmasak, és ha ilyesmikről írnak, elveszítik olvasóik java részét.

A természettudósoknak hagyományosan közepes vagy alacsony a presztízsük. Ha valamilyen problémát kell megoldani, hozzájuk fordulnak, viszont – mint a kergemarakór-vitában láthattuk – hatalomból és presztízsből csak igen kevés jut nekik, és nemigen avatkozhatnak bele a döntéshozás folyamatába, illetve azoknak a föltevéseknek a meghatározásába, amelyekben egy-egy döntés alapszik.

Az államhivatalnoki rétegen belül maguk a hivatalnokok voltak azok, akik kialakították a tulajdon hierarchiájukat. Lényegében az történt, hogy a diplomáciai szolgálat és a hazai államhivatalnoki kar felső szintjei elhatárolták magukat az alacsonyabb szintek aktakucakaitól. Azt viszont, hogy az államhivatalnoki pálya megnyílt ugyan a társadalom szélesebb rétegei előtt, ugyanakkor sikerült jóformán érintetlenül fönntartania saját ethoszát, az „átmentés” egyik legsikeresebb XX. századi példájának tekinthetjük. Talán csak ahhoz hasonlítható, ahogyan a korábbi kommunista nómenklatúra alakította át politikai hatalmát gazdasági hatalommá.

Számos oka van annak, miért vallott eddig kudarcot minden olyan törekvés, amely megpróbálta nyitottabbá tenni a rendszert. Ezek egyike kétségkívül az, hogy nem a megfelelő módszert alkalmazták. A demokráciára és a piacosításra hivatkozó érvekkel nem sokra megyünk – vagy legfeljebb nagy ritkán –, ha azok, akiket megpróbálunk sarokba szorítani velük, a hagyományra és a hasonló társadalmi állásúak közti szolidaritásra hivatkozva vághatnak vissza. A feltörekvő rétegek számára a magas presztízzel járó társadalmi helyzet túlságosan is csábító.

Az angol osztályszerkezet majdhogynem próteuszi változékonysággal képes alkalmazkodni a megváltozott körülményekhez. Mindenfajta részletkérdésben hajlandó engedni, egészen addig, amíg valamilyen közvetett, többé-kevésbé burkolt formában megőrizheti annak lényegét, amit jelképez. Ha már ellenállhatatlan a nyomás, hogy nyissák meg a fölemelkedés valamely útját a társadalom szélesebb rétegei előtt, az újonnan fölemelkedettek azon fogják észrevenni magukat, hogy a valódi presztízs és a vele járó hatalom egyszer csak ellillant az előttük megnyílt területekről, és visszahúzódtott valamilyen homályos és megfoghatatlan régióba. Természetesen senki nem fogja nyíltan védelmébe venni az osztálykiváltságok rendszerét, viszont folyamatosan alábecsülik e rendszer ellenálló képességét, nem utolsósorban azért, mert tévesen mérték föl alapjait, jelentőségét és erejét.

Mindenesetre az osztály manapság rejtőzködőbbé vált, kevésbé szembeszökő. Manapság már nem szokták kihívóan közszemlére tenni az osztályhelyzetet vagy a vele járó kiváltságokat, hanem inkább a hanghordozás csak vajt fülűek számára érzékelhető jellegzetességei, a szókincs, bizonyos jelképes ruházkodási szokások és életstílusok, amelyeket az emberek szinte nem is tudatosan használnak, szolgálják ugyanezt a célt. Az embereken meglátszik, milyen osztályba tartoznak, bár ez többnyire csak akkor tudatosodik bennük, ha valami nem úgy van, ahogy lennie kellene.

Legfontosabb állításunk az angol osztályrendszerrel kapcsolatban az, hogy túlságosan sok embernek elégti ki valamilyen lényeges szükségletét, semhogy le lehetne rombolni. Az osztály valóságos társadalmi intézmény abban az értelemben, hogy kiélégti egy bizonyos szükségletet, képes önállóan is fönntmaradni és új formákat fölvenni, amelyeket a társadalom nyílt vita nélkül elfogad.

Bár a demokrácia fogalmába az is beleértendő, hogy mindenki előtt egyaránt nyitva

áll a hatalomhoz vezető út, és ennek fényében az angol osztályszerkezet meglehetősen csúf képet mutat, ugyanakkor Anglia belső stabilitásának megőrzése szempontjából van legalábbis egy rendkívül pozitív következménye. Gyakorlatilag Anglián kívül minden más modern állam etnikai fogalmakban határozza meg önmagát – némelyek nyíltan, mások burkoltan. Anglia példája, ahol az etnicitást alárendelik az osztálynak, jóformán egyedülálló, és sokban hozzájárult ahhoz, hogy az ország viszonylag könnyen befogadja a bevándorlókat, száműzötteket és egyéb külföldieket. Ezek ugyanis nem illenek bele az osztályrendszerbe, vagy legalábbis most még nem, ugyanakkor nem is veszélyeztetik. Bár alacsony szinten találkozunk a bőrszín szerinti megkülönböztetéssel, és igen gyakran hallhatjuk, hogy becsmérlő kifejezésekkel illetik a feketéket, Angliában a faji kérdés korántsem öltött olyan súlyos formát, mint az Egyesült Államokban vagy akár Franciaországban vagy Németországban, ahol a bevándorlók integrálódása arra kényszeríti a többséget, hogy kétségbe vonják tulajdon etnikai önmeghatározásuk jogosságát. Ebben az összefüggésben nem túlságosan lényeges, hogy az Angliában élő feketék rasszistának szokták bélyegezni az angol osztályrendszert.

Fenyegeti azonban az „angolság”-ot egy új és jóval komolyabb veszély is, mégpedig az, amelyről a tanulmányunk elején említett, ingerült vacsoravendég beszélt: Európa.

Szuverenitásról, pontosabban „szuverenitásról” beszélni egyszerűen önáltatás. Olyasmi, hogy szuverén állam, egyáltalán nem létezik, és azoknak az államoknak, amelyek mégis úgy tesznek, mintha azok volnának, előbb-utóbb igen drágán, teljes elszigeteltséggel kell megfizetniük ennek az árát. Abban a pillanatban, amint egy állam csatlakozik valamilyen nemzetközi szerződéshez, még ha az csak az Egyetemes Postaegyesülés is, máris földalta szuverenitásának egy részét, ami azt jelenti, hogy maga a fogalom is igen ingatag alapokon áll. Vagyis Nagy-Britannia esetében sem a „szuverenitás” megőrzése vagy elvesztése a kérdés, hanem valami más.

És ez jelenti a valódi nehézséget. Mindaddig, amíg Európa csupán a kereskedelemben jelentett versenytársat, jól összefért az „angolság”-gal, mivel nem fenyegetett azzal, hogy olyan változásokat idéz elő a társadalmi hierarchiában és a hatalomból való részesedés terén, amelyek a fönnálló rend állandóságát veszélyeztetik. Ám az Európai Unió Európája pontosan ezt jelenti: hogy az „angolság” nagy múltra visszatekintő sajátosságait ezek az új fejlemények kikezdehetik. Az Európai Unióban való tagság azzal járhat, hogy létrejönnek az információ új formái, a társadalmi tőke újfajta koncentrációi, a társadalmi státus újfajta meghatározásai és a támogatás újfajta erőforrásai. Ezt értették meg ösztönösen mindazok, akik szkeptikusan szemlélik az Európához való csatlakozás kínálta előnyöket, és ezért támadják olyan kitartoan „Európát”. Talán nem pontosan azokkal az okokkal érvelnek, amelyekről fentebb beszéltünk, de az a sejtésük tökéletesen helytálló, hogy ha Anglia fokozottabban integrálódik Európába, ez az „angolság” végét jelentheti, ahogyan azt az elmúlt két évszázadban és még régebben értették.

Abban, hogy ennek az „angolság”-nak van bizonyos Európa-ellenes éle, nincsen semmi új. Az angoloknak az angol gyakorlatiasságba vetett mélységes hite („Mi angolok vagyunk, tehát nincsenek elméleteink”), amely karöltve jár mindenfajta elméletnek mint idegen és kontinentális dolognak mélységes megvetésével, valójában szintén egyfajta ellenideológia, és nagy múltra tekinthet vissza. A józan ész lehet úgy tálni, mint minden ideológia ellenfelét; valójában azonban az is egy ideológia, amely azt állítja, hogy ha minden figyelmünket arra összpontosítjuk, ami ott van az orrunk előtt, akkor képesek leszünk megegyezni egymással, de figyelmen kívül kell hagynunk min-

dent, ami megzavarhatja ezt a folyamatot. Úgy is summázhatjuk ezt a fajta fölfogást, hogy „ha működik, akkor jó”, vagy kevésbé jóindulatúan: „a pragmatista olyan ember (vagy asszony, ha már arról van szó), akinek halvány fogalma sincs róla, miért teszi azt, amit tesz”. A pragmatizmus az egyet nem értés jogát hangsúlyozza, és nincs ellene a többértelműség.

Megdöbbenő, milyen kevésbé működik ez a bizonyos „józan ész” az angol kultúra határain kívül. Jó példa erre Észak-Írország, ahol egymás után vallanak csúfos kudarcot azok a kísérletek, amelyek úgy próbálnak egyetértést teremteni, hogy elkenik a vitás kérdéseket. A vitás kérdések elkenése pompásan beválik, valahányszor mindkét fél angol: egy olyan helyen azonban, mint például Ulster, ahol mindennél többre tartják a világos beszédet és annak betű szerinti értelmezését, egyszerűen fölmondja a szolgálatot.

Az „angolság”-nak igen jelentős alkotóeleme ez az „én csak egy egyszerű ember vagyok” beállítottság. Ennek bizonyítékaival lépten-nyomon találkozhatunk, amikor az angolok mindent, ami csak távolról is valamilyen elméletre emlékeztet, minduntalan „szócséplésnek”, „homályosnak” bélyegeznek, vagy azt állítják róla, hogy „nem jelent semmit”. Ha az „angolság” szemszögéből nézzük, mindez akár igaz is lehet. Más kérdés, hogy egy-egy elméletet csakugyan jogosan utasítanak-e el azzal, hogy nem jelent semmit. Számunkra mindebből az a fontos, hogy ha az ember angol, akkor egy elmélettel nem is tehet egyebet, csak azt, hogy elutasítja vagy bagatellizálja. Ennek eredménye közismert, de az angol gondolkodás nem ismeri és valójában nem is ismerheti föl ezt az összefüggést, mert ha megtenné, ezzel eszközt szolgáltatna az angol osztályrendszer kódjainak megtöréséhez, ezt pedig valamennyi érdekelt súlyos fenyegetésnek érzékelné.

Ha az angolok bekerülnek az Európai Unió egyre intenzívebb integrációs folyamatába, ez egyszersmind azt is jelenti, hogy az elméleti megközelítés a brit szigeten is megveti a lábát, és ez nem is lehet másként, ha az ország boldogulni szeretne az EU ethoszával és módszereivel. Márpedig ez a kilátás elborzasztja a politikai és kulturális elit jelentős részét, és az meg is kezdte a társadalom mozgósítását vele szemben, és ennek érdekében az „angolság” védelmét is fölhasználja. Ez a védelem pedig elkerülhetetlenül a korábbinál nyíltabban hangsúlyozza az etnikai, nem pedig osztály alapú angol identitást. Az etnikai identitás viszont osztályok fölötti, és ellenséges viszonyban van a születésen és örökségen alapuló hagyományos hierarchiákkal.

Ha tehát a Szent György-zászlók lobogtatása, a növekvő Európa-ellenesség és az „angolság”-ra való fokozott hivatkozás az angol élet része marad, akkor az osztály – az angol identitás e fundamentuma – is kénytelen lesz átalakulni, mert az osztályhierarchiát fölváltja az etnikai identitás nyíltabb, nagyobb összetartást eredményező formája, amely meg fogja változtatni a társadalmi presztízs, hatalom és rend különféle formáit is. És ez lesz a helyzet végső iróniája. Az „euroszkeptikusok”-nak eredetileg az volt a szándékuk, hogy megmentik a régi Angliát, de rövidesen kiderülhet, hogy tudtukon kívül a lehető leggyökeresebb átalakulást mozdították elő.

Váradi Monika Mária

KERESZTUTAK

Találkozásaim református asszonyokkal

Isten háza. Nem egészen száz éve annak, hogy a hatvannégy méterre szökő kakasos torony uralkodik a katolikus templom és a városháza barokkos tornyai, az alföldi mezőváros épületei felett. A torony a presbitérium döntései nyomán – legutóbb 1906-ban – nőtt mindig valamicskét, araszolt mind közelebb Istenhez. A nyolcszáz esztendő s templom történetének katolikus korszakára csak egy-egy rejtőzködő gótikus szeglet és a román stílust idéző széles, masszív támoszlopok emlékeztetnek. Nincsenek lilioszenteket és vértanúkat ábrázoló színes ablaküvegek, nincsenek pufók, barokkosan élveteg angyalkák, nincsenek Jézus- és Mária-szobrok. A fehérre meszelt csupasz falak és a sötét berendezés puritán kontrasztja nem tesz engedményt az érzékeknek, e szigoron csak a harmóniummal kísért több száz éves zsolnárdallamok lágyítanak. A zene is elbódítja a lelket, ítélkezett Kálvin, elvonja a figyelmet az Ige világosságától, Istentől; a festmények, szobrok mellett sokáig az orgonát is száműzték a református templomokból. A gyülekezet nagy beruházása ma éppen a régi orgona helyreállítása, eredeti helyén, a nyugati bejárat fölött, ha végre elkészül, újra koncertezhet itt az Erdélyből áttelepült orgonaművész-kántor, addig is a gyülekezeti kórossal vesződik, a harmóniummal és tenorjával szolgál az istentiszteleten. A zsolnárok sajnos nem bódítanak el sokáig, a liturgia középpontjában az Igehirdetés áll, a figyelem a mívesen faragott szószéken álló lelkészre irányul. És az egész templomot betöltik, a híveket körbefonják a magasból elinduló, hol vigasztaló, biztató, hol feddő, hol ítélkező, kemény szavak. Isten üzenete nem mindig barátságos. A templomkert egyenetlenre koptatott macskakövein lépdelve, és bent, a padok kényelmetlen öblösödéseiben fészkelődve a *nehezen hajló* kálvinistákra kell gondolnom; mintha a felebaráti szeretet és a felekezeti engesztelhetetlenség százados egymásnak feszülése tartaná egybe ezt a szép, lenyűgöző, súlyos épületet, a református templomot.

Áldás, békesség! Melengető a református köszöntés, amellyel a Biblia-órát tartó lelkész és az ovális asztal körül összegyűlt testvérek fogadnak. A Kálvin-terem falain az apostolok térítő útjait követő német térképek s gyerekrajzok, a legutóbbi feladat a Szentlélek ábrázolása volt: akad itt galamb, szél, tűz és – váratlanul – egy nevető papírsárkány. A kis körben oldódik valamelyest a lelkészek mosolytalan szószéki komolysága, *a mi lelkészeinknek van egy hivatalos és egy privát stílusa*, de a tréfa, a felszabadult öröm valahogy hiányzik az együttléből. A predestináció kérlelhetetlen kálvini tanának árnyéka vagy a nemzeti sorskérdések súlya teszi? Láthatóan a lelkész urak is örülnek jelenlétüknek, érdeklődésüknek, s ez meghat. Igazi, áradó szeretettel azonban az asszonyok fordulnak felém. *Isten hozott*, mondják, idősebbek nálam, tegeznek, átölelnek. Szerényen, egyszerűen öltöznek, festéket egyikőjük arcán se látam soha, a helyi üzletek választéka és a középrétegek korlátozott anyagi lehetőségei, gondolom először, de a visszafogottság, mértékletesség a megjelenésben a jobb módban élőkre

is jellemző, puritán hagyomány ez, *nálunk a családban például a nők soha nem hordtak ékszert, nekem egy van, sátoros ünnepeken néha fölveszem, de inkább elfelejtem.* Örvendezünk egymásnak, végigénekeljük a kiválasztott zoltár összes szakaszát, s aztán már csak hallgatunk, a mai Ige Ézsaiás könyvéből való, a halálról szól; a halál kapcsolatlanság, istennélküliség, az egyetlen kapcsolat, ami túléli a biológiai halált, Istenhez fűzi a hívő embert. A férfiak kevesen vannak a Biblia-órán, a lelkészen és a kántoron kívül egy fiatal diák és egy csendes, befelé figyelő özvegy *kisöreg*, aki minden egyházi rendezvényre elkerekezik a magányos lakótelepi lakásból, *ő már a túlpartra készülődik.* A nagytiszteletű úr szépen beszél, egymásba öltött mondatainak íve, sötét szemének villanásai, ápolat kezének mozdulatai és hangjának dallama együtt kötik le hallgatóit; nagy szóelhetségű ember. 1990-ben az MDF jelöltjeként került be a városi képviselőtestületbe, az egyházi intézmények és érdekek védelmének szükséges volta készítette őt a politikában való részvételre. A rendszerváltás idejének egyházi megújulása során a mezőváros református gyülekezete visszaigényelte s-kapta általános, valamint középiskoláját, s hathatós politikai támogatással a volt református tanítóképző főiskolát is újraindította. Az egyház aktivizálódása során a főszerep kétségtelenül a férfiaké volt – a lelkészeké, a gyülekezet világi elnökéé, néhány presbiteré; az intézmények visszaszerzéséhez és újraindításához vezető út végső soron politikai összeütközések és alkuk sorából állt. Az egyház ugyanakkor a nők számára is új teret nyitott. Túl azon, hogy régi-új intézményeiben számukra is állásokat, vezető pozíciókat kínált, *a templom kapujának kitérítése* lelki, szellemi értelemben a nőket érintette leginkább, ők a rendszeres látogatói a Biblia-óráknak, evangelizációs heteknek, szeretetvendégségeknek, ők vannak többen a gyülekezet vegyes kórusában s, úgy ítélem, a templomi padsorokban is.

Imádkozzál, és dolgozzál! Ott, ahol feladatom van, a mindenkori helyen, hivatásban megfelelni, ha kell, erőn felül is *szolgálni*, magától értetődő követelmény a keresztyén ember számára. Az egyházban végzett szolgálat a szakrális, a missziós és a diakóniai feladatok szintjein szerveződik, s ezek között a hagyomány a diakóniát jelölte ki a nők aktivitási területként. Szeretetszolgálat ez, a nők időseket, betegeket, szegényeket, elesetteket, kitaszítottakat istápolnak, jótékonyági rendezvényeket, szeretetvendégségeket szerveznek. Az egyházon belüli szolgálat lényegében – a tradicionális női szerepnek megfelelően – a családért végzett munka, mintegy a családi szolgálat meghosszabbítása. A magyarországi református egyházban nő 1981 óta lehet lelkész és presbiter. A korábbi hátrányos megkülönböztetés alapja, *hiszen teológiai alapon végképp nem lehet különbséget tenni férfi és nő között*, a tradíció; az évszázados férfifölény és férfikényelem. A változást sem valamely radikális teológiai fordulat hívta elő, hanem annak felismerése, hogy a gyülekezetekben több a nő, mint a férfi. A mezővárosnak még nem volt női lelkésze, a konzervatív gyülekezet mindig férfit hívott. A városban élő két lelkész nő könyvtárosként és tanárként egyházi intézményben dolgozik, ők legfeljebb evangelizációs heteket tartanak. A főiskola lelkész igazgatója *kevés jó lelkész nőt ismer.* S noha belátja, hogy *a férfiak hegemon szerepe csak a történeti tradíció továbbélése, mégis, más egy férfi és más egy nő, utálom, ha egy férfi nő és egy nő férfi akar lenni, és abban a társadalom is hibás, hogy a nők ma nem akarják vállalni női mivoltukat. Ha egy nő terhes, menjen ki 15 fokos hidegben temetni, ha szoptat, és vasárnap tízkor beharangoznak?! Nem neki való ez. A vidéki magányos lelkész nő pedig támadható, sebezhető.* A lelkészfeleség életének, szolgálatának része a lemondás, *az én feladatom, hogy mindent biztosítsak az ő számára, hogy függetlenül, tehermentesen végezhesse a feladatát, amit az Úristen és az egyháza rábízott. Ő így csa-*

lábban és mégis függetlenül él. Én ezt így vállaltam, segítőtársként adattam mellé, és ez soha nem volt teher... Én azt tapasztaltam meg, hogy annál nagyobb tisztesség nincs, mint a magyarországi református egyházban lelkésznek lenni. Az igazgató úr felesége egyházi oktatási intézményben dolgozik, s az ő kezdeményezésére alakult meg 1993-ban az Országos Református Nőszövetség helyi csoportja. Férje korábbi szolgálati helyén élénk volt a nőszövetségi élet is, az asszonyok jótékonykodtak, alkoholisták gondozásában vettek részt, kézimunkaszakkörben gyűltek össze a Biblia-órák előtt. Ebben a városban azonban, noha sikerült összehívni harminchét asszonyt, akik azóta is lelkiismeretesen fizetik a tagdíjat, nagyon félénk lépéseket sikerült csak tenni a szerveződés, a közösséggé formálódás terén, a szövetség félformális szervezetnek nevezhető csupán. Ennek egyik oka a vezető szerény, csöndes természete és kényes helyzete; nem régen él a városban, ahol férjét vezetői, nem pedig lelkesítő minőségben ismerik, a nőszövetség vezetése pedig szokásosan, a hierarchikus viszonyoknak megfelelően, a gyülekezet lelkészének tiszte. A szervezetlenség másik oka a tagok bátortalansága. A harminchét asszony közül tizenhárom tanár vagy más értelmiségi, tizenkettő különböző ügyviteli, adminisztratív munkakörben dolgozik, néhány kereskedő és háztartásbeli mellett a többiek nyugdíjasok. Az igazán aktívak úgy tízen lehetnek, pedagógusok. A szövetség tagjainak összetétele jelzi, hogy a református egyház a középrétegekhez tartozó nők számára jelent vonzerőt. Az asszonyok jótékonyági vásárokat szerveznek, üdvözlőkártyácskákat küldenek a gyülekezet megkeresztelt kisgyermekének születésnapjára, de a szövetséget bejegyeztetni s ezzel létezésüket a nyilvánosság előtt is vállalni nem merték, mondván, még nem elég erős ehhez az ő kis közösségük.

Visszahajló asszonyok. A református asszonyok többsége *visszahajló*. Gyermekkorukban vallásos neveltetésben részesültek, konfirmáltak, de kamaszodva és később, felnőtt korukban a hivatás, a család mindennapos gondjai és a világ normái elhajlították őket az aktív egyházi élettől, gyakran a hittől is. Zömmel pedagógusok, akiknél ezt az eltávolodást az igazodás kényszere is kiváltotta, *nem nézték jó szemmel azokat, akik templomba jártak*, s akad közöttük, aki ezt a távolodást materialista ideológiai sarokkövekkel is kitémasztotta. A visszahajlás a nyolcvanas, kilencvenes években zajlott le, életük egy olyan szakaszában, amikor gyerekeik kezdtek fölcseperedni, valahol harmincöt-negyven éves koruk táján; a személyes idő a rendszerváltó időkkel esett egybe. A hitre térről szóló beszámolóikban, noha a hit *búvópatakként* élt a visszahajlók lelkében, gyakran fölbukkan valamilyen trauma: betegség, egy szeretett ember elvesztése. *Amikor anyámat eltemettük, kifelé jövet a temetőből azt mondtam a barátnőmnek, én rendes református akarok lenni. Ez a rendességem azt jelentette, hogy vállalva ennek mindenféle részét, azt is, hogy vasárnap istentiszteletre megyek... Nekünk nem szabad, nagyon helytelen a Bibliát arra használni, hogy csak úgy leveszem és felüötöm. Anyám otthon halt meg, és akkor megmosdattam és felöltöttem egyedül... elég megrendítő volt, de megcsináltam. És akkor ott álltam, már föl is volt öltöztetve, és akkor levettem a Bibliát, és székelyen, gyalázat, most nem tudom szó szerint idézni, „és hozzáam hajtom őt, amikor a pusztába viszem, és szólok neki szép szóval”, és akkor tényleg az volt, hogy most engem a pusztába vittek ki, de hát szólok neki szép szóval, és akkor becsuktam, és elmentem aludni. Nagy az Úr kegyelme minden ő teremtett barmaihoz!...*

Én nem voltam kihegyezve az élet örömeire. Az egyházhoz hajthat az egyes és társas magány is. Református asszony barátaimból árad a megindító kedvesség, ugyanakkor zárkózottak, nehezen, vonakodva beszélnek például férfiakkal, főződő érzelmeikről.

Az érzelmek kinyilvánításának s a róluk való nyílt beszédnek a hiánya gyermekkorukat, a visszafogottság, a *szemérem* szülei közötti viszonyát is jellemezte. A szülők leánygyermeküket sem igen *cicázgatták* – nem is bántották, csak ritkán csattant el egy-egy emlékezetes *tasli* –, s az intimitás legapróbb jelét sem engedték meg maguknak előltük. Az anya és feleség iránti tiszteletadás gesztusaira azonban, ha ritkán is, és jellemzően nem a parasztszaládokban, akadt példa. Nóra apja minden családi étkezés után megcsókolta feleségét, így köszönve meg az ételt s a munkát, Ráchel édesapja feleségét még nyugdíjas korában is egy-egy csokor vadvirággal lepte meg, melyet magányos sétáin szedett. Az érzelmi visszafogottság ellenére mindannyian kiegyensúlyozott, védett, békés, boldog gyermekkorra, egymást és gyermekeiket szerető, megbecsülő szülőkre emlékezhetnek. A kiegyensúlyozottság és védettség javarészt éppen az anya és az apa közti tradicionális munka- és szerepmegosztás megszokott, magától értetődő rendjének volt köszönhető. Úgy vélem, leginkább talán az örömeiv hiányával jellemezhető néhányuk gyerekkora, mindenekelőtt akkor, ha a paraszti munkaetika és a református puritanizmus együttállása szabta meg a családi élet rendjét. Az örömeiv hiánya azután a felnőttkort is végigkísérheti. A felszabadultság különösen azoknál az asszonyoknál ritka vendég, akik öntudatlanul is azt a tradicionális mintát követték párválasztásukban, amelyet a szüleiknél láttak. Ők azután saját szakmai ambícióikat is csak úgy tudták megvalósítani, hogy közben maximálisan meg kellett – s meg is akartak – felelni a hagyományos feleség-anya-háziaszony szerep elvárásainak. A kitörési kísérletek lelkiismereti kétségekkel jártak, a hagyomány ereje nagyobbban bizonyult minden autonómiaigénynél, *a nők dolga mégis a fészekmeleg megteremtése*. Lina életenergiáját ez az örökös, fojtogató kettősség és a rengeteg munka lassan felemészette, igazi, erős fogódzót csak gyermekei szeretetében talált, az évek alatt elfáradt, megbetegedett, és végtelenül magányos lett. *Utánam nyúlt a Jóisten az utolsó pillanatban*. Az egyházhoz visszahajló asszonyokat férjeik nem követték, közömbösen, jóindulatú vagy csöpp iróniával fűszerezett toleranciával szemlélik az asszony új „hóbortját”, *azt mondta a férjem, anya, legyen az párt vagy egyház, mind egyet akar: téged*. A gyerekeket általában sokkal jobban megérintette az anyjuk lelkében végbement változás, mint a házastársakat. Ha már anyja megtérése előtt *bibliás*, hívő, templomjáró volt, a gyermek maga is többé-kevésbé aktív részese volt a visszahajlásnak, ha nem érdekelték a hit és az egyház kérdései, anyjuk hatására gyakran bennük is elkezdődött valamiféle változás. Ez a kölcsönhatás is jelzi azt az intenzív érzelmi kötődést, ami a református asszonyokat gyerekeikhez fűzi: *nekem ez a két gyerek az életem értelme, ők a Jóisten legnagyobb ajándéka*.

A szeretet soha el nem fogy. Sára hitre való jutását az élet új, fantasztikus távlatokat megnyitó csodájaként élte meg, egy felfokozott érzelmi állapotban látott, Jézusról szóló film után, *nekem tudnom kell, mindez hol van leírva, meg kell ismernem Jézust*, módszeres levelezésbe kezdett egy ismerős idő s lelkéssel, s az ő segítségével fokról fokra került be a Biblia, a hit, majd az egyház világába. Sára gyermekkorra maga volt az éden, amelyben – e puritán mezővárosban szokatlan módon – testvéreivel együtt a szülők közötti szerelmet is érzékelhette, *édesapám soha nem szűnt meg udvarolni a feleségének... készülődtek valahová, ilyen jelenet, amikor még kombiné és harisnya volt rajta, Apu odament... körbepusztta, „most nézzétek meg, hogy milyen gyönyörű lába van az anyátoknak, és nézzétek meg, milyen gyönyörű!”... bármikor mentünk haza, akárhonnét, a három gyerek észrevette, hogy apukám kezét csókol anyukámnak a Nádor utca 2. szám előtt... nagy nehezen kiderült, hogy az az a hely, ahol*

először megcsókolták egymást. Nem volt még húszéves Sára, amikor meghaltak a szülei, a temetésekről két ige maradt meg emlékezetében: Édesapánál Jézus búcsúszavai, elmegy, hogy helyet készítsen nekiünk, Édesanyánál Pál szavai a szeretetről, amely soha el nem fogy... a szenvedésüket, amit félelmetes élményként éltem meg, szóval azóta is meghatározó az életemben a szenvedéstől való félelem, most talán az Ige tükrében vigasztalónak érzem. Hiszen a Krisztus szenvedésében való részvétel sokat jelent... Szóval a halálukat soha nem fogadtam el, csak most. Most tudom elengedni őket. Sára ma keményen küzd önmagával; ötvenkét évesen férjével együtt munkanélküli lett, reménytelennek, elveszítettnek látja a maga jövőjét, és ezt az emberi gyengeséget kudarcnak, kishitűségnek éli meg, mert ha keresztény vagy, és nem álkeresztény, akkor vállalod a keresztedet. Hordozd!... hiszen valaki hordozza a másik végét. És higgy, higgy!

Amit az ember elrontott, a Jóisten helyrehozza. Ráchel nem visszahajló, a hit, Isten jelenléte számára mindennap megélt valóság, erő, támasz. Egy nyírségi faluban, lelkes családban élte gyermekkorát, *édesapám nagyon szabadon nevelt bennünket, ami kötelező volt, csak a vasárnapi istentiszteletek... de mi nagyon-nagyon szívesen mentünk, mert egy olyan közösségben élünk, hogy valóban hozzátartozott az életünkhöz... a templomba járás, az ott olyan nagyon természetes volt, természetes volt a hálaadás, természetes volt az öröm.* Kiskorától az azonos hitűek szekértáborában élt, nevelkedett, a szülői ház, majd a református középiskola védett, zárt, puritán világából kikerülve is megtalálta a hitsorsosokat, barátai ma is lelkesek, hívők, *keresztyén szellemben vagyunk.* Világában a hit jelenti azt a szilárd és erős középpontot, amely az élet minden szféráját integrálja. Ebből a centrumból fogja össze a családját is, presbiter férje és két gyermeke vele együtt vesz részt a vasárnapi istentiszteleten, ezt még édesanyjától, a nagytiszteletű asszonytól tanulta: az asszony praktikus felelőssége, hogy a hetedik nap az Úr legyen. Ő vette át szeretett édesapjától a karácsonyi gyertyagyújtás szokását, ma már ő kezdi el az ünnepen a családi imát. Ennek a puritán asszonnak az életét nem alakította át az sem, hogy férje nemrég a város egyik gyárának első embere lett, a mindennapokban ez csak a háztartási alkalmazott felbukkanásán látszik. A festészethez mindig is vonzódo asszony az utóbbi években maga is festeni kezdett, a lakás fehér falait az ő sötét, barna és kék tónusú képei borítják, életében a változások belülről fakadnak, erős belső világának zárt egységét a körülötte lévő világ eseményei nem ingathatják meg.

A politika nem izgat, az Úristen tudja, hogy kell a világot formálni. A templomkertben Trianon-emlékmű áll, a Magyar Demokrata Fórum támogatásával mindkét ciklusban indultak s bejutottak lelkesek a városi képviselő-testületbe, s ugyancsak e pártban vállaltak politikai szereplést néhányan a presbitérium tagjai közül. A városban a református férfiak nyilvános politizálásának, egyértelmű politikai állásfoglalásának számos jelével találkozni, a református nők többségét azonban apolitikusság jellemzi. Nem azért, mert a politikai történések nem érintik az életüket, vagy mintha az ő horizontjukon kívül esne a politika, inkább azért, mert a világnak egy olyan szférájától, amelyet az érdekek állandó ütköztetése, a harc jellemez, távol tartják magukat, olyanra távol, hogy véleményt sem nagyon akarnak vagy tudnak róla nyilvánítani. Ketten vallottak csupán nyíltan politikai elkötelezettségükről, szimpátiájukról. Ráchelben nagyon erős a kötődés az itthez, *...ez otthonról is jött, meg az iskolából. Hogy itt vagyunk, és erre büszkék vagyunk... hát ez egy csodálatos nép, úgy a maga nemében. Azok vagyunk. Csak engedni kellene bennünket. Ő attól fél, nehogy tehetséges gyermekei a hazán*

kívül akarjanak majd érvényesülni. A két parlamenti választás éppen a soros érettségi találkozók éveivel esett egybe, '90-ben a fölszabadult öröm uralkodott, *mindenki elmondta boldogan, hogy mit vállalt, hogyan, miért az egyházban, politikában, na ez a legutóbbi, ez már korántsem volt ilyen lelkesedős, tehát inkább hallgattunk ezekről a dolgokról... kicsit olyan burkolt hangulatú volt az egész, Arany- meg Ady-verseket szavaltunk... és ezeken a sorokon keresztül kicsit olyan szimbolikusan fogalmazódott meg... az, hogy az 1994-es visszarendeződés hatalmas csalódás volt Ráchel, barátai, osztálytársai, a rendszerváltás első éveiben aktivizálódott negyvenes generáció tagjai számára. Ettől azért még nagyon jól érezték magukat a legutóbbi találkozón is, nagyon szeretjük egymást, nagyon jókat szoktunk énekelni, most... két MDF-es cigány húzta a talpalávalót, és úgy táncoltunk, a tanár úr mondja, hogy Miskolcra hozott két MDF-es cigányt, így együtt a kettő nem volt a közelben. Dóra az egyik egyházi tanintézmény igazgatója, egyedül él, individualista, aki a hivatalból kötelező nyilvános megjelenésen túl nem vesz részt a helyi református közéletben, nekem a református voltomat demonstrálnom kéne, de se Biblia-óra, se Nőszövetség, szememre is vetik, de én alapjában introvertált alkat vagyok, nem igénylem keresztyén testvéreim közösségét. Ő kritikus a református egyház néhány ismert vezetője által képviselt fundamentalista irányzattal, jobboldali politikai tevékenységgel szemben, azt szoktam mondani, hogy átmentünk az „átkosból” az áldatlanba. A többiek azonban, ha egyáltalán véleményt nyilvánítanak, jóváhagyólag szemlélik az egyház férfi képviselőinek politikai szerepvállalását, függetlenül politikai tevékenységük tartalmától, a rendszerváltás után óriási öröm volt tudni, hogy ülnek a parlamentben és itt a városban olyan emberek, akik igeolvasással kezdik a napot. A politikától való elhatárolódás, a közéleti szerepvállalástól való ódzkodás, a nyilvánosságtól való visszahúzódás, a befelé fordulás, az alkalmazkodó attitűd jellemzi a református asszonyokat, mindez abban a kisvilágban gyökerezik, amelyben felnőttek, élnek, valamint abban a korlátozott aktivitási térben, amelyet az egyház a nőknek kijelöl.*

Szóháló. Demokratikus az a református tradíció, amely a nőket sem rekeszti ki az Ige olvasásából, értelmezéséből és hirdetéséből. E hagyomány eredeti vallási értelméhez közvetlenül már nem kapcsolódó kulturális következményével, a betű, a könyv szeretetével, az olvasás kora gyermekkorban megtapasztalt, magától értetődő örömével gyakorta találkozni református családokból származó, nem feltétlenül vallásos asszonyoknál is. Olyan családokban nevelkedtek, ahol minden generációnak megvolt a maga kedves írója, műfaja, a paraszti gazdálkodásból élő nagyszülöktől a kisgyerekekig, akinek, míg meg nem tanult olvasni, meséket olvasott hol a nagymama, hol a nagyapa. Az asztalon, ha nem forgatták is naponta, ott volt a Biblia valamelyik múlt századi kiadása, amelybe az élet fordulóinak fontos dátumait jegyezték fel. A visszahajló asszonyok, éppen, mert visszahajlók, újra közelednek az Igéhez, az értelmezési, jelentésbeli lehetőségekkel formalizált keretben, Biblia-órákon, evangelizációkon, templomban, lelkészek közvetítésével ismerkednek. Azon a néhány istentiszteleten s főként a mezővárosi gyülekezet évfordulós ünnepének eseményein, melyeken részt vettem, a lelkészek, ige hirdetőik a magyar reformáció XVII. századi, hitvitázó irodalmának stílusát idéző erőteljes képekben, érzelmektől átfűtött, archaizáló nyelven beszéltek. Az ige hirdetés nyelvében az egyház és a világ nem párbeszédben állt egymással, viszonyukat alapvetően a dichotómia jellemezte, amelyben a „mi” és az ellenséges világ a jó és a rossz princípiumaként áll szemben egymással. Az évfordulós ünnep egyik teológus előadója világosan fogalmazott: *ma az ellenreformáció korszakát éljük.* A transzcendens hatalomtól eredeztetett moralitás nyelvén fogalmazódtak meg a nem morális termé-

szetű problémák és konfliktusok is, s ezzel alapvetően elfedődött azok valódi természete. Ennek a nyelvnek s az általa közvetített világgépnek, úgy vélem, létezik egyszerű politikai üzenete is: az egyházhoz közel álló politikai erők ellenzékbe szorulása fölötti csalódást fejezik ki. Jóval fontosabb az ígéhirdetést hallgató híveknek szóló rejtettebb üzenet, amely a dichotóm, leegyszerűsített világgéppel, a „magunkban állunk, fenyegettetve vagyunk” némileg archaikus érzésének felébresztésével és fenntartásával a gyülekezet belső kohézióját igyekszik erősíteni, méghozzá úgy, hogy közben korlátozza a belső kritikák kimondásának, a konfliktusok nyílt és őszinte kezelésének lehetőségét. Krisztusi alázatot, ugyanakkor az egyházzal szembeni nagyon is e világi lojalitást vár a gyülekezet tagjaitól.

Férfivilág. A presbitériumi gyűlésen, ahol az egyház rendszerváltás után iskolákkal gyarapodott intézményeinek működéséhez elengedhetetlen gazdasági, személyi, az egyházi törvény elvárásai szerint *jó egyetértésben* meghozott döntések születnek, kevesen vannak nők. A gyülekezetben éppen a rendszerváltás után, a kilencvenes évek elején jelentek meg az első női presbiterek; 1995 végén heten voltak a hatvanfős testületben: két-két pedagógus és jogász, a város főépítész, valamint két alkalmazott. A mezőváros református gyülekezete jogilag három egyházközségből áll, melyek külön presbitériummal rendelkeznek, az egész gyülekezetet érintő döntésekre azonban a közös presbitéri gyűléseken kerül sor. A három gyülekezetből csupán kettőben választottak női presbitereket, a harmadikban nem, és a lelkészelnök szerint addig nem is fognak, amíg ő ott van: elutasításának indoka szerint volt olyan közös presbitériumi ülés, ahol *női emóciók* befolyásoltak egy fontos személyi döntést. S van női presbiter, aki osztozik a lelkész véleményében, *én mint nő azt mondom, igaza van... amit ő mond, azt a tapasztalatai alapján mondja, igaz... őhöz képest sehol se vagyok, se tudásban, az egyház dolgaiban is kis terület az, amit átlátok vagy ismerek. Meg hiányosan vagyunk tájékoztatva is, nekem olyan lelki tusát okoz, hogy most mi alapján hozok ilyen nagy horderejű döntéseket...* A gyülekezetben a rendszerváltás óta eltelt években nem egy olyan döntés született, mindenekelőtt az oktatási intézmények vezetői pozícióit illetően, amelyet nagyon erős, a presbitériumot is megosztó konfliktusok, harcok előztek meg, s melyeknek az érintettek számára súlyos egzisztenciális tétje volt. Ezek a konfliktusok bizonyos mértékig érthetőek, hisz az egyház az intézményesülés, az új helyzethez illeszkedő üzemmód kialakításának fáradságos feladatával küszködik, s eközben több fronton politikai csatákat vív. A világi politikai hatalommal a működési garanciákért, támogatásért folytatott küzdelem mellett – s attól nyilván nem függetlenül –, az egyházi hierarchia különböző szintjein, a helyi gyülekezetben is koncepciók, személyek összeütközése zajlik. Ebbe a környezetbe beágyazva a presbitérium tagjai, főként a csak nemrég itt lévő nők az adott helyzet értelmezését, a döntéshez szükséges információkat a lelkészelnökök és a körjük csoportosuló szekértáborok közvetítésével ismerik meg, s ez óhatatlanul ahhoz vezet, hogy adott esetben eszközök, sőt áldozatok lesznek egy személyi vagy politikai jellegű játszmában. A presbitérium, e döntéshozó fórum belső viszonyait férfiak, mindenekelőtt a lelkészek alakítják, ellenőrzik, a viták, küzdelmek a férfiak között és férfi harcmodorban zajlanak. Azok a nők, akik akarva-akaratlanul e küzdelmek aktív részeseivé váltak – eddig s ebben a gyülekezetben legalábbis – mindannyiszor vesztesek lettek. Közülük a leginkább autonóm személyiségek, akik egzisztenciálisan sem függték túl nagy mértékben és visszafordíthatatlanul az egyháztól, újra talpra álltak, s kívül kerültek a református egyházi nyilvánosság köréin. A bentmaradók különböző stratégiákat alkalmaztak. Az érzelmek szabad folyása, például a sírás, kiszolgáltatottá

teszi azt, aki ehhez a „női” eszközhöz nyúl, s egyúttal megerősíti a nagytiszteletű úr negatív vélekedését *a női kromoszómákról*. A megadás gesztusa sikeresebb, s általában a viszonyok konszolidálódásához vezet, *hát én azt mondtam, én nem csak mint presbíter tudom szolgálni az egyházat, ez a Jóisten kegyelme, ha úgy hozza a sors, akkor nem leszek presbíter...* Ez az attitűd éppúgy, mint *az én már tudomásul veszem, hogy az életben sok mindent nem kell megértenem* álláspontja kitér a konfliktusok elől, hozzájárul az adott hatalmi viszonyok, mindenekelőtt a lelkészek megingathatatlan tekintélyének megszilárdításához. Ez a világ, úgy hiszem, férfivilág, amely az asszonyoktól lemondást, a tradicionális szerepekhez való alkalmazkodást, önmaguk vágyainak elfojtását kívánja meg. S az asszonyok ezt, hisz mindannyian megtanulták, végső soron megteszik. Vigaszként ott a hit, a Biblia, a lélek csendes visszahúzódása.

A kakas. A református közéletben részt vevő visszahajló nők némelyike számára szinte feloldhatatlan belső konfliktust okoz az az ellentmondás, melyet hitük alapelvei – az egyházi törvény is azt mondja, hogy *a konfliktusokat el kell szeretetben hordozni* – és ama tapasztalatuk között éreznek, hogy az egyházon belüli viszonyok hatalmi viszonyok, érdekkonfliktusokkal, gyakran kemény, szeretetlen harcmóddal. Ezt a nehéz belső konfliktust intellektuálisan föl lehet ugyan oldani annak folyamatos tudatosításával, hogy a hit és az egyház két különböző dolog, hogy a hit legitim képviselői *is csak emberek*, a konfliktus mégis folyamatosan újratermelődik. Nagy a lelkészek hatalma a lelkek felett, s e hatalom leghatásosabb eszköze az az érzelmet mozgósító, moralizáló nyelv, amelyet a tehetséges igehirdető érinthetetlen és lenyűgöző egésszé tud kerekíteni. Egy olyan hasonlat, amely a református egyházat *beteg édesanyjának* nevezi, akit *elhagyni gerinctelen, hitvány dolog*, éppen azért tud nagy erővel hatni a visszahajló asszonyok lelkére, mert visszahajlók, kicsit rossz lelkiismerettel, bűnbánattal, akik, bármilyen erős is a hitük, úgy érzik, a templomban a hátsó padokban van a helyük. De hát az a kakas ott, a torony tetején, az is Péter árulására, a bűnös emberek esendőségére és gyarlóságára int immár egy évszázada!

Szuly Gyula

JÖN A DAMASZKUSZI ÚTRÓL

Saulus megkövezne újra,
Paulus a békés kezét nyújtja.
Én őt Filippinél várom,
ő meg visszanéz Damaszkuszra.

Saulus felett győzelmes Paulus
megtért, a valaha hitetlen,
így már akármelyik igaznál
Urunk előtt még kedvesebben.

– Tudja, hogy kenyeret vetek rá,
és nem kiáltom: Te vagy Saulus!
– híven üdvözlöm őt igaznak,
higgye csak, hogy a rossz emlékek
engem immár nyugodni hagynak.

Hadd higgye ezt – míg felélesztem
ami valaha düh volt bennem,
nem engedem elpárologni,
köznapi szürkeségbe fúlva
elillanni a nagy melegben,
eltörpülni vagy tönkrehúlni
már gyengülő emlékezetben.
Beforrtnak a sebeim régen?
Gubbasztok én minden sebemben.

Ő tette azt, hogy nem vagyok már
jámbor se, mint eddig voltam,
miatta lett, hogy megromoltam
s nem bocsátottam meg magamnak
azt, hogy neki meg nem bocsátok
s nem tudom már, hogy az ő bűnét
vagy a magamét kell-e látnom
a megbocsáthatatlanabbnak.
Milyen áldás származik rám
szent kézből, mely a követ dobta?
Világraszóló mozdulatból
emelkedik elém az ostya.

Nem tenne ő már sohse rosszat,
csak engem kövezne meg újra,
Filippinél találkozunk, vagy
itt a szellelbélelt szobámban
legalább meleget ad addig;
ezen a sarkvidéki tájon
felgőzölgő j e l e n a múltja.

Viola József

TALÁNDECSAKPEDIGÉS

talán csillagérzéketlenség
de érdekszerv és legkisebb
látszata nélkül
talán örökké kígyózó kegyetlenség
de ehetnéketlen önmagáért

csak a fejem fogom esetleg
esetlenül de nem nagy eset
csak fel és alá járok
zárkájába visszalökött
négy fal között
és órahosszat

talán póráz köd ez vagy mi
a tördöfő és a tördöfés láthatatlan
és sírhalmok vadászgörény vágója
körülottem
pedig nem is menekülök

denevér nyújtja felém a szárnyát
és hanyatt fekszik kéjesen
én cirógatom a hasát
végre valami mikroszkopikus szerelem
ő legalábbis elmerül az élévezés
rázkódásaiban

anyám eszik még de étvágytalanul
elvékonyult hófehér hajszál
de valahogy egészében is
hajszálfinom
csak a két lába durva hurkapálca
így dologiasodik el
pedig jajong olykor

és amiknek nincs szikrányi
dallamuk se
számonkérhetetlen kínok
nyúttan nyiszognak

Kicsi Sándor András–Magyar László András

HOGYAN ÖLJÜK MEG A RÁKOT?

*„AND FOR WHY YOU NOT HAVE OF CRAB?
BECAUSE ONE MUST DEM BOIL 'LIVE? It is
all vat is of most beast to tell so. How you make for
dem kill so you not dem boil? You not can cut dem de
head off, for dat dey have not of head. You not can
break to dem de back, for dat dey not be only all back.
You not can dem bleed until dey die, for dat dey not
have blood. You not can stick to dem troo de brain,
for dat dey be same like you – dey not have of brain.”*
(Lafcadio Hearn)

Mint a fenti mottó is mutatja, a rák megölése korántsem egyszerű föladat. Az alábbiakban igyekszünk számot adni a rák elpusztításának meglehetősen változatos módzatairól. Az emberi találékonyságnak azonban szigorú határt szab a rákölés tipikus célja, vagyis hogy általában bevezető konyhaműveletként hajtjuk végre. Megjegyzendő viszont, hogy egyrészt a rákölésnek lehetnek egyéb motivációi is, például gyógyítás, mágia: rákkal nemcsak rákot, hanem más betegségeket is elhárítottak. A rákkal kapcsolatos mágiában pedig főként három jellegzetesség játszott szerepet: a rák – főzés utáni – vörös színe, a rák oldalazó (hátrafelé irányulónak tartott) mozgása és kételtű mivolta (Bächtold-Stäubli, 1987). Másrészt a rákot el lehet fogyasztani élve is: Petrus Bellonius (1517–1574), a neves francia zoográfus DE AQUATILIBUS LIBRI DUO (Pariisi, 1555) című könyvében említi, hogy az észak-görögországi Athosz hegyénél nyersen eszik a rákot. Maga is megkóstolta, és nagyon finomnak találta (Aldrovandi, 1642: 209).

Ha viszont elkészítve, feldolgozva, legalábbis nem elevenen kívánjuk megenni, néhez helyzetbe kerülünk, hiszen – mint mottónk is jelezte – a ráknak nincs alkalmasan levágható feje, nincs kiereszthető vére, nincs kicsavarható nyaka stb. A feladat megoldása általában kompromisszumot követel: a rákot ugyanis többnyire úgy pusztítják el, hogy elevenen készítenek belőle ételt.¹ E megoldás azonban bármilyen ősi, általánosnak mégsem mondható. Hogy milyen egyéb módszerek ismertek és ajánlottak, s melyik az optimális, arról lesz szó a következőkben, annál is inkább, mert egy valamirevaló szakács maga végez a rákkal (Bissell, 1993).

Nem szabad elhallgatni viszont, hogy a rák fogyasztása az emberiség körében távolról sem általános. Például a mózesi törvények tiltják a vízben élő uszony és pikkely nélküli állatok fogyasztását (3MÓZ. 11.9–12; 5MÓZ. 14.10), s a rák e törvények szellemében már kiereszthető vére hiányában is tilalmas lenne.² A rák szláv eredetű neve³ talán arra utalhat, hogy honfoglalás előtti étlapunkról hiányzott ez az állat, s nemigen akad történeti néprajzi adat, amely elterjedt néptáplálékként való szereplését bizonyítaná. Ugyanakkor a művelődéstörténetből igen sokféle célra és módon történő felhasználásáról tudunk. (Különösen sokat merítettünk Radvánszky Béla gasztronómiai és orvostörténeti adataiból.)

A rákok (Crustacea) osztályából – bár elvben állítólag minden tagjuk ehető – az ún. tízlábú rákok (Decapoda) rendjébe tartozókat szokás fogyasztani, ide tartoznak az apró garnélák (Natantia, görögül karidesz, plurale tantum) és az ún. mászórákok (Reptantia). Ez utóbbiak közé tartoznak az európai tengerekben gyakori, nagyobbacska langusza (Palinurus vulgaris, görögül karabosz), homár (Homarus gammarus, görögül asztakosz), a Magyarországon is megtalálható, de ritka és védett folyami rák (Astacus astacus, görögül ez asztakosz vagy karkinosz), továbbá a tarisznyarákok (görögül karkinosz). Közülük különösen a homár számít a szarvasgomba, kaviár, libamáj társaságába való presztízsfogyasztási cikknek. Mindenesetre a rákok több ezer fajából több száz esik rendszeresen az emberi mohóság áldozatául. A rákok azonban fontos táplálékai más állatoknak is, például a krill (antarktisi világítórák) néhány évszázada tartó túlhalalása fő fogyasztóikat, a bálnákat is veszélybe sodorta. Az apró garnélákat egészben szokás fogyasztani, lehetőleg forrón és – legalábbis Dél-Európában – többnyire vajas vagy olajos fokhagymaöntettel. Aratosztól tudjuk, hogy valaha Athénban háncszatyorban árulták őket a piacon. A folyami rák Európa-szerte, így hazánkban is kedvelt fogás; Aldrovandi írja, hogy az ő korában, vagyis a XVI. század végén Rómában madzagra fűzve lehetett folyami rákot kapni. Különösen böjt idején volt népszerű étel.

E sokféleségből nem következik, hogy a különböző ráktípusok más és más ölésmódot követelnek, az elevenen való megfőzés – vagy megsütés – világszerte standard megoldás. Időben is tágak e módszer határai, több ókori író említi, például az APICIUS című római ésszakácskönyv I. századi szerzője is (3. 390–395). Szintén már korán és sokan ajánlják azt a „különös hegyetlenségnek” nevezhető eljárást, mely során a rák száját és végbelét is elkötik főzés előtt, nehogy a bensejében levő béltartalom kifolyhasson.

Elképesztő mennyiségű rák- vagy rákot is igénylő recept található egy újabb, szerelmet gerjesztő ételeket ismertető könyvben (Correnti, 1993: 35, 65, 101, 169, 185, 211, 220, 222, 227), s bár e mű témánk szempontjából nem különösebben érdekes, figyelemre méltók a kétféle rákot előíró receptek (Correnti, 1993: 59, 110, 124, 154, 210, 226, 237, 242; a kettőt többnyire valami nagyobb rákféleség és garnéla együttese képviseli, kivételes a friss rákot és rákhúskonzervet egyaránt előíró recept, 1993: 238).

Az elevenen megfőzött rák a világ számos konyhájából ismeretes (pl. Ojakangas, 1964: 139, Krúdy, 1983a: 529; a német szakácskönyvek visszatérő formulája: „*Siede die Krebs wie sonst...*”), s máig élénk vita tárgya, egyrészt hogy hideg vízbe vessük-e az élő rákot, s így forraljuk fel, vagy eleve forró vízbe kerüljön (Grigson, 1973: 277, Davidson, 1980: 89), másrészt hogy a fővő vízben a rák néhány másodperc vagy egy-két perc alatt múlik-e ki (Bissell, 1993). Számos receptben – például a helgolandi homáréban (Davidson, 1980: 328) – előírás, hogy a rák tengervízben (legalábbis sós vízben) főjön.

A hazai rákfőzés talán legkorábbi dokumentuma Árpád-házi SZENT MARGIT LEGENDÁJÁ-ból való. Ráskai Lea szigeti apáca leírásában (1510) a történet a következő: „*Egy időben, mikoron szoror Szabina, Donát úrnak leánya főzne a szororoknak vacsorára rákot, ime a fazék meggyullada mindenestül, kiben valának a rákok. És mikoron e szoror Szabina nem merné kivenni a fazekat a szénből, Szent Margit asszony azon időben juta a konyhára. Mikoron ezt látná, hogy e szoror nem merné kivenni a fazekat a szénből, legottan Szent Margit asszony az ő kezét veté a lángnak közepébe, és kivoná a szénnek közepéből. De Szent Margit asszonynak sem kezét, sem ruhájának szővét sem égeté meg*” (Baros, szerk., 1927: 31–32, Érszegi, szerk., 1983: 117).

A rák – a szakirodalom minden tekintélyének egybehangzó véleménye szerint – főzés alkalmával akkor számít késznek, ha bőre megpirul. Georgius Pictorius pompás tréfához ad ötletet ennek kapcsán: ha a rákot pálinkával leöntjük, és a pálinkát meggyújtjuk, a rák bőre ugyanolyan vörös lesz, mintha megfőtt volna. Ezután a szerencsétlen állatot főtt társai közé kell helyezni: remek mulatság, ha a tálba nyúló vendég ujjai közt a tetszhalott mozogni kezd (Aldrovandi, 1642: 133). A művészettörténetben nevezetes a XIV. századi német festőnek, Bertram mesternek az állatok teremtését ábrázoló képe: az egyébként pontos megfigyelőnek tartott művész a kép aljára konyhakész, vörös homárt festett (Grigson, 1973: 275).

A rákot azonban nemcsak főzni, hanem fojtani is lehet, ha nem is vízbe, de tejbe, mint Aldrovandi (1642: 209) és mellette még sok szakácskönyv írja – így porhanyósabb lesz a húsa. A fojtáshoz bor vagy pálinka is alkalmas.

A vízben, olajban való főzés mellett változatosságot jelenthet a rák elevenen való megsütése is. A Radvánszky Béla által közzétett XVI. század végi erdélyi fejedelmi szakácskönyvben olvashatjuk a következő receptet: „Az eleven rákot is megsózzák, az szénnel pirítják meg, sós vízzel megöntözik, s úgy adják fel az fejedelemnek” (Radvánszky, 1893: 228). Másutt a szerző a főzés előtti konyhaműveletekként a következőket ajánlja: „A rákot mosd s irtsd meg szépen, törd meg mosárban...” (Radvánszky, 1893: 164). A pontosság kedvéért: az *irt* jelentése itt – egy alapos nyelvészeti munka tanúsága szerint – mindössze „alapos tisztítást végez” (Hutás, 1958: 13). Sokkal korábban, a II. században Galénosz (DE SIMPLICIUM MEDICAMENTORUM, 11. 24) már sült folyami rák porát ajánlotta szárító hatású gyógyszerként (1826, XII: 356). A sütés tehát szintén elfogadott kivégzési mód lehetett.

A folyami rák elevenen való kibelezése az európai konyhákban újabban az egyik legelterjedtebb eljárás,⁴ s a Krúdy család ráklevésének receptje is azzal kezd, hogy folyó víznél kefével kell megmosni őket, majd farkuk középső lemezét (tulajdonképpen végbelüket) kihúzni (Krúdy, 1983b: 186–188). A részletes leírás megtalálható Zilahy Ágnes szakácskönyvében: „A ráktisztítás módját nem mindenki ismeri, sőt félnek is tőle, pedig könnyen el lehet vele bánni a következő módon: a rákot bal kezünkbe fogjuk, és a két ollóját jól összeszorítjuk, a bajuszos felét tenyerünk felé fordítva, a farkát meg kifelé; a farkának középső úszószármányát jobbra-balra megcsavarjuk, és csendesen kihúzzuk azt a kis vékony, fekete fonalforma belét, mely végigfut a farkán. A még mindig élő és mozgó rákot a fent írt módon erősen tartva (ti. a hátánál fogva felül), ujjunkkal váltjuk le a farkát, és szedjük ki a hátában levő belét. Az oldalrészekről és nyaka körül késsel kaparjuk le a tisztátalan részeket, az apró lábakat vágjuk le; csak az olló és a torok maradjon összefüggve a háttal. Hogy ezek szét ne hulljanak, arra különös gondot fordítsunk, mert másképpen nehéz elbánni a töltéskor vele.

A rákokat igen sok vízben, kefével addig mossuk, míg csak a mosóvíz tiszta nem marad; akkor töltjük meg rizskásával vagy felvert galuskával. Az apró lábait tegyük mosárba és jól törjük össze, amennyire a szívós, héjas rész engedi. Tegyük egy kis lábasba egy kanál zsírt vagy vajat; ha a zsír forró lesz, rakjuk hozzá a tört ráklábakat, és mindig keverve süssük addig, míg szép piros lesz a vaj és száraz a ráktörmelék, azután vegyük le a tűzről, mert könnyen megég és elbarbanul, s akkor nem lesz szép piros a leves; öntsünk hozzá egy nagy kanál húslevest, aztán tálaláskor finom szitán szűrjük át a kész ráklevésbe” (1892: 14).

Keszei János német mintára írt szakácskönyvében „az rákot huszonháromképpen” (1983: 187–190) ajánlja, s a kibelezés nála is szerepel. Egyik receptje így kezdődik: „Végy rákot, vond ki a bélit az farkából azon elvenen” (Keszei, 1983: 189). Ugyanezzel a módszerrel újabb néprajzi leírásokban és receptekben is találkozhatunk. A Felső-Ti-

sza, a Túr vidékén kosárral (kasitával) vagy kézzel fogták a rákot, homokkal megdörzsölték, megsúrolták, késsel megkapargatták, „*a bélit kihúzták*”, és sütve fogyasztották (Makay, 1984: 43). Ujváry Zoltán gömöri leírása szerint is: „*A rákot kibelették – a farkából az egyetlen szál belet kihúzták –, a fejét eldobták, és a bél helyére rizst, árpa- vagy köleskását töltöttek, és megfőzték. A darát sóval, borssal, paprikával ízesítették. Ez volt a töltött rák. Az első világháború után a rákleves kiment a divatból. A Csermosnya-völgyiek a gyerekek által kifogott rákot zöldség- vagy gombalevesbe főzik bele*” (1991: 72–73).

A *The Times* hétvégi gasztronómiai rovatának rendszeres szerzője, Frances Bissell a modern nyugati gasztronómiai kultúra szemszögéből igen gondosan mérlegeli, hogy melyik az a módszer, amellyel leghumánusabban pusztíthatjuk el a rákot. A viszonylag humánus módszerek között olyasfélét említ, mint az áramutés, lefagyasztás, hegyes szerszámmal az állat mindkét idegközpontjának megbénítása (Bissell, 1993). Ez utóbbi célra Nagy-Britanniában állatvédő szervezetek (!) külön árféleségeket forgalmaznak, s az igényesebb szakkönyvek részletes ábrák segítségével mutatják be a módszert (Davidson, 1980: 1959).

Az ókortól a mágikus, gyógyító eljárások is változatosak, de kegyetlenek. A folyami rákot például a kertben élve elásva (Plinius: *NATURALIS HISTORIAE*, XVIII. 293) és a kert közepén edényben felakasztva (*NATURALIS HISTORIAE*, XIX. 180, Palladius: *DE RE RUSTICA*, I. 35.) egyaránt alkalmasnak tartották arra, hogy elűzze a kártevőket. A rák hazai felhasználásának legbecsesebb forrásai közé tartoznak a gyakran ókori tradíciót közvetítő régi orvosságos könyvek. A Radvánszky Béla hagyatékából kiadott XVII. századi gyűjteményben (Hoffmann, 1989) több mint két tucat recept alapanyaga a lehetőleg elevenen megtört rák, amit előszeretettel társítottak fűlfűvel és nyúl-hájjal, s – esetenként más adalék anyagokkal elegyítve – legalább egy tucat betegség (fene, hagymáz, köszvény, ótvar, pokolvar stb.), sőt lóbetegségek ellen is hatékonynak tartották. Például a XVII–XVIII. század fordulójáról, Becskereki Váradi Szabó György *MEDICUSI ÉS BORBÉLYI MESTERSÉG* című művéből (Hoffmann, szerk., 1989: 341–432) való az alábbi recept: „*Dühös eb marásáról. Egy néhány rákokat egy új fazékban égesd meg sütő kemencében, annak porát add béinnya meleg borban*” (Hoffmann, szerk., 1989: 363, hasonlóan 1989: 371, 431). Ugyanitt ugyanerre „*megrontott*” nyers rák ecettel elegyített levét és égetett rák mirhával és valami növényféleséggel (Szent László füve, gentiána maior) vegyített, borban beadott porát is ajánlják. Egy 1754-es bókaházi (Zala megye) boszorkányperben is többször említik az elevenen összetört rák gyógyító hatását (Schram, 1970, I: 680–1, 683, 685). Már az ókorból ismerünk recepteket, melyek szerint például a hím rákot kígyóbőrrel együtt kell szétmorzsolni, és a keveréket borban meginni – hasmenés ellen (Plinius: *NATURALIS HISTORIAE*, XXIX. 101), illetve három folyami rákot kell szétzúzni lovak betegsége ellen (Vegetius: *MULOMEDICINA*, II. 7. 3.). Nyilvánvalóan ősi hagyományt közvetít egy 1663-as mindenes tanácsadókönyv, mely szerint döglött vagy sült rák más ember galambjainak vagy méheinek elkergetésére, elvadítására alkalmas (Hoffmann, szerk., 1989: 235, 240), s egy 1740-es boszorkányper adata, mely szerint a kifüggesztett döglött rák állatvést okoz (Schram, 1970, 2: 602).

Égészen különleges az a recept, amelyet Mátyus István Kenelm Digby (1603–1665) angol tudósra hivatkozva „*Rákokat újra támasztani*” címen közölt. „*A' földtől jól megmosott és tisztított rákokat, úgy-mond, főzd-meg két óráig eső-vízben; szűrd-le tiszta edénybe a' levét: a' rákokat ragd üveg-lombikba és destilláld minden nedvességeket: a' száraz rákokat égesd-meg tégejben leg-erősebb tűzzel (igne reverberi): a' hamvára töltsd reá a' főtt vizet, szűrd-által azután*

itató papirosson: a tiszta vizet gőzölögtesd-ki egészen; és a' meg-maradt száraz porra vagy sóra töltsd reá a' destillált vizet: tedd-el nedves helyre; a' melly ott meg-rothadván, köles-szem forma apró mozgó állatotskák teremnek benne: ekor tölts ökör-vért közibe; mellytől midőn a'korára nevedtek mint a' tszts-bimbók, szedd-ki és rakd-által eső-vízzel és marha-vérrel megtöltött faedénybe: újítsd-meg minden harmad nap ezt a' leveg; és igen szép eleven rákok lesznek belőle” (1787: 384).

A hazai úri konyhán a rák hagyományosan kedvelt lehetett, ugyanakkor viszonylag keveset tudunk népi fogyasztásáról. Sokat idézett, klasszikus leírásában (1858) például Havasi Sándor a következőt állította a sárréti pákászról: „*Vétereit, vésezeit és varsáit kirakja minden irányban, azokba halat, csíkot, pusztá kézzel nadályt s nagy bosszúságára rákot fog, mely utóbbi állatról úgy van meggyőződve, hogy az Isten nem teremtette ételnek, miért is féregnek nevezi s nagy méreggel hánnya ki a fogóból*” (idézi Nyíri, 1958: 36, és más forrásmegjelleléssel Ecsedi, 1934: 232). Tudunk arról is, hogy helyenként a rák egyes részeit (ollóját, farkát) előszeretettel használták halfogásra, horgászcsalinak (Herman, 1980: 236).

Néprajzi leírásokban visszatérő fordulat, hogy történeti néprajzi adat ugyan nincs vagy kevés van, de a vidéken a halászoknak és pákászoknak emberemlékezet óta mindig is kedves és fenséges zsákmánya a folyami rák. Például Bálint Sándor amellett, hogy megemlíti Tömörkény István (1902) és Kovács János (1902) adatait az egykori helyi rákbőségről, ezt írja a szegedi rákászásról: „*Élő emberrel már alig találkozunk, aki a tiszai rákszedésre, szegedi rákevéésre emlékezne, pedig itt föltétlenül igen ősi hagyományról van szó*” (1977: 157, hasonlóan 1971: 137).

Egyes vidékeken külön rákfogó eszközt – Szigetköz *rács*, Komárom és távolabb, az Alföld vidéke *rácsa* (Herman, 1980: 237–238, Ecsedi, 1934: 237), Szeged vidéke *brácsa* (Tömörkény István nyomán Bálint, 1971: 137) – is készítettek, másutt a halfogásra szolgáló varsába és hálóba gyűjtötték, s kézzel is fogták (Ecsedi, 1934: 236–237). Alapvető rákfogási mód volt, hogy csalinak máj- és tüdődarabkákat használtak, s az áldozatot kézzel vagy rácsával fogták meg (Herman, 1980: 237). A *rákot fog* kifejezést egyébként szokás átvitt értelemben annak leírására használni, ha valaki evezéskor túl mélyre meríti a lapátját.

Nagyméretű rákpusztulások voltak Magyarországon például az 1870-es években, melyeknek okaként Herman Ottó egyfajta, a rák testében elszaporodó penészgombát említett (1980: 237). Ezek következtében a rákok teljesen kipusztultak a nagyobb vizzekből (Duna, Tisza, Balaton), s csak a forrásterületek patakjaiban, elzárt folyószakaszokon és tavakban maradtak meg.

A magyar gasztronómia talán legnagyobb egyénisége, a vendéglősnek, szakírónak és gasztronómatörténésznek egyaránt kiemelkedő Gundel Károly vendéglői gyakorlatában és elméleti munkásságában is nagy jelentőséget tulajdonított a ráknak. Láng György egy régi séfje visszaemlékezéséből közli a következő történetet. „*Egy vendég homárt rendelt, és amikor kihozták, visszakiülte. Gundel személyesen vizsgálta meg a visszakiüldött homárt, és amikor megszagolta, elsápadt – a reklamáció indokolt volt, a homár valóban nem volt teljesen friss. Ilyesminek nem volt szabad Gundelnél megtörténnie! A homár akkor igazán friss, ha még él, amikor bedobják a forró bouillonba... de hát ez a homár nyilván nem élt már a kritikus pillanatban. Nyomban a konyhába ment, hogy kirúgja a hal-szakácsot. A szakács könnyes szemmel ismételtette, hogy a homár még élt, amikor főzni kezdte. Gundel megőrizte a nyugalmát, sorra vette az összes lehetőségeket, és – mint egy gasztronómiai Sherlock Holmes – egyetlen lehetőségre szűkítette le az eshetőségeket: a homárt talán romlott hússal tették. Újból tüzetesen megvizsgálta az ügy minden részletét, és kiderült, hogy pontosan az történt, amit feltételezett. A szakács így megmaradhatott az állásában. A vendégtől természetesen nem fogadott el egy fillért sem – sőt meghívta egy újabb vacsorára, saját vendégeként*” (Halász & Láng, 1993: 48–49).

Gundel Károly a saját gasztronómiai filozófiáját kifejtő művében a következőképpen tárgyalta a rákot: „Amily kevésbé fontos a halaknál, vajon élő vagy kimúlt állapotban kerülnek-e konyhára, annyira elengedhetetlen feltétele a rák élvezhetőségének annak eleven állapota. Lelkiismeret kérdése ez, mert ilyenkor a szakács emberéletekkel játszik. Csak az osztriga s egyéb kagylóféle veszedelmesebb a ráknál, mert mérgező hatása lehet akkor is, ha eleven, de rossz helyen tenyésztett. Ezért nem szabad kikötővárosban fogott osztrigát vásárolni, hanem csakis az erre a célra épült »parkokban« tenyésztettet. A ráknál, ha kimúlt, nem lehetünk biztosak a dolgunkban, s nem szabad experimentálni. Ha megdöglött, nem a tűzhelyre, hanem a tűzhelybe, magára a tűzre való.

Ha vendéget látunk, ne adjunk rákot héjában, csak húsát kifejtve. Igaz, hogy a rák kedvelőinek és szakértőinek a héjában feladott rák esik a legjobban, annál inkább, mert ügyesen kihámozni külön élvezet, de nem nagyobb társaságba való. Nemcsak mert hosszadalmas, de azért is, mivel ezt a mesterséget igazán jól csak kevesen értik, s a többi vendég ezalatt kínlódik, veszkődik, s jó még, ha nagy igyekezetében meg nem sebzi magát. A kifejtett rákot hidegen mayonnaise-zel vagy salátának, áttörve duzma formában vagy finom halkocsonyában adhatjuk. Melegen mint pörköltet vagy ragout-t, utóbbi esetben egyéb anyagokkal keverve – esetleg vajás tésztában vagy kirántva is. Legjobb időnye a május, de a nyári hónapok mindegyikében igen élvezetes és kitűnő” (Gundel, 1934: 60–61).

Jegyzetek

1. Az állatok elevenen való megevése nem ritka (csiga, osztriga, mézhangya, hangyatojás, tengerisün stb.), s valószínűleg a higiénikus körülmények között élő civilizált ember is – akaratán kívül – sokkal többet fogyaszt élő állatot (kukac, légy, muslica, moly stb.), mint azt gondolná. Annál ritkább a jelen eset, nevezetesen az, hogy az állat étellel való tudatos átalakítása közben hal meg, vagyis szinte átlényegül táplálékká. Ez talán egyedül a rákok és a kagylók – hazánkban még a csik (erről például Ecsedi, 1934: 289–290, Krúdy, 1983a: 535–536) – kiváltsága. Az élőből közvetlenül étellel való átlényegítés az apróbb rákféleségek esetében is általános. Például Kínában és Délkelet-Ázsiában másutt is az apró rákokcsákat úgy tartósítják, hogy vagy megszáritják, vagy pedig megsózva, elevenen hordóba zárják őket, s így nyernek belőlük különböző ételízesítőket (Anderson, 1988: 175).

2. Érdekes módon Arisztotelész viszont éppen ezért tartja egészségesnek a húsát (DE GENERATIONE ANIMALIUM, I. 19. 727b. 5).

3. A rák (akárcsak a béka) elnevezései a világ legkülönbözőbb nyelveiben elsőszeretettel tar-

talmaznak *r* hangot (magyar *rák* és román *rac* – szlávból átvételek –, német *Krebs* stb.). Szintén az *r*-hez kapcsolódik az a szabály, mely szerint a folyami rák csak az *r*-es hónapokban (szeptembertől ápriliséig) jó (pl. Ecsedi, 1934: 236). (Az *r*-es hónapok itt megfogalmazott szabályának ellenkezőjéről is hallottunk, s eredetét egyelőre nem tudtuk kideríteni.) Nyilván ezekre a hónapokra utal Krúdy egyik írásának címe is: LÁGY HÓNAPBAN KEMÉNY A RÁK (1983b: 44). Aldrovandi szerint a folyami rákot legjobb márciusban és áprilisban, növekvő holdnál fogyasztani (1642). Az édesvízi rákok szezonja a skandináv országokban valamelyest eltérő, például Svédországban augusztus 7-én kezdődik (ilyenkor fáklýás, éjjeli rákászatokat is rendeznek), Finnországban július 20-tól szeptember 20-ig tart (Ojakangas, 1964: 139).

4. Például egy XVIII. századi német szakácskönyvben: „Nimm zehen oder zwölf schöne grosse ungesottene Krebse, schneide ihnen oben an der nasen ein Plätzlein hinweg und thue das Bittere samt der schwartzen Ader oder Gedärm aus dem Schwantz heraus...” (n. n. 1734: 502–503).

Irodalom

- Aldrovandi, Ulysses: DE RELIQUIS ANIMALIBUS EXANGUIBUS LIBRI QUATUOR. Bononia, Ferronius, 1642.
- Anderson, E. N.: THE FOOD OF CHINA. New Haven–London, Yale University Press, 1988.
- Bächtold-Stäubli, Hanns: KREBS. In: Hanns Bächtold-Stäubli & Eduard Hoffmann-Krayer, hrsg.: HANDWÖRTERBUCH DES DEUTSCHEN ABERGLAUBENS. BAND 5. KNOBLAUCH-MATTHIAS (1933). Berlin & New York, Walter de Gruyter, 1987. 446–454.
- Bálint Sándor: A RÉGI SZEGEDI PÁKÁSZOK ÉS MADARÁSZOK. A MÓRA FERENC MÚZEUM ÉVKÖNYVE, 1971. 1: 119–139.
- : A SZÖGEDI NEMZET. A SZEGEDI NAGYTÁJ NÉPÉLETE. Második rész. A MÓRA FERENC MÚZEUM ÉVKÖNYVE, 1976/77. 2.
- Baros Gyula, szerk.: BOLDOG MARGIT LEGENDÁJA. Bp., Magyar Irodalmi Társaság, 1927. (A Napkelet Könyvtára, 22.)
- Bissell, Frances: HOW TO KILL YOUR CRUSTACEAN? *The Times*, July 3 1993: 4.
- Correnti, Pino: ÖTEZER ÉV SZERELMES SZAKÁCSMŰVÉSZETE. Fordította Bényei Márta és Klimó Ágnes. Bp., Helikon, 1993.
- Davidson, Alan: NORTH ATLANTIC SEAFOOD. Harmondsworth, Penguin, 1980.
- Ecsedi István: NÉPIES HALÁSZAT A KÖZÉP-TISZÁN ÉS A TISZÁNTÚLI KISVIZEKEN. A DEBRECENI DÉRI MÚZEUM ÉVKÖNYVE, 1933. (Debrecen Sz. Kir. Város Déri Múzeumának Kiadványai, XXIX.) 1934: 123–300.
- Érszegi Géza, szerk.: ÁRPÁD-KORI LEGENDÁK ÉS INTELMEK. Bp., Szépirodalmi, 1983.
- Galenus, Claudius: OPERA OMNIA. Ed. C. G. Kühn. Lipsia, Cnobloch, 1826.
- Grigson, Jane: FISH COOKERY. Harmondsworth, Penguin, 1973.
- Gundel Károly: A VENDÉGLÁTÁS MŰVÉSZETE. Bp., Magyar Szakácsok Köre, 1934.
- Halász Zoltán & Láng György: GUNDEL 1894–1994. Bp., Helikon, 1993.
- Hearn, Lafcadio: WHY CRABS ARE BOILED ALIVE. (From American Sketches, New Orleans, first published in New Orleans Item, October 5, 1897.) In: THE SELECTED WRITINGS OF LAFCADIO HEARN. New York, The Citadel Press, 1949: 266.
- Herman Ottó: HALÁSZÉLET, PÁSZTORKODÁS. VÁLOGATOTT NÉPRAJZI TANULMÁNYOK. Bp., Gondolat, 1980.
- Hoffmann Gizella, szerk.: MEDICUSI ÉS BORBÉLYI MESTERSÉG. RÉGI MAGYAR EMBER- ÉS ÁLLAT-ORVOSLÓ KÖNYVEK RADVÁNSZKY BÉLA GYŰJTÉSÉBŐL. MTA Irodalomtudományi Intézete, 1989.
- Hutás Magdolna, R.: AZ ÉTELKÉSZÍTÉS MŰVELETEINEK ÉS ESZKÖZEINEK NYELVI KIFEJEZÉSEI LEGRÉGIBB SZAKÁCSKÖNYVÜNKBEN. Bp., Magyar Nyelvtudományi Társaság, 1958.
- Keszei János: EGY ÚJ FŐZÉSRŰL VALÓ KÖNYV. BORNEMISZA ANNA SZAKÁCSKÖNYVE 1680-BÓL. Közzéteszi Lakó Elemér. Bukarest, Kriterion, 1983.
- Krúdy Gyula: ÁLMOSKÖNYV. TENYÉRJÓSLÁSOK KÖNYVE. Bp., Szépirodalmi, 1983⁹ (a).
- : AZ EMLÉKEK SZAKÁCSKÖNYVE. ÍZES ÍRÁSOK ÉS RÉGI RECEPTEK. Bp., Táltos, 1983 (b).
- Makay Béla: SZABADTŰZÖN. HALÁSZ-, VADÁSZ- ÉS PÁSZTORÉTELEK. RECEPTEK A FELSŐ-TISZA VIDÉKÉRŐL. Bp., Mezőgazdasági, 1984.
- Mátyus István, K.: Ó ÉS ÚJ DIAETETICA... HARMADIK DARAB. Posony, Fűskúti Landerer Mihály, 1787.
- Nyíri Antal: PÁKÁSZ SZAVUNK TÖRTÉNETE. *Néprajz és Nyelvtudomány*, 2 (Szeged, 1958). 33–42.
- n. n.: DIE IN IHRER KUNST VORTREFFLICH GEÜBTE KÖCHIN... Nürnberg, W. M. Endters Erben, 1734⁴.
- Ojakangas, Beatrice A.: THE FINNISH COOKBOOK. New York, Crown, 1964.
- Radvánszky Béla: RÉGI MAGYAR SZAKÁCSKÖNYVEK. Első kötet. Bp., Athenaeum, 1893.

Schram Ferenc: MAGYARORSZÁGI BOSZORKÁNYPEREK 1529–1768. Bp., Akadémiai, 1: 1970, 2: 1970, 3: 1982.

Ujváry Zoltán: NÉPI TÁPLÁLKOZÁS HÁROM GÖMÖRI VÖLGYBEN. Debrecen, a Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszéke, 1991.

Zilahy Ágnes: VALÓDI MAGYAR SZAKÁCSKÖNYV. Bp., Magyar Nők Lapja, 1892².

Payer Imre

BAUDELAIRE-HOLOGRAM

Zúgó szaratóv, ideiglenes sezlón,
nyirkosan hámló mennyezet,
foltos lepedőn egy-két szuverén lom.
Dohba bújt szuterénsziget.

A nő. Pohár. Visszeres kékharisnya,
szőkére hidrogénezett.
(Szirénhallali visszhangja ha hívna...)
Meg-megremegő zsigerek.

A férfi. Kóbor dandy. Alabástrom-
színű zakóban maszatol.
Sunyi mámorra kukkol a lakásrom.
(Valahol albatrosz dalol.)

Suhog a szíja. Mintha löszön állna,
gőgös magánya meginog.
Szűkül a falak semmiző cellája.
Némaság jön. Veszteni fog.

A nő letérdel. Férfikéz szorítja,
a rózsaszínű húsba mar.
Elvégeztetett. Övét becsatolja.
Sezlón. Szuterén. Ravatal.

*

Metróvéletlen, újra összejönnek.
Baudelaire-hologram páros – ők.
Egyásra néznek. Tömeg. Nem köszönnek.
Mozgólépcsők. Zörömbölők – –

VERSFORDÍTÁS-PÁLYÁZAT

Philip Larkin

THIS BE THE VERSE

They fuck you up, your mum and dad.
 They may not mean to, but they do.
 They fill you with the faults they had
 And add some extra, just for you.

But they were fucked up in their turn
 By fools in old-style hats and coats,
 Who half the time were soppy-stern
 And half at one another's throats.

Man hands on misery to man.
 It deepens like a coastal shelf.
 Get out as early as you can,
 And don't have any kids yourself.

LEGYEN EZ A VERS

Kikúr veled papád, mamád.
 Nem szándékosan, meglehet.
 Rád testálnak minden hibát,
 És még saját is jut neked.

Velük is kikúrtak a vén,
 Kalapos, felöltös hülyék,
 Kik mosolyszünet idején
 Kikaparták egymás szemét.

Öröklődik a szenvedés
 S mélyül, mint part a víz alatt.
 Szállj ki a körből gyorsan és
 Te már ne csinálj srácokat.

Imreh András fordítása

E VERS LEGYEN

Elkúrt a jó mamád s papád.
Még akkor is, ha nem direkt.
Beléd rakták az őshibát,
Még rá is tettek, csak neked.

De őket is elkúrta volt
Két fűzős-frakkos vén szamár;
Hol érzelegve szónokolt,
Hol egymást tépte szét a pár.

Miránk hagyják elődeink
A kint, mely egyre öblösebb.
Szállj ki, ha nem késő megint,
S te már ne gyártsál kölyköket.

Lengyel Balikó Péter fordítása

ÁLLJON E VERS

Kibasznak veled őseid.
Akarták vagy sem: sikerül.
Hibájuk mind beléd tömik,
Sőt neked külön is kerül.

De éppígy basztak ki velük
A vén frakkos-csipkés hülyék,
Kik zordak voltak, könnyesek –
Mikor nem egymást öldelék.

Az ember poklot örökít.
Úgy mélyül, mint a partszegély.
Te szállj ki ebből, míg lehet,
Addig meg gyerek nélkül élj.

Mesterházi Mónika fordítása

EZ ÁLLJON SÍROMON

Jól kicsesztett apád, anyád
Akaratlanul is veled,
Saját hibáik adva át,
S pár újat is – külön neked.

De éppígy kicsesztett velük
Két régi vágású balek,
Érzélgéshez zordság vegyült,
S marták egymást, ahol lehet.

Gyötrelmeink adjuk tovább,
Mélyülnek, mint víz-vájt kövek,
Szakítsd meg a bajok sorát,
S ne csinálj újabb kölyköket.

Papp Gábor Zsigmond fordítása

EZ LÉGYEN A VERS

Muter, fater kikúr veled.
Hibákat dugdosnak beléd.
Sajátjukat, és csak neked
Két-három extrát pluszba még.

De hát velük is csak kicsesztek
Fűzős, cilinderes hülyék,
Kik hol egymás torkának estek,
Hol nyafkák voltak és gügyék.

Apáról fiúra száll a baj.
Rosszabb lesz minden új löket.
Szállj ki ebből, ha tudsz, hamar,
És ne csináljál kölyköket.

Varró Dániel fordítása

Várady Szabolcs

VÁLTOZATOK EGY LARKIN-VERSRE

Minden vers alkalmi vers, mondta Goethe. Vagyis hogy személyes ügye a szerzőnek. De másfelől nem mondható-e ugyanannyi joggal, hogy minden vers szerepvers? A legalányabb költő legszemélyesebb érzeléi sem – sőt azok a legkevésbé – jelentkeznek ritmikus sorokba tördelve, ügyelve netalán még a rímek váltakozó hangrendjére is és a többi. A költő eljátssza, amit érez, és átérzi, amit játszik, merő ellentmondás az egész, és persze éppen ez visz bele tartósságot és elevenséget, amely két dolog megint csak ellentmondani látszik egymásnak.

Mindamellet van értelme szerepversről beszélni sajátos értelemben – mint ahogy alkalmi versről is –, előbbiről abban az esetben, amikor a költő félreérthetetlenül tudtunkra adja, hogy – Karinthyval szólva –, *a megpofozott Korsay Gézával nem vagyok azonos. Ónody Malvin*”.

Szerepvers-e ebben az értelemben Philip Larkin híres, angol nyelvterületen legalábbis bizonyára egyik leghíresebb verse, a THIS BE THE VERSE? Híres már csak azért is, mert annyira kihívó az olvasóba minden nyelvi érzéstelenítés nélkül beledöfött obszcenitásával, aminek a hatását ugyanakkor a közmondásokra emlékeztető szentenciózusságával, tömörségével, kerekdedségével semlegesíti is: mielőtt istenigazában fölháborodhatnánk végletes „destruktivitásán”, már bele is mászott a fülünkbe. Mint például az, hogy *„Mint lámpa, ha lecsavarom, ne élj, mikor nem akarom”* – de Szabó Lőrincnél a vers két ember közötti személyessége és támadva védekező, érvelve (és hosszabban) kifejtő jellege talán több érzelmi teret hagy az erkölcsi berzenkedésnek.

Larkin verse majdhogynem dal, az angol költészet nagy hagyománya szerinti – mi-közben már a címével nyelvet ölt erre a hagyományra. A cím ugyanis idézet, a múlt század egyik örökzöld antológiadarabjából, Robert Louis Stevenson REQUIEM című nyolcsorosából, amelyben a halállal megbékülő a sírfelirataról végrendelkezik: *„This be the verse you grave for me...”* Szabó Lőrinc fordításában a vers így szól magyarul: *„A csillagos, nagy ég alatt / halok meg, ott ásd síromat: / életem szép volt és szabad / s akartam a halált. // Kövembe pedig vésd bele, vésd: / »Ide kérte-kapta a pihenést; / hazaküldte a tenger a tengerész / és haza a domb a vadászt.«*”

Mi legyen mármost ezúttal a vers – amit ezek szerint a költő sírkövére kell vésní, végső summázként? Prózában nagyjából a következő: Elbasznak, mamád és papád. Lehet, hogy nem szándékosan, de el. Beléd tömik hibáikat, és még ráadást is adnak hozzá, csak neked. De amikor rajtuk volt a sor, elbaszták őket is ódivatú kalapot és kabátot viselő hülyék, akik hol érzelegve moralizáltak, hol meg egymás torkának estek. Ember az embernek nyomorúságot ad tovább. Mélyül az, mint víz alatt a sziklás part. Szállj ki még jókor, és neked ne legyenek kölykeid.

A vers 1971-ben készült el, de már ’67-ben hozzákezdett Larkin, ugyanaznap, amikor a hasonszórú ANNUS MIRABILIS-t befejezte. Ez is olyan, hogy már a hangütésével orrba fricskázza a nyájas olvasót: *„Sexual intercourse began / In nineteen sixty-three...”* (A nemi közösülés 1963-ban vette kezdetét...) A szexuális forradalom kitörését a LADY CHATTERLEY SZERETŐJÉ-re (azaz egyszersmind az ún. négybetűs szavak kinyomtatá-

sára) kiszabott tilalom lejárt és a Beatles első nagylemeze közé teszi. Amellett a címe ezt a verset is ironikus kapcsolatba hozza a költészeti hagyománnyal. John Dryden írt ilyen című verses krónikát az 1666-os év nevezetes eseményeiről, a hollandok elleni tengeri győzelemről és a nagy londoni tűzvészről.

Ha azt kérdezzük, hogy Larkin személyes hangja szól-e ezekből a versekből, azé a Larkiné, akit mindig úgy emlegettek, mint a háború utáni Anglia egyik legjellegzetesebb megszemélyesítőjét, olykor szemére is lobbantva, hogy nem vesz tudomást az amerikai líra izgalmasabb fejleményeiről, akkor mindenesetre számításba kell vennünk az angol köz- és irodalmi életnek azokat a változásait, amelyekről éppen az AN-NUS MIRABILIS tudósít. Larkin életrajzából azt is megtudhatjuk továbbá, hogy neki magának csakugyan nem voltak gyerekei, nem is házasodott meg soha, és állandó ingerlékeny rosszkedv kínozza ebben az időben – természetlenség, szerelmi problémák, hallásának megromlása, egyre mogorvább és elszigetelőbb, megátalkodott jobboldaliság...

Másfelől viszont azt sem árt tudni, hogy mindig is alkalmazott időnként *personát*, maszkot a verseiben – a NÁSZI SZÉL-ben például egy menyasszony hangját halljuk. Larkinról írott kisonográfijában (THE ART OF PHILIP LARKIN, Sydney University Press, 1981) Simon Petch ausztrál kritikus egyértelműen szerepversnek tekinti a THIS BE THE VERSE-t, amely magánkeserűségét – görcsös humorral álcázva – az általános igazság szintjére feltornáznia igyekvő beszélőjén keresztül épp azon a fatalizmuson üt egyet, amellyel Larkint szokták vádolni. Maga Larkin ellenben, amikor egy interjújában (*London Magazine*, 1980. április–május) arról faggatják, hogy újabb verseiben több-e a részvét, mint a korábbiakban, azt mondja, hogy örül neki, ha beszélgetőtársa így találja, de ő maga nem vette észre. „*Van köztük néhány egészen komisz. »They fuck you up, your mum and dad«, ez nem hangzik valami részvételteljesen. – Viszont nagyon mulatságos*” – mondja az interjú készítője. „*Ugyanakkor teljesen komoly*” – vágja rá Larkin.

Alighanem ez a vers hatásának titka. Hogy *egyszerre* komoly és mulatságos. Úgy szerepvers, hogy a maszk a saját arcát formázza. Egyszerre szól belőle indulat és ironia.* Többek között erre kell ügyelnie a fordítónak is.

Gondjai a címmel kezdődnek. Mert ha tisztázódott is, hogy honnan van (és itt meg kell jegyezni, hogy a nyomozást nekem Lengyel Balikó Péter takarította meg: láb-jegyzetben közölte pályaművén a forrást), számolni kell vele, hogy a magyar olvasó nem sokra megy a szó szerinti fordítással. Azt talán észleli, hogy a cím valaminek a része, és kiegészítésre szorul, de az angol olvasó helyzetében csak akkor volna, ha a vers fölött (akkor persze egy magyar vers fölött), mondjuk, ez állna: *Halljuk, miket mond vagy Vésd jól kebeledbe*. Arra sem igen lehet építeni, hogy „beugrik neki” a Stevenson-vers magyar fordítása, ha azt vesszük alapul. Mindamellett jobban útba volna igazítva ezzel a címmel: KÖVEMBE PEDIG VÉSD BELE.

* Megvilágító ellenpéldának megint egy Szabó Lőrinc-vers jut eszembe, a VÁLASZ című: „*Láttam a komédiát, / hajam beleöszült. / Minden férfi bandita, / minden asszony örült. // Gyomrom, agyam tele van, / öreg undor éget. / Választ akarsz? Kezdelek / kiokádni, élet!*” Ilyés a németes túllátalánosítás példaként kárhoztatta ezt a verset, Szabó Lőrinc pedig kései kommentárjában azzal védte, hogy „*Igaz ez, úgy, ahogy van!*”. És ha az „*ahogy*”-on a hangsúly, ezzel egyet is érthetünk. Mert amennyire nem hihető, hogy minden férfi bandita és minden asszony örült, annyira elhíhető viszont az indulat, amely a világot ilyennek látatja. Amit filozófiának kevés olvasó fogadna el, azt lelkiállapotként legtöbbször átéljük hébe-korba. Larkin verse azért tetszik gazdagabbnak, mert nem érte be az indulat, hogy úgy mondjam, kétdimenziós igazságával; tárgyát több irányból több-féleképp szemlélhetően állítja elének.

A költő helyzeti előnye a cím esetében behozhatatlannak látszik. A többi már nagyobbra inkább lelemény és szerencse dolga. Az első és igen lényeges ponton amellett szótáré is. A nagyszerű, de átdolgozott formájában is több mint húszéves Nagy Országgh nem ismer olyan szót, hogy *fuck up*. Ezen bicsaklott ki az elején a vers tudtommal egyetlen korábbi fordítása, a Tandori Dezsőé (EDDIG A VERS, INNÉT A VERS, in: FÖLD ÉS VADON, Európa, 1978. 238. o.). Ő így saccolta meg a szó jelentését az akkor még kötelező nyelvi illedelmesítéssel: „*A papád-mamád összecsap*”, amiből aztán logikusan következett a folytatás: „*Akartak-e, azt sem tudod*”. A mai fordító kényelmesebb helyzetben van, hála a könnyen és viszonylag olcsón beszerezhető remek, friss CAMBRIDGE INTERNATIONAL DICTIONARY OF ENGLISH-nek. Itt olvasható: „**fuck up** taboo slang to damage, harm, or upset (someone or something), or to do (something) very badly”, azaz *argó, durva* elrontani, tönkretenni valakit vagy valamit, kárt tenni benne vagy felzaklatni, feldúltni vagy valamit nagyon rosszul csinálni – és irodalmi példának ott van (mi más?) Larkin verse.

Amikor latolgatni kezdtem, hogyan is lehetne az első sort jól visszaadni magyarul, eleinte ösztönösen a tompítás irányába tapogatóztam: Elcsesznek jól, papád, mamád... Nyilván abból a meggondolásból, hogy az angol irodalmi nyelvben a *fuck* régebben és megszokottabban van jelen, mint közvetlen magyar megfelelője minálunk. Hanem aztán elolvastam a már idézett interjút, amelyben erről is szó esik. „*Amikor trágár kifejezést használ egyik-másik versében, a megbotránkoztatás a célja? – Igen. Úgy értem, ezek a szavak rajta vannak a palettán. Az ember akkor használja őket, ha botránkoztatni akar. Nem hiszem, hogy valaha is botránkoztattam volna a botrány kedvéért. »They fuck you up«, ez mulatságos, mert kétértelmű. A szülők mindent beleadnak, hogy megfogadj, aztán, ha már megszületél, mindjárt el is baltáznak (bugger you up).*” Vagy: el is csesznek. A versbe ez a szó mégsem igazán jó. A nászú ágyban ugyanis nem lehet cseszni. Ezért nem a legszerencsésebb Papp Gábor Zsigmondnak ez a megoldása: „*Jól elcsesztett apád, anyád, / Bár nem direkt, de így esett, / Saját hibáik adva át, / S pár újat is – külön neked.*” Azaz hogy a helyzet bonyolultabb. Mert a múlt idő, amit használ, mintha mégiscsak utalna a fogantatás érdekében végzett cselekvésre, ennek a kifogásolható minőségére. Sőt tulajdonképpen az a baj, hogy csakis erre látszik utalni, amit tovább erősít a következő sorban az „*így esett*”. Épp ezért – hadd avassam be az olvasót egy kicsit a szerkesztő műhelygondjaiba is – nem ennél a – „javított” – változatnál kötöttünk ki, noha én ösztökéltem PGZs-t, hogy próbáljon meg közelebb kerülni az eredetihez.

Ebben a versben minden árnyalatnak jelentősége van, annak is, hogy „*mum and dad*”. Anyu, apu; papi, mami – a kisgyerekkori szóhasználat mindjárt az elrontás idejét is felidézi. Ez a gyerekszoba hangja – nem „*apád, anyád*” (és ez a változat nem térül meg a rímvonzatában sem: az „*adva át*” sterilebb, kevésbé érzékletes, mint az angol „*fill you with*”), de nem is „*muter, fater*”, mint Varró Dánielnél. Ő, akárcsak Imreh András, a „*fuck you up*”-ot „*kikúr veled*”-nek fordítja, ami szegről-végről rokon jelentésű, de nyelvileg kicsit mesterkéltnak, és elvontabbnak értelmű, mint az eredeti szöveg fanyar ténymegállapítása. Viszont megvan az az előnye, hogy világossá teszi: a rombolást a szülők a születés után viszik véghez. Talán ez az oka, hogy ötből négyen mozdultak el ebbe az irányba.

Mesterházi Mónika ugyanabban a stílusrétegben hangolja át az eredetit, mint Varró Dániel. De itt mindjárt az is kitűnik, hogy a fordítás megítélésekor nem lehet egy sort önmagában nézni. Bár Mesterházi első sora így is erőteljesebb, a következő hárommal együtt kelti azt a benyomást, hogy az öt fordító közül neki sikerült – igaz, második

nekifutásra – a verset az eredetihez legközelebb eső irányba elindítani, vagyis egyszerűen súlyosan és könnyedén, indulattal és humorral. Nagy kár, hogy ezt a jó lendületet a 8. sorban majd kisiklatja egy rímkenyszer szülte szerencsétlen igealak, a vers szövegből kínosan kirívó archaizmus.

Különös, hogy az első sort senki sem fordította le olyan pontosan, ahogy pedig szinte önként kínálkozik. Igaz, egy sort pontosan lefordítani még nem nagy kunszt – a gondok a rímelő párjában szoktak jelentkezni. De ez itt inkább a 4. sorra áll. Mert ha az 1–2. sorban vagyok pontos – „*Elbasznak, mamúd és papid, / Nem szántsándékkal tán, de el*” –, akkor a harmadikban némi rímelésbeli lazaság árán még nem kell feladni semmit – „*Hibáikat beléd tömik*” –, de már a negyedikben a „*just for you*” óhatatlanul elvész. Én legalábbis elvesztettem. A fordítók mind az öten megőrizték ezt az utóbbi fordulatot; inkább a 2. sorban kötöttek jobb-rosszabb kompromisszumot. Mesterházi Mónika mentette meg a legtöbbet, Varró Dániel a legkevesebbet: ő a vers 2. sorát úgy, ahogy van, kihagyta a fordításból. Ez pedig dupla veszteség – talán még a sor hiányánál is nagyobb a szerkezet és a stílus föllazulásában mutatkozó kár. A kiesett sor helyével megnőtt térben túl kényelmesen fér el, ami a szakaszból még hátravan.

És itt az ideje az apró részletekről a szerkezetre irányítani a figyelmet. Ez a szerkezet roppant egyszerű és szabályos. És szimmetrikus. Az első és harmadik versszak több szempontból is hasonlít egymásra. Egy-egy mondat az első két sor, két mellérendelt mellékmondat a harmadik-negyedik. A második szakasz egyetlen alárendelt összetett mondatból áll, de a főmondat olyan arányosan tölti ki az első két sort, hogy az áthajlás egyáltalán nem hat enjambement-nak, az alárendelt mellékmondat pedig két mellérendelt tagmondatból állva a másik két szakasz grammatikai szerkezetéhez igazodik. Az utolsó sort „*And*” (és) kezdi mind a három versszakban.

Jelen időben szól az első strófa: mit művelnek *veled* a szüleid. Múlt időben a második: már *velük* is ugyanezt művelték az övéik „*in their turn*”, amikor ők voltak soron. Az „örök érvényű” szentencia összefoglaló jelen idejében szól a harmadik strófa első fele, amit – mintegy a konzekvencia levonásaként – felszólító mód követ. A jelen és a múlt után előremutatva a jövőre – ami már ne legyen.

A verselés ugyancsak roppant egyszerű és egyenletes: négyes jambusok, keresztímes, *abab* szerkezetben. A nyelv egyszerű, természetes, hétköznapi – iróniája, sőt durvasága is az eleven közbeszédet idézi. Stilisztikailag leírható költői eszközökkel mindössze két ponton él, a 7. és a 10. sorban. Utóbbi egyszerű hasonlat. A másik már különlegesebb és főleg lefordíthatatlanabb. Voltaképpen oximoron, két ellentétes értelmű jelző összekapcsolása, alliterációval – ráadásul rendkívül erőteljesen hangulatfestő alliterációval – súlyosbítva, és a kettő együtt is mindössze három szótag! *Soppy* jelent átázott, lucskos, nedves talajt; emberről mondva pipogyát, arcról könnyeset, de itt és általában is a mai nyelvben legfőképpen érzélgőst; a *stern* jelentése pedig „szigorú, zord, merev”. Íme az ájtatos erénycsász, a méltósággteljesen peckes, de egyúttal kegyes érzelmekben tocsogó, vizenyős lelkületű viktoriánus nyárspolgár Dickensből és sok más helyről jól ismert képlete – hozzá az „*old-style*” kalap és kabát, no meg a nyársatnyelt nyájasság alól folyvást előszabaduló alpári indulatok, ha helyzet és érdek úgy hozza. Fordító legyen a talpán, aki ezzel a „*soppy-stern*”-nel amúgy istenigazában megbirkózik!

Nem talalát, de elfogadható Lengyel Balikó Péter és Papp Gábor Zsigmond megoldása. Ők meg sem kísérik a lehetetlent, figyelmüket a 7. és 8. sor nagyobb el-lentétére összpontosítják. Mesterházi Mónika megcélozza az oximoront („*zordak*”, „*könnyesek*”), de a magyar szórend nem engedi a kellő hatásfokkal összeszikkasztani az

ellentétes elemeket. Imreh András és Varró Dániel adja vissza a leghívebben a 8. sort, viszont ők távolodnak stílusosan a legmesszebb Larkin 7. sorától. Mindhárman lazítanak valamelyest a vers formájának szigorúságán, Imreh enjambement-okkal, Varró a négyes jambus helyenkénti megnyújtásával. Mesterházi Mónika a 2. strófától elhagyja a páratlan sorok rímeit. Papp Gábor Zsigmond és Varró Dániel viszont túlrímeli a verset: Papp a páros sorok rímét végigviszi mind a három strófán; Varrónál inkább véletlenszerűnek látszik egy-egy rím megismétlődése. Akárhogy is, a több rím itt: kevesebb. Gyengíti humor és komolyság keményen kimunkált egyensúlyát, a sanzon, a kuplé irányába billenti a verset. Ugyanez megtörténhet akkor is, ha a szótár kínálatából – kivált olyan nyomatékos helyen, mint az utolsó sor – nem a vers hangkörébe illő szót választ a fordító. Ilyen kisiklás, úgy érzem, Imreh Andrásnál a „*srácokat*” és Lengyel Balikó Péternél a „*gyártsá!*”.

A nagyító azonban torzít. Leválaszt az egészeztől és túl közel hoz egy-egy részletet. Holott végül is egészet kell egészszel összetenni. És ha így nézzük, mind az öt fordítás megáll a lábán. Nem is folytatom összevetésüket, hiszen itt olvasható valamennyi. Azt viszont be kell vallanom, ha eddig ki nem derült volna: én sem tudtam megállni, hogy a megoldásokat és a lehetőségeket latolgatva magam is meg ne próbálkozzam egy változattal. Ösztökélt mindaz, ami kielégítetlenül hagyott a többi fordításban, gátolt ellenben, ami telitalálat bennük. Legtöbbet a középső versszakkal kínlódtam, bár sokáig azt hittem, hogy első nekifutásra sikerült megoldani: „*Elcseszte őket is hiszen / Zsabós, zsakettes két hülye; / Hol prédikált negédesen, / Hol egymás bőrét nyúzta le.*” Még a „*soppy-stern*” alliterációjából is átjött valami – igaz, egy sorral följebb csúsztatva (és némi szabadosság árán a nagyszülők öltözködésének jellemzését illetően, de abban egy húron pendültem a legtöbb fordítóval, hogy ha a kalap és kabát mellé az ódivatúságukra utaló jelző sehogyan sem fér bele, még az a viszonylag legjobb megoldás, ha kor-szerűsítjük az ómódi ruhadarabokat). Egy kicsit zavart ugyan a kényszerű inverzió az 5. sorban, de nem találtam jó rímet az „*őket is*”-re – és egy lehetőséget már elhasznált előlem Tandori: „*Így csapták össze őket is / Még ómódibb szegény hülyék. / (Komolykodásuk! Könnyeik! / Már ha nem egymást ölik épp.)*” Azt is éreztem, hogy a 7. és 8. sorban az igék jobban esnének többes számban. A legfőbb baj azonban nem szúrt szemet – nemcsak nekem, de néhány kiváló költő és irodalmár barátomnak sem, akiknek elhencegtem a fordításommal. Holott igazán szembeszökő – mihelyt *számszakilag* tekintjük a dolgot. Hányan is voltak azok a féleszűek, akik már mamit és papit is elfuserálták? Akik tehát a vers címzettje felől nézve a nagyszülők, és akiket némelyik fordító éppen ezért vénnek titulál, holott *abban az időben*, amikor papi és mami volt soron, még nem voltak azok. Viszont *fejenként* volt belőlük kettő. Legalábbis nagy valószínűséggel. De a két hülyét négyre javítani mégsem megoldás. Ezzel ugrott egy rím, ami persze nem nagy kár, mert az „*egymás bőrét nyúzta le*” amúgy sem az igazi. Nem könnyű azonban kilépni egy már „*belakott*” szituációból. Az ember előbb toldoz-foldoz. (Közben a Larkin-interjút is elolvastam.) Javult is valamit a helyzet, így: „*Őket is elbaszták hiszen / Zsabós meg zsakettes hülyék; / Prédikáltak negédesen, / S kitaposták egymás belét.*” Aztán megpróbáltam kiküszöbölni a hátravetett „*hiszen*”-t. Ez viszont olyan kényes helyen volt, hogy kő kövön nem maradt a nyomában: „*Őket is elbaszták lökött, / Zsabós, zsakettes figurák, / Két könnyes lelki-fröccs között / Egy más torkát harapva át.*”

Hát, nem is tudom. Tény, hogy a *fuck up* is szleng, a „*lökött*” meg a „*lelki-fröccs*”, úgy érzem, mégis átszínezi némiképp ezt a magyar reprodukciót az eredetihez képest. De a fő bajom nem is ez volt velem, hanem az, hogy most, a „*hiszen*”-t kituszkolva a szöveg-

ből, erősebben éreztem az „*in their turn*” valamilyen megfelelőjének a hiányát. Úgy-hogy megpróbálkoztam egy újabb változattal: „*Elbaszták anno őket is / Zsabós meg zsakettes hülyék, / Kik hullatták zord könnyeik, / S kitaposták egymás belét.*” Csak hát az „ *őket is*”-re továbbra sem találtam más rímét, mint Tandori Dezső, és már ő is csak ezt a tompa asszonáncot találta. A 3. sor pedig Mesterházi Mónika szavait variálja.

Sok érvet lehet felhozni, és hoztak is fel már abban a vitában, hogy átvehet-e az újabb fordító megoldásokat a régiektől, mennyit és milyen mértékben. Mennyit egy több száz vagy éppen több ezer soros mű esetében, és bármennyit is egy tizenkét soros versben? Semmit nem átvenni becsület dolga-e vagy arcátlan pökhendiség? Átvenni valamit eltulajdonítás-e vagy alázatos beismerése annak, hogy nem tudok jobbat? De ha alázat, akkor nem csak a még nagyobb pimaszság álarca-e? Úgy vélem, hogy minden más ponton jobb vagyok? Viszont ha nem vélem úgy, akkor minek fordítottam le újra?

Ezek a kérdések azonban csak az elvek síkján csattognak ilyen kardpengeszerűen. Maga a fordítás békésebb művelet – alku, egyezkedés, latolgatás. Az pedig, hogy mit és hogyan szabad átvenni egyik fordításból a másikba, csak a gyakorlatban vizsgálható érdemben. Én végül is nem vizsgáloztam sokáig, mert minél többször olvastam el a középső strófa legutóbbi változatát, annál kevésbé voltam vele megelégedve. Hogy aztán a – tőlem telhető – legjobb megoldásnál kötöttem-e ki? Csak remélhetem.

EZ ÁLLJON MAJD A SÍRKÖVÖN

*Elbasznak, papid és mamid.
Nem szántsándékkal tán, de el.
Hibáikat beléd tömik,
S még ráadást is élvezel.*

*Őket is annak idején
Így baszták el ódon hülyék,
Kiből csöpögött az erény,
S kitaposták egymás belét.*

*Adódik csak tovább a rossz.
Mélyül, mint part, mit víz kíváj.
Szállj ki még jókor, ne habozz,
S te már gyereket ne csinálj.*

Fordítást ritkán – vagy talán sohasem – érezhet az ember befejezettnek. Egyszer mégis be kell fejezni. Mint ahogy befejeződik most a *Holmi* pályázatára beérkezett sikeres versfordítások közreadása is. Tavaly márciusban kezdtünk hozzá – tizenöt számba telt belőle anyag.

Jó érzés, hogy pályát adhattunk a játékosoknak. Bíraskodni már kevésbé jó érzés, de elkerülhetetlen. Mindig csodálkoztam a bírókon: hogy bírják ki, hogy ott vannak a pályán, és mégsem rúghatnak labdába. Még szerencse, hogy minden hasonlat sántít. *Ezen* a pályán talán az sem minősül botránynak, ha a bíró végül is nem bír magával.

FIGYELŐ

„RENDSZERVÁLTÁS” A HÉT ÉVSZÁZAD-BAN?

Hét évszázad magyar költői

Szerkesztette Kovács Sándor Iván XIII–XVII.

század, Lakatos István XVIII–XX. század

A válogatásban közreműködött Németh G. Béla

Tipográfus Szántó Tibor

Tevan, Békéscsaba, 1996. 2646 oldal,

árjelzet nélkül

„Mihent az írók nyomtatásba egy egész nemzet előtt elkezdene egymással vetélkedni, azonnal megindul a szép elmélkedés. Ezt keresném én, azért garázdálkodom néhol írásomba. Tudom, hogy aki cáfolni akarna, igyekezne hozzám szebb magyarsággal beszélni, mint én szoktam... A nemzet mulatná véliünk magát, s nevetne, mikor mi egymásnak előtte bosszúságokat mondanánk, de a tudomány, a magyarság azonba épülne. Ah! Atyámfiai, tró barátim, támadjatok reám pennával, magyar könyvekkel! – mondjátok: nincs eszem, mind örömmel elfogadom, csak cáfoljatok több elmével, magyarsággal, mint én irtam.”

(Bessenyei György: PENNA-CSATA. Részlet A HOLMI-ból, 1779, Bécs)

1

A tétel (vagy utópia?) tehát, hogy irodalmunkat a bírálatok, sőt: a legvadabb támadások is csak előbbre vihetik, e folyóirat névadójától származik. Ámde amikor a költészet ügve fölött indul meg a „szép [?] elmélkedés”, Bessenyei jámbor ábrándja mellé odakívánkozik az az óvatosságra intő tapasztalati tény, hogy a magyar lírával kapcsolatos elvi-esztétikai és személyi kérdések (ugyan ki tudná ezeket közmegelegedésre szétválasztani?) minálunk rendszerint hatalmas indulatokat szabadítanak el. A mélylélektan terminológiájával szól-

va: az elvárhatónál, a „normálisnál” sokszorosan hevesebb reakciókat váltanak ki, ami professzor Jung szerint arra kell intsen mindenkit, hogy az ügyben „archetipikus afficiáltság” esete forog fenn; valamilyen kóros, de legalábbis esszenciális ingerültség az érintettek részéről.

S ki tagadhatná, hogy a magyar szellemi életben minden átfogó igényű irodalmi antológia egyúttal taposóakna-gyűjtemény is, főleg a reprezentatívnek tekintett műfaj: a líra mezején, ahol a szereplés pusztá tényét és mértékét az érintett költők és olvasóik ösztönösen úgy fogják fel, mint érvényes vízumot vagy zöldkártyát a Parnasszusra? Mózesi kőtáblát látnak benne, amelyre a mindenkori hivatalosság és irodalmi köztudat egyesült erővel és megfellebbezhetetlen esztétikai érvénnyel vési föl a magyar költészet értékhierarchiájával kapcsolatos, közmegegyezésen alapuló itéletét. (Ezért jelent aztán gyakorló költők számára infarktusra hajlamosító komoly rizikófaktort az ilyen gyűjtemények tartalomjegyzékének megpillantása...)

Amikor a HÉT ÉVSZÁZAD MAGYAR KÖLTŐI című – Kovács Sándor Iván, Lakatos István és Németh G. Béla konzorciumának szerkesztésében – hatszázhusz magyar költőt négyezer-ötszáz verssel kétezer-hatszázötven B/5-ös formátumú könyvoldalon felvonultató behemót gyűjteményt a kritika tollhegyére tűzöm, e veszélyek tudatában is Bessenyei utópiájához tartom magam. Őszintén hiszem és remélem ugyanis, hogy azokat az irritáló kérdéseket, amelyeket ez a gyűjtemény szellemi jogelődjének, a létezett szocializmus évtizedeiben öt kiadást megért HÉT ÉVSZÁZAD MAGYAR VERSEI antológiá sorozatával radikálisan szembehelyezkedve fölvet („szerkesztői az említett kiadvány értékrendjével, koncepciójával gyökeresen szakítva, igyekeztek irodalmunk valóban maradandó vagy legalábbis az adott időszakra jellemző alkotásait helyezni a verskedvelők asztalára”, jelenti ki utószavában az új kiadás egyik szerkesztője, Lakatos István, hozzátéve azt is, hogy mindenért „a fő felelősség az enyém”) – ki-

zárólag a hátsó gondolatok nélküli kritikai nyíltság és őszinteség szellemében érdemes megtárgyalni. Maximálisan sokrétű szempontrendszer alkalmazásával, amelynek teljességére egyetlen kritika, ha mégoly terjedelmes is, nem vállalkozhat, mert az antológia lapjain felsorakoztatott hatszázhusz költő munkásságának válogatott bemutatásán keresztül az egész magyar költészet esztétikumára és karakterisztikumára, irodalom- és társadalomtörténeti szerepére és jelentőségére, közfelfogást alakító jellegére nyílik rálátás. De néhány s meggyőződésem szerint nem lényegtelen kérdés és észrevétel megtételére az a körülmény is fölbátorít, hogy az új antológia militáns költő-szerkesztője: Lakatos István idéz egy latin mondást ifj. Pliniustól, melynek értelmében egyetlen könyv se lehet olyan rossz, hogy valami haszna ne lenne. Úgy vélem, ennek a mondásnak a fonákja is igaz: egyetlen antológia se lehet olyan tökéletes, hogy ne akadna valami bíráltnivaló benne.

2

Valóban olyan radikálisan átszítálták, átválogatták a magyar költészet hét évszázadának természetét, mint ahogy az idézett utószó sejteni engedi? A régi, a legterjedelmesebb, 1978-as HÉT ÉVSZÁZAD MAGYAR VERSEI négy kötetben 336 költőt mutatott be 2900 verssel; a mostani – az ÓMAGYAR MÁRIA-SIRALOM-tól a mai harmincévesekig – 620 költőt 4500 verssel. E számok, úgy tűnhet, igazolják az antológia utószavának megállapítását, hogy „*költészetünk magasvonulatának minden hasonló vállalkozásánál teljesebb, sokrétűbb és reményeink szerint igényesebb összeállítását kínálja. Közvetlen elődjénél, a HÉT ÉVSZÁZAD MAGYAR VERSEI-nél közel másfélszer bővebb, gazdagabb*”. De ugyanebben az utószóban olvasható az a kritikai megjegyzés is, hogy „*századunk irodalmának elbírálásában a pártállam értékrendjét esztétikai megfontolások nemigen korlátozták*”. S a pártállami antológiával szemben „*ez az új kiadvány a bírálat*”.

Történt-e hát esztétikai és protokolláris „rendszerátalakítás” e nemzeti antológia keretei között? Vagy csak egy mögöttünk (?) lévő korszak esztétikai kánonnak álcázott politikai és személyi elfogultságait váltotta föl egy másfajta elfogultság a túlhangsúlyozott szer-

kesztői elfogulatlanság álcárában? Mert amikor a költő-szerkesztő önérzetesen kijelenti, hogy „*mellőzhettük végre a romlékonynak bizonyult anyagot*”, de pár mondatnál később azt fejtegeti, hogy szerkesztői „*részrehajlást kerülő objektivitásába... belefér az önmagában teljes vagy majdnem teljes jelentéktelenség is, amikor egy-egy korszak, egy-egy iránymeghatározó egyéniség kölcsönfényében villannak fel képviselői*”, akik csupán ezen a jogon kerültek be a gyűjteményébe, nem tudom, gondolt-e arra, hogy ez bizony némileg hebehurgya beszéd? Gondolt-e arra, hogy nagy lendülettel papírra vetett gondolatai, mivel nincs bennük logikai konzisztencia, bumerángxént szállnak majd vissza antológiájára, s hogy – mi tagadás – öntudatlanul is a nem mindig költői kívánalmak előtti hajlékony kompromisszumkészség ideológiáját fejtegeti?

Az elmúlt fél évszázad során az irodalmi élet tudatában szinte műfaji fogalomként gyökeresedett HÉT ÉVSZÁZAD MAGYAR VERSEI-nek első kiadása 1951-ben látott napvilágot. (Bár ne látott volna, mert válogatási szempontjait, versanyagát és életrajzi jegyzeteit tekintve hű lenyomata volt mindannak a szörnyűségnek, amit eufemisztikusan „a személyi kultusz torzulásainak” szokás mondani...) Azóta majd fél évszázad telt el, s a magyar költészet reprezentatív célzatú antológiája kiadásról kiadásra változott, bővült anyagában és szereplői körében; most még a címe is megváltozott részben („VERSEI” helyett „KÖLTŐI”). Akárcsak Mohamed kardja, amelynek a monda szerint az idők folyamán szinte mindene kicserélődött: a pengéje is, a markolata is, az ékszerberakásai is, új hüvelyt kapott, és kardszíjat, bojtot, mégis Mohamed kardja a neve. Ez történt volna a HÉT ÉVSZÁZAD MAGYAR VERSEI-vel is? Vagy mégsem esett ekkora változás abban az antológiában? S hogyan lehetne egzakt módon megragadni, ami történt? A számok tükrében? A versek száma vagy terjedelme által, amelyet egy-egy költő bemutatására szántak, engedélyeztek az új gyűjtemény kérlelhetetlenül értékelkötelezett szerkesztői?

Ilyenkor mindenki siet leszögezni, hogy esztétikai minőségeket, költői súlyt és jelentőséget badar dolog számokkal és terjedelemmel méricskélteni. Gyorsan leszögezem hát én is, mert hogy is mondta Osvát? „*Ami töké-*

letes, annak nincsenek méretei.” – Utána pedig mindenki azonnal számolni kezd: ki hány verssel és verssorral szerepel a gyűjteményben, s ha lehet, még izgatottabban számolja azt is, hogy mennyivel szerepel a *másik, a többi*. S ezt kezdem számolni mindjárt én is, mert a szerkesztők is ezt számolták: „*mindhárom gondosan mérlegeltük, kiket hány verssel, oldallal szerepeltessünk*”. Ha ugyanis az ilyen nemzeti antológiákat úgy tekintjük, mint a magyar költészetről az örökkévalóság magasából készült légi felvételeket, akkor az értelmezés szempontjából elengedhetetlenül fontos tudnunk a *méretarányt*, a „léptéket” is. A költők egymáshoz való viszonya bizonyos értelemben számokban is kifejeződő viszonyrendszer, és zsigeri erővel sugall egyfajta értékhierarchia-felfogást. Ezzel természetesen lehet vitatkozni (vitatkozik is vele mindig mindenki), de igazi zavar akkor támad, az olvasó és a kritikus esztétikai érzéke akkor kezd tiltakozni, amikor olvasás közben szinte költőnként azt tapasztalja, hogy olyan térképfelvetel alapján kellene tájékozódnia, amelynek minden négyzetcentiméterén belül változik a lépték. Az új antológia permanens lépték- és mértékváltásait legfeljebb az idézett szerkesztői rabulisztikával lehet magyarázgatni, de elfogadhatni semmiképpen. Ebből a szempontból mint minden antológiának, a mostaninak is a kortársi, tágabban: a XX. századi anyaga a legkritikusabb zónája, a versek kiválogatása és a költők – főként a „poeta minor”-ok – szerepeltetése ezen a területen a legvitathatóbb.

Előbb azonban vegyük szemügyre a gyűjtemény meghatározó gerincét vagy, ha tesszük: a magyar költészet hét évszázadának hegy- és vízrajzi térképén a legmagasabb csúcsokat, ahogyan azok a korábban legterjedelmesebb gyűjteményben, az 1978-as kiadásban és a mostani, még terjedelmesebb, 1996-os kiadásban kirajzolódnak. Nézzük először a tíz legtöbb verssel szereplő költőt:

1996-os kiadás

Szabó Lőrinc (101)
Babits Mihály (95)
Ady Endre (90)
Weöres Sándor (89)
Petőfi Sándor (87)
Kosztolányi Dezső (84)

1978-as kiadás

Ady Endre (127)
Petőfi Sándor (124)
József Attila (111)
Arany János (102)
Illyés Gyula (95)
Vörösmarty Mihály (70)

József Attila (84)
Arany János (75)
Vörösmarty Mihály (72)
Kassák Lajos (62)

Szabó Lőrinc (68)
Csokonai Vitéz Mihály (61)
Babits Mihály (61)
Kosztolányi Dezső (50)

A két névsor jóformán azonos, csupán Illyés Gyulát és Csokonai Vitéz Mihályt váltotta föl az új válogatásban Weöres Sándor és Kassák Lajos. De akárhogy is: gondolom, (majd') mindenki egyetért abban, hogy ennek a tíz-tizenkét költőnek az életművei képezik a magyar líra Himalájáját: ők azok, akik – Babits szavával – kezét fogják az idő fölött egymással, s ha ehhez a névsorhoz hozzávesszük azokat a költőket, akik a jelenlegi kiadásban legalább harminc vagy annál több verssel szerepelnek (szám szerint tizenhét költő: Balassi Bálint, Zrínyi Miklós, Gyöngyösi István, Berzsenyi Dániel, Kölcsy Ferenc, Csokonai Vitéz Mihály, Juhász Gyula, Tóth Árpád, Füst Milán, Illyés Gyula, Radnóti Miklós, Vas István, Kálnoky László, Jékely Zoltán, Pilinszky János, Nemes Nagy Agnes, Tandori Dezső, a teljes versanyag jó egyharmadát képező kb. 1500 verssel), akkor talán vitatkozni se érdemes arról, hogy valóban nagyrészt ezek a költők alkotják minden lehetséges és leendő magyar költői antológia megkerülhetetlen értékreprezentációját.

De van egy másik számítás is, a terjedelmi, a sorszám szerinti. Ez pedig így fest:

1996-os kiadás

Arany János (4740 sor)
Babits Mihály (3770 sor)
Petőfi Sándor (3600 sor)
Weöres Sándor (3300 sor)
Csokonai Vitéz Mihály (3200 sor)
Szabó Lőrinc (3180 sor)
Kosztolányi Dezső (2770 sor)
Kassák Lajos (2670 sor)
József Attila (2600 sor)
Illyés Gyula (2550 sor)
Vörösmarty Mihály (2320 sor)
Ady Endre (2160 sor)
Vas István (1990 sor)

1978-as kiadás

Arany János (6500 sor)
Petőfi Sándor (5570 sor)
Illyés Gyula (5570 sor)
Ady Endre (3900 sor)
József Attila (3640 sor)
Juhász Ferenc (3620 sor)
Csokonai Vitéz Mihály (3420 sor)
Vörösmarty Mihály (3320 sor)
Benjámín László (2500 sor)
Babits Mihály (2400 sor)
Szabó Lőrinc (2200 sor)
Vas István (2200 sor)
Weöres Sándor (2200 sor)

De hogy nyomban érzékeltessem is az ilyenfajta méricskélések képtelenségét, megemlítem, hogy a felsorolt költők után a jelenlegi kiadásban közvetlenül az antológia költő-szerkesztője következik, kb. 1930 verssorral. Több mint ezer sorral előzi meg, mondjuk, Juhász Ferencet, aki egymaga több verssort irt, mint hét évszázad összes magyar költője együttvéve, s ez jelzi egyben azt is, milyen reménytelen feladat elé állította e nagy terjedelmű eposzok, „látomástérképek” sorát író költő „mérétarányos” bemutatása a szerkesztőket. Ugyanakkor a méltányosság szelleme megkívánja annak a figyelembevételét is, hogy egyrészt Lakatos István költészetének a szinképe jövátéhetetlenül csonka volna a válogatásban szereplő, emlékezetes és maradandó értékű, ámde nagy terjedelmű verses elbeszélése, A POKOL TORNÁCÁN nélkül, másrészt hogy az ő költői életművére brutális politikai okok miatt évtizedeken át sötét árnyék borult. Az ő esetében tehát éppen a költői értékhez való ragaszkodás és az esztétikai rehabilitáció szándéka szült megtevésztő statisztikai látszatot. (Szembe kell nézni ezzel a paradoxonnal, mert nem vagyok naiv, és biztosra veszem, hogy lesznek majd, akik megjegyzik, hogy ugyan nem a versszám tekintetében, de nagyobb sorterjedelemben szerepel, mint például Balassi, Berzsenyi, Vajda, Reviczky, Juhász Gyula, Szép Ernő, Füst Milán, Tóth Árpád, Dsida Jenő, Radnóti, Pilinszky, Nemes Nagy Ágnes – hogy csak azokat említsem, akiket egyértelműen a klasszikusok közé sorol az irodalmi közvélemény.) No de: gondolta-e komolyan valaki az antológia korábbi kiadása(i) alapján, hogy Illyés Gyula „nagyobb” költő, mint Ady vagy Vörösmarty, vagy hogy Babits Mihály „kisebb”, mint Benjámín László? (Mert csinálhatnak az antologiaszerkesztők bármit, titkon azért mindig megbízhatóan jelez az olvasókban az a bizonyos „hamburgi mérték”...)

Amit azonban a számok is meggyőzően jeleznek: a legnagyobbak és legjelentősebbek hierarchiája tekintetében nem beszélhetünk az 1978-as antológia „értékrendjével és koncepciójával való gyökeres szakításról”. Vagy inkább azoknak a kiseprűzésében kell a radikális változás jelét látnunk, akik „alacsony röptű verselményeikkel még az eltorzult közízlést sem tükrözték soha”? Az ilyképpen minősített szerzők össze-

sen nyolcan vannak, akik kimaradtak az új kiadásból: Földeák János, Gereblyés László, Györe Imre, Hidas Antal, Kis Ferenc, Madarász Emil, Mátyás Ferenc és Szüdi György. De hát őket sem lehet, megítélésem szerint, szőröstül-bőröstül a dilettancia legkisebb közös nevezőjére hozni. Azt gondolom, hogy például a valódi munkásköltő, Kis Ferenc MUNKA UTÁN című nyolcsorososa alá („Szomorú a naplemente, / mint a véres huszármerte – / alkonyatkor olyan fáradt / vagyok, mint a megfejt állat – / szerzőszámoldámon, gépek / csöndjében úgy üldögélek, / ahogy ült a világ frissen / ácsolt küszöbén az Isten!”) az antológiában szereplő jó néhány költő „boldogan aláírná a nevét”, ahogyan Szabó Lőrinc szokta volt kifejezni más költők versének szóló elismerését. A felsoroltak cigolyázása ilyen nagy igényű és nagy volumenű antológia esetében nem jelent kardinális változást. Meg aztán: maradtak is, jöttek is, nem kis számban az antológiába olyan „korjellemző” versificatorok, akiknek mégiscsak sikerült valahogy átcuszsniuk a finnyásan értékőrző „sűrű védőhálón”.

3

A kezdetektől a XVII. század végéig terjedő anyagrész tudós szerkesztője, Kovács Sándor Iván egy költőien szép és pontos idézettel vall a válogatás ars poeticájáról, amikor Nemes Nagy Ágnes egyik tanulmányából idézi a következőket: „Bejelentem tehát igényemet az egész, nagy magyar irodalomra, minden porcikájára, nem engedem kicsavarni a kezemből az érték egy darabját sem.” Nemes Nagy Ágnes magyar költőhöz méltó indulatának a szerkesztői megvalósítását az egyes költők bemutatásának a módja, jellege tükrözheti. Természetesen azzal együtt, hogy mi maradt el a jelenlegi s minden eddiginél terjedelmesebb válogatásból.

Mindenekelőtt: a magyar népköltészet. Azzal a sovány indokolással, hogy a mostani gyűjtemény „költőszemélyiségeket helyez előtérbe”. Negyvenegy művet, amelynek szerzője ismeretlen, tehát egyik-másik mögött elvileg éppúgy feltételezhető volna az „istenadta nép” szerzősége, mint a népdalok szövege mögött egy-egy ismeretlen (nép)költő jelenléte, fölvettek azért az antológiába. A szerkesztő persze tudatában van ennek, mert közli, hogy „a népköltés történetileg besorolható fontosabbjait”

szerepeltetik. Az 1978-as kiadásban a történeti besorolhatatlanság miatt került az anyag élére a népköltészet. A népeknek ugyanis „nem mindig volt irodalmuk, de mindig volt költészetük”. (Ezzel a megállapítással kezdődik Csanádi Imre és Vargyas Lajos közös tanulmánya, amelyet népballada-gyűjteményük, a RÖPÜLJ, PÁVA, RÖPÜLJ elé írtak.)

Még kétségesebb érv a népköltészet elhagyása mellett, hogy magánszorgalmú (ál)bolseviki Macphersonok Rákosi Mátyást dicsőítő sílány csasztuskaszöveget is beloptak az anyagba 1951-ben, a népdal álruhájában (amely azonban a későbbi kiadásokból természetesen kiostálódott). Elrettentésül Kovács Sándor Iván idézi is a szövegét: ezzel szemben én a kérdés súlyához jobban illő pár sort Arany Jánostól idézek, aki egyik tanulmánytöredékében ezt írta: „Valóban vigasztaló, hogy az igazi, gyökeres, organikus költészet iránti ősztön nincs szorítva sehol, semmi időben, egy-két kiváló egyéniségre, hanem az összes nép tömegében van letéve örök alapul...” Vagy idézzem Orbán Ottó versét, A MAGYAR NÉPDALHOZ címűt, magából az új gyűjteményből, amely oly megrendítően rimel Arany gondolatára: „maga az idő sóhajt benne”? (Mármint a népdalban; a népelet, a népsors, a néptörténelem, ami nélkül mi se volnánk...)

4

A legkevesebb és a legszelidebb indulatokat kiváltó kritikát minden bizonnyal a XIII. század végétől a XVIII. század végéig ívelő anyagrészt fogja előhívni a gyűjtemény olvasóiból és bírálóiból. Joggal feltételezhető ugyanis, hogy az olvasó tiszta haszonnal könyvel el mindent, ami a régi magyarság megmaradt irodalmából benne van, s az is valószínűsíthető, hogy a magyar költészet első öt évszázadának irodalomtörténeti, kritikai és esztétikai értékelését megnyugtató módon elvégezte már a tudomány és az irodalmi köztudat. A magyar középkor, a reneszánsz, a barokk és ami utána következik, egészen a felvilágosodásig: kanonizálódott, s tartalmailag politikai értelemben sohasem volt annyira „rendszerfüggő”, mint a rá következő másfél évszázad, nem is beszélve a kortársi irodalomról. A jelenlegi válogatás lényegében igazolja ezt a feltételezést. S amennyiben módo-

sult az összkép az 1978-as válogatáshoz – Klaniczay Tibor munkájához – képest, azon mindenekelőtt Weöres Sándor nevezetes antológiájának, a HÁROM VERÉB HAT SZEMMEL című s a magyar költészet „rejtett értékeit és furcsaságait” feltáró gyűjteményének jótékonyan gazdagító hatása érződik. (Nem csoda, hiszen annak egyik „anyagszállítója” éppen a mostani antológia vonatkozó részének a szerkesztője volt.) Nyilván ennek tudható be egyebek között Rimay János, Listius László, Nyéki Vörös Mátyás vagy Gyöngyösi István, Esterházy Pál, Koháry István, Baróti Szabó Dávid költői újrafelfedezése s azoknak az „aprószenteknek” a bekerülése, akik – mint Magyi János, Káthay Mihály, Foktövi János, Madách Gáspár, Hajnal Mátyás, Beregszászi Pál, Kalmár György vagy „a trágádombi Baudelaire”, Csenkeszfi Poóts András, aztán a „poetriák”: Dóczi Ilona, Massai Ágnes, Ládonyi Sára, Tegledy Kata és még jó néhányan – a Weöres-antológia jóvoltából vésődtek be ismét a mai versolvasók tudatába.

Minden átfogó igényű antológiában elkövetkezik azonban egy történeti időpont, amikortól kezdve a kritika hangja felerősödik, mert a „tisza haszon, hogy benne van” érzésénél elkezd jobban fájni az, ami hiányzik belőle. Eddig a pontig ugyanis nem tűnik koncepcionális kérdésnek, legfeljebb pillanatnyi figyelemkihagyásnak, hogy a korábbi kiadásokhoz képest másfélszeresére növelt terjedelmi kereteken belül miért csökkentették a szerkesztők mondjuk „az európai respublica litteraria hírnév-koszorúta tagjának” (Szerb Antal jellemzése ez): Janus Pannoniusnak a válogatását 35-ről 26 versre oly módon, hogy éppen az olyan hatalmas metafizikus verseket mellőzték, mint például a SAJÁT LELKÉHEZ (AD ANIMAM SUAM) című, újplatonikus szemléletű elégiát, amely „a »documenta humana« egyik legsajátabb megjelenése a világirodalomban”, vagy az ÁRVÍZ címűt (DE INUNDATIONE), amely „az egyre-másra keletkező és nyomtalanul elvesző, egymásról nem tudó világokról szóló heggyellen tanítás” legnagyobb gondolati versei közé tartozik. (Mindkét jellemzés Kardos Tibortól, a magyar reneszánsz irodalom és a Janus Pannonius-kutatás nemzetközileg elismert tudósától származik.) – A továbbiakban egyébként gyakran fogok idézni kiváló íróinktól és irodalomtörténészeinktől annak igazolására,

hogyan a kritikus „magánvéleménye” nem csupán a szubjektív ízlés szélsőséges megnyilvánulása, de túlnyomórészt teljesen egybeesik az irodalmi köztudat véleményével. Természetesen annak is tudatában vagyok, hogy ettől a pillanattól kezdve minden kritikai észrevétel, még ha jogosult is, elkerülhetetlenül egyoldalú és túlzó felhangot kap, mert jobbra a hiányok felől jellemzi a gyűjteményt. De ismerjük el azt is: annál indokoltabban, minél nagyobb terjedelmű antológiát illet, márpedig a HÉT ÉVSZÁZAD MAGYAR KÖLTŐI tekintetben Guinness-rekord.

5

Csokonai Vitéz Mihály – terjedelem és versszám tekintetében alig van változás: annál inkább az anyagban. Hogy a legfontosabbakat említsem: kimaradt AZ ESTVE („A napnak hanyatlak tiündöklő hintaja” kezdetű, amely a KONSTANCINÁPOLY párdarabja). Kimaradt a MAROSVÁSÁRHELYI GONDOLATOK is, amelyet irodalomtörténet-írásunk hagyományosan párhuzamba szokott állítani Vörösmarty GONDOLATOK A KÖNYVTÁRBAN című remekével. Erről a Csokonai-versről mondotta Féja Géza, hogy ebben „nyoma sincs a fringás, paszományos nemesi-nemzeti pátosznak és szokványos sovíniszta mellverésnek”; Cs. Szabó László pedig azt írta róla, hogy „a peregrinus kollégiumi diák” költötte, aki „nyugatos műveltségével keleti alapjait tágitotta”. (Amennyiben tehát a „nacionalizmus elleni” Kulturkampf jegyében hagyták volna ki a szerkesztők, akkor szükséges megjegyezni, hogy irányzékuk rosszul van beállítva.) S elhullott a BÚCSÚ A MAGYAR MŰSZÁKTÓL is, amelyről Sinkó Ervin állapította meg, hogy „*Ady Endréig a legkönyvesebb és legkeserűbb vers, amit magyar nyelven írtak... vérbeli lírikusnak minden verse egyetlen életnapló egy-egy részlete*”, s abból a felismerésből született, amikor a költőnek rá kellett döbbennie, első könyvét nem tudja megjelentetni („szűk erszényem miatt közfényt nem láthattak”), s Magyarországon lehetetlenség írásból megélni. S itt már egy másik érzékeny terület határához értünk, főleg ha figyelembe vesszük, hogy Csokonai anyagából A GAZDAG ÉS A ZSUGORI URAM (aki „*az áert árendába*” adná) is rendre kimaradt. Kovács Sándor Iván szerint főleg a legelső

HÉT ÉVSZÁZAD fő mondanivalója és célja annak a bizonyítása volt, hogy „*költészetünk... elsősorban politikai költészet*”. Ez persze az ötvenes évek voluntarista irodalompolitikájának és propagandájának az erőszakos túlzása volt, de ettől függetlenül a magyar líra egyik erőssége – történelmi és társadalmi kényszerűségből fakadó mondanivalója – éppen az, amit politikai költészetnek szoktunk nevezni, és inspirációjának egyik lényeges forrása, maradandó esztétikai érvényű üzenet igen gyakran – *horribile dictu* – „osztályharcos” versekben ölt testet. (Nem ok, alap és előzmény nélkül írta József Attila, hogy „*vers, eredj, légy osztályharcos*”...)

Berzsenyi – a versszám nőtt, a korábbi 26 helyett 39, ezért érezzük még fájdalmasabbnak a BÚCSÚZÁS KEMENES-ALJÁTÓL hiányát, mely a LEVÉLTÖREDÉK BARÁTNÉMNAK ikerverse, s esztétikai karrierje a magyar líra történetében azzal kezdődött, hogy éppen ez volt az egyetlen Berzsenyi-vers, amely már Kazinczynak is fenntartás nélkül tetszett, a szigorú Kölcsy pedig „*a teljes hangzattal, s oly numerozitással ékes*” verset ünnepelte benne, ami miatt „*csalhatatlanul a legszebb hangzásúak közé tartozik azok közt, melyeket magyar költő énekelt*”. Kardos Tibor Petőfi SZÜLŐFÖLDEMEN című verséhez mérte, amelynek „*különös szépségét az is jelzi, hogy műfaját nem lehet meghatározni. Elégia? óda? lírai vallomás? reflexív vers? Valamennyi együtt!*”. Maga Berzsenyi pedig így vallott Kazinczynak verse ihletéről: „*feloldhatatlan kötelekek vannak ahhoz a földhöz, amely az én szebb korom napjait látta*”, míg ellenben mostan „*számkivetése helyén*” kénytelen élni, „*somogyi Diogenészként*”. Jelenkorunk avatott Berzsenyi-kutatói, például Csetri Lajos, az ilyen és ehhez hasonló Berzsenyi-versek „*költőjét tekintik az utókorhoz is szólónak, modernnek*”. De hiányzik A MELANCHOLIA is: az a vers, amelyért Vargha Balázs szerint a leginkább irigyelték Berzsenyit költőtársai, hiszen olyan hatást gyakorolt a korabeli lelkekre, főleg honunk szebb lelkű hőlgyeire, hogy amikor Döbrentei Gábor felolvasta a verset gróf Gyulai Katalinnak, „*a grófnő szemében elandolódás könnye csillant fel*”, majd márványba vésette, s kastélya parkjában egy műbarlang falán helyezte el. – A VITKOVICS MIHÁLYHOZ című verses episztoláról Németh László állapította meg, hogy „*a legnagyobb magyar versek*

közül ki nem zárható” – a mostani gyűjtemény szerkesztőinek ez sikerült. Az ÉLETFILOZÓFIÁVAL együtt, amellyel kapcsolatban tette föl Kölcsey a szónoki kérdést, hogy „*kit nem ragad el az a kellem és fenség, az a báj és erő, mi az ÉLETFILOZÓFIÁ-ban uralkodik?*”. – Az 1996-os gyűjtemény olvasója szomorkásan tapasztalja, hogy Kölcsey kérdése ma már korántsem szónoki. S a szerkesztőket, úgy látszik, nem ragadta el a KAZINCZY FERENCHEZ című Berzsenyi-alapvers sem (ebben olvasható, egyebek közt, a két hárneves sor is: „*Az ész minden! s ebből foly minden jó, / Nincs e nélkül virtus, sem semmi boldogság...*”), mert nem szorít ez sem.

Vörösmarty Mihály – a versszám változatlan. De csak a versszám. Elmaradt például a reformkori hazafias balladák egyik remeke, A BÚVÁR KUND. S a műfajjal, a „hazafias költeménnyel” kapcsolatban, ha késve is, a szerkesztők figyelmébe ajánlok egy gondolatot – Szabó Magdától: „*nálunk a hazafias költemény egyben akcióprogram, röpcédula, tiltakozó röpirat, terf, biztatás – írja –, valami bűvös kapaszkodó a nemzetet folyton elnyelni készülő, hol ilyen, hol olyan örvény fölött, ezért van a legnagyobb, leggyengébb hazafias versünkben is valami szívszorító, még akkor is, ha éppen pöffszekdni van kedvünk, és azt állítjuk, mi vagyunk isten választott népe rémfilmekbe illő magyar történelmünkkel*”. S most nem a „leggyengébb”, hanem a legjobb hazafias verseinkről van szó, a patriotisztikus honszeretet és féltés tudatát, „*a haza a magasban*” kohéziójáról Zrínyi óta hordozó versekről. S hol a PUSZTA CSÁRDA, „*a dallal való jellemzés első nevezetes terméke* – Horváth János szerint –, *amelyhez Petőfi népiességének egyik ága csatlakozik, s amiben Petőfi sem múlja felül*” Vörösmartyt? Az ÁBRÁND párdarabja ez, amely struktúrájával, metaforáival s annak kezelésmódjával előlegezi Petőfi dalait, s ugyancsak Petőfi miatt lett volna érdemes megőrizni MEGYERI remek sirversének kétsorosát. De szó nélkül hagyhatja-e a bíráló, hogy 4500 vers között nem jutott hely a MI BAJ? számára, amely a keserű, önostorozó magyar önismeret Adyt előlegező legnagyobb versei közé tartozik? (Pedig az ilyen versekkel kellene küzdeni mindenfajta malomalji nacionalizmus ellen...) De hát ha A SZEGÉNY ASSZONY KÖNYVÉ-nek se szorítottak helyet, „*az öregkori magány orvosilag pontos*” és szívszorító erejű lí-

rai ábrázolásának, amelynek elemzésére Szabó Magda külön tanulmányt szentelt! (LEAR KIRÁLYNÓ. In: A LEPKE LOGIKÁJA. Argumentum, 1996.) – Ezeket a verseket, amelyekről már eddig is szó esett, Janus Pannoniustól Vörösmarty Mihályig, minden bizonnyal a magyar költészet „*nélkülözhetetlenül fontos porckájának*” tarthatja minden magyar olvasó. Természetesen elképzelhető, kiváltképpen a befogadásesztétikák divatjának idején, hogy egy-egy vers a subjektív nemtetszés vagy épenséggel a heves elutasítás légörvényébe kerüljön, de egy költészet minden színét és értékét reprezentálni kívánó szerkesztőnek nem kell-e ilyenkor „*alanyiségát lépten-nyomon ellenőriznie tárgyilagosságával?*”

Arany János – változatlanul ő szerepel a legnagyobb terjedelemben, bár jóval kevesebb verssel (75-tel 102 helyett). Ilyenkor a kritikai mérlegelés még érzékenyebbé válik: mi az, amit elhagyhatónak vélték attól a költőtől, akitől a versolvasó közvélemény, kis túlzással szólva, egyetlen sort se tart elhagyhatónak? („*Lelkem ha kérte, amit a sors nem adott, Arany János bűvös szavával mulatott*” – Kosztolányi.) – Engem leginkább A LACIKONYHA „*vásári képének*” elhagyása képezte el, amely „*a legnyersebb s szegényesebb valóságot tündéri látványná, a »real-idealizmus« példa-remekévé formáló vers*” (Keresztury Dezső). Egyszerűen képtelen vagyok elképzelni azt a „finnyás orrú” szerkesztői ízlést, amelyik el tudja képzelni Arany János háromnegyedszáz vers által megrajzolt hiteles költői portréját e vers nélkül. De mindjárt folytatom is: elképzelhető-e Arany bemutatása már a Bach-korszak cenzúrája által is kiparancsolt KOLDUSÉNEK nélkül, a TAMBURÁS ÖREG ÚR „*szívszorító önzánere*” vagy – Keresztury Dezső szerint – „*a kristályok telt és éles fényével ragyogó, kivételesen szép*” KEVEHÁZA nélkül, amelynek egyébként a kortársi irodalomban, Vas István nagy tanulmánya és Nemes Nagy Ágnes „*verstani veszedelése*” jóvoltából, valóságos kis irodalma támadt? S akkor még nem szóltam arról, hogy többek között a NÉVNAPI GONDOLATOK, az ÍRÓSZOBÁM, az ALKALMI VERS, az ÁRTATLAN DAC, A LEPKE (melynek emléke Weöres Sándor egyik kései versében él tovább), a HÍD-AVATÁS, az ÉNEK A PESTI LIGETRŐL, a PLEVNA vagy a DAL FOGYTÁN, a FORMAI NYÚG és az ÉVNAPRA is mind-mind kimaradt.

Petőfi Sándor – törpitenék őt is, mind a vers- mind pedig a sorszám szerint (vagy 40 verssel s kb. 2000 sorral), ami persze Petőfi-nek nem árt, legfeljebb az antológia olvasói károsodnak miatta, mert tökéletesen igazat kell adnunk a könyv anyagának a válogatásában közreműködött Németh G. Bélának abban, hogy „bizonyos antológiák elhatározóan befolyásolták bizonyos rétegek európai és hazai irodalom- és műveltségképét”. (S tulajdonképpen ez az egyetlen komoly indoka annak, hogy ezzel az antológiával kritikailag foglalkozunk...) Petőfitől is kötetnyi alapvers maradt ki, s ha csak egy részüket idézem emlékezetembe, elkerülhetetlenül eszembe jut Babits versének, a PETŐFI KOSZORÚI-nak a kérdése is: „Ki meri meglátni, ki meri idézni az igazi arcát?” – A forradalmár Petőfit. A NEMES, a MAGYARORSZÁG, PIROSLIK MÁR A FÁKON A LEVÉL, LEVÉL VÁRADY ANTALHOZ, HALHATLAN A LÉLEK, PÁLÓTA ÉS KUNYHÓ, A MAGYAR IFJAKHOZ, A SZÁJHŐSÖK, A TÁBLABÍRÓ, A MAGYAR POLITIKUSOKHOZ, VASÚTON, VAN-E EGY MAROK FÖLD, KEMÉNY SZÉL FÚJ, A KIRÁLYOKHOZ, MEGINT BESZÉLÜNK, CSAK BESZÉLÜNK, A GYÁVA FAJ, A TÖRPE LELKEK, AUSZTRIA, A NEMZETGYŰLÉSHEZ, RESPUBLIKA, AZ APOSTOL, ITT A NYILAM, MIBE LÓJEM, VESZTETT CSATÁK, CSÚFOS FUTÁSOK villámló verseit? S nem ártott volna legalább kóstolót kapni A HELYSÉG KALAPÁCSÁBÓL vagy a JÁNOS VITÉZ-BŐL sem. Az előbbiből talán azért, mert – mint Illyés írja –, „a korabeli nagy oroszok, egy Gogol csúfodárós, éles tekintetű idézi”; a másikat pedig „diadalmas lendület viszi fokozatosan emelkedő körökben a talajszint magyar valóságából annak égi másába, amely ugyancsak magyar”, s „a föld és menny találkozása” valósul meg benne. S mert „ez a legtöményebb, leghódítóbb magyar mű. Nemcsak a betyárok alföldiek benne, hanem a francia király is, a tengerek, a hegyek, a csillagok is. Ez az a mű, amelyben valóban az isten is János” (Illyés Gyula). És hát A HONVÉD!, melyet a szabadságharc válságos pillanatában azért írt költője, mert rölapokra nyomva a seregen kívánt terjeszteni, hogy ilyenformán buzdítsa a honvédeket a további harcra. Sejtik-e a szerkesztők, hogy Petőfi nem múló modernségének a csodáját ezek a forradalmas versek éppúgy hordozzák, mint A PUSZTA TÉLEN vagy a SZEPTEMBER VÉGÉN? AZ APOSTOL például, „a költő eszméinek szótára”, melyben „már erjed a múlt század levert sa-

badágmozgalmának a törkölye: a nihilizmus; a társadalmi tett kudarcra után a kétségbeesett egyéni tett gondolata” (Illyés). Nem tudni: a válogatás alapján számomra mindenesetre eldönthetően, hogy ezeket a Petőfi-verseket és rokonaikat milyen esztétikai természetű fintorgás tessékelte ki ebből az antológiából. Avagy más jellegű kényelmetlenségérzés, amivel kapcsolatban Illyés Petőfi-könyvének jó fél évszázaddal ezelőtt írt zárógondolatai adhatnak bizonyos útbaigazítást, mint máig változatlan érvényű megállapítások: „Amit legkevesbé várt az utókortól: gondolatai, nagy okai a haragról, álmai a szabadságról s a nép jövőjéről, változatlanul időszerűek. Kínzó örökség. Orgazdának érezheti magát, aki csak verseinek »szépségét« élvezi, és elzárkózik a bennük rejlő parancstól.” Ami azonban nemcsak Petőfire érvényes: ez a versekbe „rejtett parancs”, amit – úgy tűnik – nem szívesen hallanak a szerkesztők, az egész magyar költészet egyik halhatatlan főszólam. – S mivé válna, mondjuk, Beethoven V. szimfóniája, ha valamelyik karmestere elhagyná „a lélek ajtóján dövömbölő Sors” (Beethoven) motívumát?

6

A XX. század, amelynek kezdetén minálunk a költészetben Ady Endre áll... de ennél az irodalomtörténeti közhelynél meg kell szakítanom egy pillanatra a gondolatmenetet, mert éppen ebben a vonatkozásban jelentkezik a legszembeesőbb módon annak a rendezővel az abszurditása, amely az antológia anyagát mechanikusan a költők születési évének sorrendjében helyezi el, minek következtében az új magyar költészet nagy forradalmának képviselői, élükön Ady Endrével s társaival: Juhász Gyulával, Babits Mihállyal, Szép Ernővel, Kosztolányi Dezsővel, Tóth Árpáddal, Füst Milánnal és a többiekkel „XIX. századi költőknek” minősülnek; a klasszikus avantgárd nagy forradalmára, Kassák Lajos úgyszóintén. A XX. századi líra napjainkig tartó nagy fejezetét pedig, hála a naptári kronológia szolgálai követésének, Győry Dezső nyitja meg.

De visszatérve Adyhoz: mindenesetre le van hűtve ő is (az 1978-as kiadáshoz képest 37 verssel, illetőleg 1700 sorral csökkentett terjedelemben szerepel). Nem szándékom

újabb hiányjegyzékkel terhelni az olvasót, ezért csak általánosságban jegyzem meg, hogy az elmellőzött Ady-versek pontosan ki-vehetően egy irányba mutatnak. Az új antológiából jellemzően kihagyott ELHANYAGOLT, VÉRES SZÍVÜNK című versében írta Ady, hogy „*Harcunk a magyar Pokollal van*”: az új kiadásban ezzel a magyar Pokollal harcoló Ady halványul el, s a „*Hamupipőke magyar kín*” szenvedélyes erejű lírai ábrázolása. (Persze nem teljesen, mert Adyt lehetetlen teljesen kifehériteni...) – S Ady versei kapcsán szólni muszáj még arról is, ami nemcsak az ő költői világára érvényes törvényszerűség: kiemelkedő verseinek a „metaforikája”, ahogyan a finomabb elmék mondják, s amelyet paradox mód annak idején még az Adyt gúnyoló kabarék is terjesztettek, a pillanatnyi tetszéstől, személyes gusztustól és a (folyton változó) korizléstől függetlenül olyan erővel vésődött bele a köztudatba, hogy aki történetesen nem olvasta Adyt, az is tőle kapta gondolkodásának és nyelvének bizonyos alapfogalmait. „*A muszáj Herkules*”-t például, vagy „*a disznófejű Nagyúr*”-at, vagy azt, hogy „*A Duna-táj... Fél-emberek, fél-nemzeteseké számára készült szegénykaloda*”, hogy „*Hunniában valami készül*” s „*Páris az én Bakonyom*”, meg hogy „*kan Báthori Erzsébet*”, hogy „*a hőkölő harcok népe*” vagyunk, miközben „*a fátyol borul, az asztal terül*” s „*még magasról nézvést megvolna az ország*”. Ezeket a közgondolkodásban évtizedek óta polgárjogot nyert szimbólumokat hordozó versek éppúgy kimaradtak, mint az új, XX. századi életérzést kifejező, metafizikus Ady-versek egy része (A TÉLI MAGYARORSZÁG, A KIMÉRÁK ISTENÉHEZ, A FÖLTÁMADÁS SZOMORÚSÁGA, AZ ÚJ KÍSÉRTÉS, ÚJ S ÚJ LOVAT, A RÉMNEK HANGJA) – s újólag emlékeztetnem kell arra, hogy általában s így Ady esetében se a teljes életművekkel, csak az antológia 1978-as kiadásával vetem össze az új válogatást. De az Ady-versek válogatását illetően mindig eszembe jut egy régi beszélgetés Keresztury Dezsővel, amikor is Ady bemutatásának problémájáról volt szó, s ő figyelmeztetett arra az Ady nagyságát jelző különös körülményre, hogy „*a minden Egész eltörött*” költőjének világa olyan yira teljes és egyetemes, hogy minden szemlélet könnyűszerrel ki tudja válogatni verseiből az elfogultságait igazoló verseket.

A *Nyugat* nagy nemzedékének költőivel

kapcsolatban egyébként megtörténik végre a korábbi, politikai indíttatású szűkmarkúság jóvátétele, ami a terjedelemben és a versszámában is tükröződik. Juhász Gyula 47 verssel szerepel a korábbi 35-tel szemben, Babits Mihály 30 verssel többel, vagyis 95-tel, Kosztolányi pedig 84-gyel (korábban: 50), s a Tóth Árpád-anyag is bővült valamelyest. – A létezett szocializmus íratlan, de hatékony cenzúrája főleg Babitsot sújtotta: most végre szerepelnek azok a versek is, amelyek megmutatják, hogyan harcolt Babits – Ady társaként – „*kétfelé*”. (SZÍTTÁL-E LASSÚ MÉRGEKET?, CSONKA-MAGYARORSZÁG, JOBB ÉS BAL, HAZÁM, EZERKILENC SZÁZNEGYVEN. E versek némelyikének szövegét csak megcsonkítva lehetett évtizedeken át forgalmazni!) De bizonyára lesznek olyan olvasók is, akik e nagyon szükséges rehabilitáció mellett azért fájlalni fogják, hogy nem maradt hely olyan Babits-versek számára, mint az ANYÁM NEVÉRE, MAGYAR SZONETT AZ ŐSZRŐL, BOTOZGATÓ, SZŐKEVÉNY SZERELEM, valamint az ÖZÖNVIZET, KÖESSŐT vagy a LELKEM KISZIKKADT MEZEJÉN. S nemcsak a telhetetlenség emel szót Juhász Gyula metafizikus versei érdekében (SHAKESPEARE ESTÉJE, ISTEN HÁTA MÖGÖTT, GULÁCSY LAJOSNAK, AZ ISTEN MALMAI), továbbá az olyan versekért, mint az ANCSA SZOLGÁLÓ, a MAGYAR TÁJ, MAGYAR ECSETTEL, A VÉN CIGÁNYNAK... (amely tulajdonképpen válasz Vörösmartynak) vagy az ESTE AZ ALFÖLDÖN.

Abban is tanácstalan vagyok, hogy vajon egyszerű figyelmetlenség, netán izlésbeli vagy más természetű elfogultság mellőzte-e a korábban diktatórikus érvényű politikai megítélés által „*nihilistának*” bélyegzett Kosztolányi mély szociális részvétekből és együttérzésből született verseit. A minden embert testvérnek érző és emberjussát „*testvér-bílcében perelő*” költő nem szerepjátszó, hanem „*meztelen*” költőként írta le már A SZEGÉNY KISGYERMEK PANASZAI-ban: „*Ó, hányszor látlak mégis bennetek, / kis testvérekem, rongyos gyermek-ek [...] velük szövetkezem, / és ablakon és sorosvéren által / önékik nyújtom úri, kis kezem*”. Ez a Kosztolányi, az ALFÖLD, A MAGYAR PARASZT költője bizony alig van jelen ebben az antológiában. A kérdést nem lehet Kosztolányi bemutatására korlátozni: hét évszázad magyar költészetének, költői attitűdjének egyik

kiretusálhatatlan karaktervonása ez (amit *most* illik szóvá tenni, amikor nem a hivatatlanság igényli, mert a Hivatal fortissimója mostanság a kapitalizmus építésének a szűkességét harsonázza).

Más módon jelentkezik ugyanez a kérdés a Kassák Lajosnak igazságot szolgáltatni igyekvő válogatásban, ahol az előzményekhez képest talán a legnagyobb változásnak lehetünk tanúi, mert verseinek száma megháromszorozódott. A Kassák életműve, költészetének valós esztétikai méretei körüli viták máig tartanak, éppen ezért különösen fontos volna, hogy a válogatás hiteles lírai arcképet tükrözzön. De az a benyomásom, hogy a válogató kéz, akárcsak a gyakorlatlan fényképészé, „bemozdult”, s a jellegzetes „kassáki öntet” (Vas István kifejezése) helyett szinte egy szabad verseket író Tóth Árpád-portréval találkozunk. Hiányzik egyfelől a MÁGLYÁK ÉNEKELNEK Kassákja, s azé a költőé, aki – versben – így jellemezte önmagát: „*Szegény, munkás ember vagyok / amolyan félparaszt, aki bunkóval követ tör a határban*” (KÜLÖNÖS VIRÁGSZÁL). De nemcsak a SZÓLOK HALOTTAINKRÓL költőjét hiányolom, hanem azt a versét is, amelyet a magyar szürrealizmus leghíresebb és leghírhedtebb alkotásának tekintenek Kassák és a húszas-harmincas évek magyar költészetének igazi ismerői. „*A virágnak agyara van, a felhőnek zöld kecskeszakállja*” kezdetű számozott verséről beszélek, amely olyan felhorkanást váltott ki előszörre (még József Attila is neki-támadt), hogy kötetben már átdolgozott, „megszelídített” szöveggel adta közre költője (35 VERS, 1931). S noha az egyik szerkesztő általánosságban leszögezi, hogy miközben „*igyekeztünk a jobb és újabb szövegkiadásokat követni, tudományos szövegkritika érvényesítésére nem törekedtünk*”, s ez valóban nem is lehet egy ilyen antológia feladata, bizonyos esetekben, ahol ennek líratörténeti, a helyes megértést elősegítő fontossága van, nem ártana érvényesíteni a szövegkritika szempontjait. (Főleg ahol ez már „készen van”. Amilyen öröndetes például, hogy egy nevezetes Ady-vers címét – UJ TAVASZI SEREGSZÁMLA – végre helyes olvasatban közli az antológia.)

A *Nyugat* nagy nemzedékének szemléljét azzal zárhatjuk, hogy az új válogatás Füst Milánnak is igazságot szolgáltat, amikor a korábbi 9 verssel szemben 38-cal szerepelteti.

(Persze nincs olyan rakott szekér, amelyre ne férne még egy vers: mondjuk, a TAVASZI DAL, VÁNDORDAL.)

Sinka István válogatása, amely az előző versszámot megduplázta (9-ről 19-re), kiválóan mondható, s valóban azt a költőt mutatja meg, akiről „*az rendeltetett, hogy vihar fújja meg a számat*”. A teljesen átválogatott Erdélyi József portréjából viszont éppen azok a versek maradtak ki, amelyek költőjük fellépésének irodalomtörténeti újdonságát hitelesíthetnék, és annak a társadalmi mélyvilágnak az üzenetét jelentik meg, amelyből Erdélyi is jött a magyar irodalomba (DAL A BAKONY ALJÁN, MAGÁNYOS CSILLAG, KÖKÉNYVIRÁG, TAVASZI ORSZÁG, FEKETE KÖRÖS, CÖLÖPVERŐK, BEVONULÁS). S ezzel együtt a versbeszéd újdonságát (IBOLYALEVÉL, FŰZ KATA, FARKASVEREM).

Erdélyi és Sinka után a *Nyugat* (szorosabban vett) „második nemzedékének” bemutatása közben az antológia szép és gazdag anyag közreadásával állítja méltó helyére a méltatlanul elfeledett Gulyás Pál költészetét, s Szabó Lőrinc – versszám tekintetében majdnem megduplázott terjedelmű – válogatása (a „vendégszerkesztő” Rába György munkája) is példás. Bár bizonyára lesznek (magamat is közéjük sorolom), akik hiányolni fogják Szabó Lőrinc sokáig és sokfelől tiltott nagy társadalomfilozófiai versét, a VANG AN SI-t, vagy a SZEGÉNYNEK LENNI S FIATALNAK címűt, amely az ifjúság lázongó életérzésének minden nemzedékben megjelenő örök elemeit testesíti meg (Babits Mihállyal való összeütöközése ihletésére): azt, hogy „*rettenetes ennyi vágygal szegénynek lenni, s fiatalnak*”. De nekem a BAZILIKÁBAN ZÚG A HARANG, a MATERIALIZMUS és a SZAMÁRTÖVIS is hiányzik, valamint a legforróbb magyar erotikus versek egyike, a TŰCSÖKZENE-beli PILLANAT.

Súlyos kifogást kell ellenben tenni Illyés Gyula „mélyen leszállított” bemutatása kapcsán (95 versről 50-re!), amely egyúttal radikális átválogatás is. (A megelőzőből nem maradt tíz sem.) Nem sorolok elő mindent, még azokat se mind, amelyeket nemcsak Illyés Gyula árnyalt jellemzése szempontjából érezhetünk megkerülhetetlen daraboknak, egész költészetünkben kiiktathatatlanoknak, amelyek előtt a leglegendületesebb elfogultságnak is meg kell(ene) hajolnia, hiszen egy ilyen

méretű antológia esetében nem a személyes ízléséről szerkeszt kuriózumszámba menő dokumentumot az összeállító, hanem több mint száz kiló kenyér áráért dagaszt a nagyközönségnek lelki kenyeret (hogy költőien fejezzem ki magam). Hadd világítsam meg a személyes ízlés és az intellektuális lelkiismeret dilemmáját olyan példán, amely egy költészettörténeti vita és lehetséges költői magatartás örök érvényű művészettel kifejezett dokumentumaként ebben a gyűjteményben is olvasható: Arany János KOZMOPOLITA KÖLTÉSZET-ére és Reviczky Gyula ARANY JÁNOSNAK című válaszüzenetére gondolok, mert ez a két vers minden történeti korszakban alapjában oszthatja két táborra a költőket és az olvasókat aszerint, hogy ki melyik vers igazát érzi szívéhez közelebb állónak. Ez mindenkinek szíve joga, de az már nem képzeltető el, hogy egy antológiászerkesztő akár az egyiket, akár a másikat kidobja a magyar líra kincsházából, amelynek mind a két vers egyaránt a koronaékszerei közé tartozik. Nos, el lehet-e hagyni a fiatal Illyés lírájának egyik igazgyöngyét, a SZOMORÚ BÉRES-t, amelyet az ifjú s akkor még szürrealista költő a maga számára is váratlanul Párizsban, a Citén, egy padon ülve vetett papírra, s később Füst Milán éppen e vers elolvasása után hívta föl az ismeretlen fiatal tehetségre Osvát Ernő figyelmét? S nem kell-e legalább kóstolót adni a HÁROM ÖREG-ből, amely viszont Babits Mihály kedvence volt? „Úgy hallgattuk ezt a háromteteles kompozíciót, egészen elbűvölve, ott a kávéasztal és a sárgaernyős állólámpa körül, mint akik tudják, hogy nem kis eseménynek kapják elsőül egyik legjelentékenyebb dokumentumát: s ez az esemény a magyar népi líra főnixének új megéledése.” Lehet-e mellőzni a fogalommá vált OZORAI PÉLDÁ-t, a KACSA LÁBON FORGÓ VÁR-at, a NEM MENEKÜLHETSZ döbbenetét, a 9, RUE BUDÉ feledhetetlen humorát? Vagy az AVAR-t, amely Vas István elragadtatót véleménye szerint Apollinaire legnagyobb verseihez fogható költői teljesítmény? S hol van A REFORMÁCIÓ GENFI EMLÉKMŰVE ELŐTT, a ZRÍNYI, a József Attilának ajánlott DOLEO, ERGO SUM? De hát a BARTÓK is kimaradt, a SZEKSZÁRD FELÉ, az ÓDA A TÖRVÉNYHOZÓHOZ, a KOSZORÚ és – no comment. A válogató lelke rajta.

József Attila is elég mélyen (a korábbi 111-ről 84 versre) leszállítva szerepel. Utószavá-

ban a szerkesztő közli, hogy József Attila anyagát az irodalom tudományának újdonszerű fellegvárában a miskolci egyetem bölcsészkarának illetékesei válogatták. „Összeállításunk jelzésértékű, kiviláglik belőle, a költő munkásságából a fiatalok mit éreznek magukhoz közel állónak.” (Kedvem volna azt mondani, ha majd ezek a fiatalok egy vagy több diplomával a zsebükben havat lapátolni kényszerülnek az Avas oldalán, bizonyára közelebb fogják érezni magukhoz A LEGUTOLSÓ HARCOS, a VÉGÜL, a FAVÁGÓ, az ADY EMLÉKEZETE vagy az ANYÁM és a MUNKÁSOK verseit író költőt is. A MUNKÁSOK egyébként feltehetőleg „az ember vörös csillaga” miatt maradt ki, de annyi történelmi érzéket még tudósjelöltektől is elvárna az ember, hogy érezzék: milyen történelmi remények fűződtek az inkriminált jelképhez, amikor az még nem volt „kiszögezve a sötét gyárba”) – Örvendetes, hogy a VILÁGOSÍTSD FÖL... kezdetű, amelynek konzekvens elhagyása „a fasiszta kommunizmus” miatt a megelőző kor manipulációja volt, végre szerepel, nagy kár viszont, hogy a szerkesztők nem kegyelmeztek a legmegrendítőbb kései József Attila-versek közé tartozó TALÁN ELTÜNÖK HIRTELEN-nek, és célszerű lett volna egy közlésbeli hibát is elkerülni. József Attila ugyanis FLÓRÁNAK címmel ötrészes verset írt, ebből, nem tudni, mi okból, a gyűjtemény csak kettőt közöl, s nem jelzi, hogy a közlés csak „részlet”.

Mintaszerűnek és az esztétikai igazsággal egybehangzóan érezhetjük a Nyugat „harmadik” nemzedékének (Radnóti, Vas, Kálnoky, Jékely, Weöres, Takáts, Csorba, Toldalagi) és a „negyediknek” (Pilinszky, Nemes Nagy, Kormos, Rába György) a bemutatását. Legfeljebb azt lehetne megjegyezni, hogy Radnóti Miklós anyagából nem rína ki a PÁRIS, a PONTOS VERS AZ ALKONYATRÓL, a TÉTOVA ÓDA, MINT ÉSZREVÉTELNÜL s a MAJÁLIS. Vas István bemutatása során nem veszik figyelembe a végső pályaszakasz természetét, és Weöres Sándor bemutatását is lényegében lezárják a PSYCHÉ-vel, jóllehet a költőnek még féltucatnyi új verseskötete jelent meg a PSYCHÉ után.

Széchenyi István írja valahol, hogy könnyű dolga van a kritikuskaknak, mert ő az ostrom alá vett várnak csak egyetlen kapuját veszi tűz alá, azt, amelyet a leggyengébbnek

vél, míg ellenben a „várkapitánynak”: a szerzőnek egyszerre kell valamennyit, s egyforma erővel, védelmeznie. Tökéletesen tisztában vagyok mégam is a kritikus (látszólag) előnyös és a szerző, jelen esetben az antológia-szerkesztői mérlegelő kollektív bölcsesség (látszólag) előnytelen helyzetével, mert a kritika paradoxonához tartozik, hogy amikor a hiányok felől közelít egy antológiához, s jellemzi a vállalkozás koncepcióját, akkor a mégoly jogosult hiányjegyzék is megnyúlt, „hosszú” árnyékot vet(het) a HÉT ÉVSZÁZAD MAGYAR KÖLTŐI korpuszára. Ezért szeretném még egyszer sommásan kijelenteni, mielőtt rátérnék kortársi és élő költészetünk bemutatásának kritikai jellemzésére, hogy az esztétikai rendteremtés vagy, ha tetszik, a költői igazságszolgáltatás szerkesztői igénye a modern magyar líra ma már klasszikusnak mondható s a jelenünkig erő bemutatásában valóban érvényesült. S ezt a tényt a részletki-fogások sora sem hatálytalaníthatja. A Babits Mihálytól, Kosztolányi Dezsőtől és Kassák Lajostól Füst Milánon, Szabó Lőrincen, majd az úgynevezett „harmadik nemzedék” (Vas István, Takáts Gyula, Kálnoky László, Jékely Zoltán, Weöres Sándor, Rónay György, Toldalagi Pál, Csorba Győző) költőin át Pilinszkyig, Nemes Nagy Ágnesig, Kormos Istvánig és az *Újhold*-kör máig köztünk lévő költőig valósítja meg igazán a válogatás azt a „gyökeres szakítást” a korábbi kiadások sok tekintetben vitathatatlanul torz értékrendjével és koncepciójával, amit az egyik szerkesztő (Lakatos István) utószava az egész anyaggal kapcsolatban beharangoz. – S ezt legkevésbé a kortársakat illetően valósítja meg, mert a dolgok természetéből következően az anyag ellenállása ebben a részben a legerősebb, másrészt a személyes rokon-, illetőleg ellenszenvnek akár öntudatlan kiélésének az ingere itt a legerősebb. Az „éreztelesenítés” illúziója nemkülönben, amely az ilyen esetekben törvényszerűen rosszul felfogott „méltányosság” szellemében igyekszik megadni a császárnak is és a költészet istenének is a maga adóját, pedig tudnia kellene, hogy éppen ezen a téren nincs és nem is volt soha „kiegyezés” (lásd az antológia korábbi kiadásainak torzulatait és annak jogos kritikáját a mostani szerkesztők részéről), mert mindkét autoritás az *egészet* követeli.

Így például nem lehet elsiklani három népi származású kortárs költő: Nagy László, Simon István és Juhász Ferenc sajtósági antológiabeli kezelésmódja fölött sem. Simon Istvánt valóságos kiradírozzák a szerkesztők hét évszázad magyar költői közül; mutatóba hoznak tőle három verset azzal az indokolással, hogy aligha volt oly kiemelkedő költő, hogy több verssel szerepeljen, mint Pilinszky és Nemes Nagy együttvéve. Eltekintve attól, hogy az 1978-as antológiában Pilinszky és Nemes Nagy „együttvéve” 34 verssel szerepelt, Simon pedig 21-gyel, a fenti kijelentés demagógia, és szinte vég nélkül folytatható volna. Az antológiában ugyanis, főként a kortárs költők közül, pályájuk kezdetén álló fiatal és kevésbé fiatal költők is jó néhányan szerepelnek hat-nyolc-tíz verssel, akikkel kapcsolatban ugyanilyen joggal fel lehetne vetni, hogy akkor viszont X.-nek, Y.-nak vagy Z.-nek ugyan hány verssel kellene szerepelnie, hogy helyrebillenjen a megsértett, hiteles költői méretarány.

Nagy László és Juhász Ferenc költői jelentőségét nem vonják ily mértékig kétségbe a szerkesztők (nehéz is lenne...), bár mindkettejüket alaposan csökkentett versszámmal szerepeltetik. (Nagy Lászlót 32 vers helyett 20-szal, 1740 sor helyett 920-szal; Juhász Ferencet pedig 26 helyett 10 verssel, 3600 sor helyett 930 sorral.) A szerkesztők eljárása félreérthetetlen szembefordulás a közvélemény egy részének a felfogásával és értékelésével, amiről az jut eszembe, amit egykor Illyés Gyula mondott Kosztolányi Ady-pamfletjével kapcsolatban: „*a tasztítás sikerült, az egyensúly nem*”. Mert hát Nagy László is minden bizonnyal ott van azoknak a sorában, akiknek a költészete, amellet, hogy „*mesés telítettségével*” (Rónay György) és „*a magyar ritmus Ady óta vitatott problémájának a megoldásával*” (Németh László) költői forradalmat hozott, nem egy darabjában kortörténeti dokumentum is; „*kútfő lírában*”, ha szabad így mondanom, mint a TAVASZI DAL, s annak a derűjére rá következő kozmikus ború verse, a GYÖNGYSZOKNYA, AZ ORSZÁGHÁZ KAPUJÁBAN, 1946 stb. stb. Akinek kedve van, vesse össze ezt a szűkmarkú válogatást akár csak az emlékezetében eleven Nagy László-versekkel. – Juhász

Ferenc költészetének a reprezentálása viszont, bármilyen antológia esetében, terjedelmi okoknál fogva vet föl szinte megoldhatatlan problémákat. Ilyenkor azonban a méltányosságra törekvő szerkesztés a rövidebb műveket szerepelteti antológiája lapjain; az olyanokat, mint a REZI VÁRBAN, amely nemzedékek szörnyű történelmi csalódását és megcsalottságát fejezte ki (és váltotta ki Révai József dühét – „*Mi az, szív nélkül maradtam?*”), vagy a REZI BORDAL, a MEGGYÖTÖRT, SZOMORÚ ARCOD, EMLÉKEZÉS EGY VÉRZŐARCÚ KÉPRE, vagy a VIRÁGOK HATALMA, de legfőképpen A SZARVASSÁ VÁLTOZOTT FIÚ, amelyről egyébként egy angol nyelvű antológia előszavában Auden jelentette ki, hogy „*noha egy szót sem tudok magyarul, s egy költeményről a fordítás sohasem adhat igazi képet, meg vagyok győződve, hogy A SZARVASSÁ VÁLTOZOTT FIÚ egyike a legnagyobb verseknek, amelyeket az én időmben írtak*”. Az olvasónak okkal támadhat az a benyomása, hogy Nagy László és Juhász Ferenc bizony „szándékosan eljelentéktelenített” bemutatásban részesült.

Más szerzőktől pedig emlékezetes, az irodalom világában okkal-joggal elhíresült versek hiányoznak ebből a gigantikus gyűjteményből. A legkülönbözőbb fajtájú s nagy visszhangot kiváltott versekből említek meg példaképpen néhányat, de a sort bárki folytathatja. Nekem bizony hiányzik Tamkó Sira-tó Károly PÁLYÁM EMLÉKEZETE című verse, amelynek a szövege a Noszeda-krémtől a formalinig kizárólag azoknak a gyógyszereknek a megnevezéséből tevődik össze, amelyek az embert a bölcsőtől a koporsóig elkísérik. Nemes Nagy Ágnes verse, az ISTENRŐL („*Hiánybetegségünk legnagyobbika*”), Nagy László VÉRTANÚ ARABS KANCÁ-ja, Vas Istvántól az EB-ADÓBA, Fodor András BARTÓK-ja, Kányádi Sándor DAL A VÖRÖS VILLAMOSRÓL, Buda Ferenc HIMNUSZ HAZA, Tandori Dezső HERAKLEITOSZ-EMLEKOSZLOP vagy a LONDONI MINDENSZENTEK, aztán Domonkos István KORMÁNYELTÖRÉS-BEN, Petri György HOGY ELJUSSAK A NAPSÜTÖTTÉ SÁVIG című verse és Bakai István utolsó verse, az ÜZENET ÚJ-HULIGÁNIÁBÓL.

De függetlenül attól, kinek mi fáj, a válogatás jellegéről beszélve felvetődik egy megkerülhetetlen kérdés: képes-e egyetlen szerkesztő, ha mégoly költészetérzékeny elme is,

mint a XVIII–XX. század Faludi Ferenc-től Tóth Krisztináig ivelő anyagrézének a válogatója, hogy egymaga búvároljon át – jelen esetben – mintegy négyszázhetven költői életművet, vagyis feltehetően több ezer verseskötetet, a rájuk vonatkozó értelmező és értékelő fontosabb irodalomtörténeti, kritikai irodalommal együtt, mielőtt kényes ízlésének mérlegére helyezi ezt a szinte átfoghatatlan lírai termést? Záros határidőn belül, azzal az alaposággal, amelyre őt a vállalkozása immanens etikája és intellektuális felelőssége kötelezné? Az anyagréz válogatója utószavában deklarálta vállalta ezt a felelősséget, ez a nemes kiállítás azonban nem azonos a tájékozódás kötelező normájának a teljesítésével. (A kétely akkor is indokolt, ha a válogató munkáját ez esetben olyan kiváló versszakértők segítették, mint Rába György, Szőke György, Standeisky Éva, Varga Domokos, Tüskés Tibor, Gergely Ágnes, Lator László, Petőcz András és Kántor Zsolt.)

Ennél persze jóval kevésbé súlyos kérdés, hogy célszerű-e, indokolt-e esztétikailag betuszkolni a költők közé olyan, par excellence prózaírókat és esszéistákat, mint Jókai Mór, Tolnai Lajos, Móricz Zsigmond, Móra Ferenc, Németh László, Cs. Szabó László, Mándy Iván vagy Vajda Endre. Ők csak fesszengenek a vers színpadán.

8

Nem fesszengenek viszont azok, akiknek a szerkesztők szerint is csupán „*korjelenséggé csökkentett*” szerepük lehet a magyar költészetben, ezért jelenlétük az egyes-egyedül a költői érték tiszteletét és érvényre juttatását szem előtt tartó antológiában nem könnyen indokolható. – Többször is szóba került már, hogy a magyar könyvkiadás történetének legterjedelmesebb lírai antológiáját tartjuk a kezünkben (már ameddig bírjuk; a kiadvány ugyanis furdőszobamérleglen mérve három kiló húsz dekát nyom, többet, mint az 1978-as kiadás négy kötete együttvéve, s csak toronydaruval lehet beemelni a könyvespolcra). Mitől ilyen „súlyos”?

A korábban legvaskosabb, négykötetes gyűjtemény terjedelmét a szerkesztők, mint mondják, legalább másfélszeresére növelték.

Elhagytak továbbá az előző kiadáshoz képest kb. 13 000 verssort (mintegy 8000 sorral csökkentették azoknak a költőknek a bemutatását, akiket ők maguk is a legjelentősebb költőinknek tartanak, és elhagyták a népköltészetet, ami további 5000 sor). Mire használták az ilyenformán megnövelt terjedelmi kezeteket, milyen anyaggal töltötték fel?

A jelenlegi antológia törzsanyaga, az összeverslétszám majd' hetven százaléka kb. százhusz költőtől származik. A többi ötszáz volna vajon a „*nagyon közepes*” és „*csökkentett korjelenység*”, akiket azonban valamilyen okból mégis szerepeltetni kell a tiszta költői értékérvényesítés mellett radikálisan lándzsát törő reprezentatív nemzeti antológiában? A tüzetes irodalomtörténeti mérlegelésre e bírálat keretében nemigen van mód, de a legérzékenyebb területen, a kortársi líra világában, ahol az egyik szerkesztő nyilatkozata értelmében mintegy „180 jogdíjköteles szerző” szerepel, mindenesetre szembeszökő, hogy mintegy százhatvan olyan költő versével találkozhatunk, aki korábban nem szerepelt a HÉT ÉVSZÁZAD-ban. (Némelyikük persze nem is szerepelhetett életkoránál fogva.) A XX. századi anyagban száztizenöt olyan költőt számoltam össze, aki legfeljebb három verssel szerepel, mintha a verse névjegy volna, amelyet a jóakarató szerkesztők a halhatatlanság postaládájába dobtak. Hogy ebből aztán mennyi „*a romlékony anyag*”, aminek a „*mellőzését*” gyűjteményük egyik nagy érdemének tekintik a szerkesztők, azt csak a költészet istennője tudja. (Bár a Múza, Kosztolányi szerint, nagylelkű királynő, s nem utasítja vissza azoknak a hódolatát sem, akik nyilvánvaló félreértésből szegődtek tisztelői táborába...) Ezért aztán féltő, hogy boldogabb és nemkülönben szigorúan értéktisztelő utókorunk a mostani szereplők egy részének a névsora olvastán éppúgy ironizálni fog, ahogy a mai szerkesztők Békássy Helén, Hajós Izidor, Malom Lujza, Dengi János, Horvát Böske, Sajó Sándor és mások neve fölött Endrődi Sándor „*Magyarország lelkes ifjúságának*” ajánlott antológiájából. Ilyen körülmények között nem minősül-e vajon a hamis tudat megnyilvánulásának az a szerkesztői proklamáció, amely „*a szintiszta költői érték*” ostorát suhogtatva úgy tesz, mintha kérlelhetetlenül kiverné az elmúlt idők költői protokolljainak a ku-

fárjait a magyar költészet felszentelt templomából, miközben annak félhomályos mellék-hajóiban sajátos toleranciát tanúsít a nem kifejezetten és magától értetődően költői értékek iránt?

A HÉT ÉVSZÁZAD MAGYAR KÖLTŐI végeredményben két, egymást kizáró, illetőleg hitel-telenítő szerkesztői elképzelés párosítása a gyakorlatban: a költői értékrepresentációé és a lexikális teljességé. Mind a két elv megsérül ebben az irdatlanul vastag gyűjteményben. Az olvasó elégedetlen, mert kedves, szívéhez nőtt és hite szerint fontos verseket – főként a magyar sorskérdések, a társadalmi érzékenység és a forradalmas szociális részvét, illetőleg bizonyos metafizikus ihletű gondolati verseket, meg azokat, amelyekben a költészete utolsó korszakába lépő Babits „*a népi líra főnixének az újraéledését*” ünnepelte – nem talál meg benne. Márpedig a reprezentatív igényű nemzeti költői antológiáknak – Horváth János ítéletéhez csatlakozom ezzel – kötelessége szerepeltetni mindent, amit az olvasóközönség hagyományosan a magyar líra alapversei között tart számon. – De az Írószövetség költői szakosztálya is békétlenkedik, mert nem szerepel benne a teljes tagsága.

Irodalmároknak nem kell különösebben bizonygatni, hogy minden átfogó igényű antológiában elkerülhetetlen a hordalékos anyag. S meg kell vallani azt is, hogy minden jogos és jogtalan kritikai berzenkedés ellenére szívbeli gyönyörűség volt végigböngészni a HÉT ÉVSZÁZAD MAGYAR KÖLTŐI-t, mert újlag megerősítette a költészetszerető olvasó eredendő meggyőződését, hogy milyen elképesztően és kimeríthetetlenül gazdag világ a magyar költészet kincsháza. De ez a szembesülés a gazdagsággal nem hatálytalaníthatja, ellenkezőleg: csak felerősíti a kritikát, amely nem a magyar lírára, csak önkéntes kincstárnokainak az eljárására vonatkozik. Az új gyűjtemény tipográfusának, Szántó Tibornak, aki a HÉT ÉVSZÁZAD régebbi kiadásait is tipografizálta, s most azt mondja, hogy „*tapasztalnom kellett megbocsáthatatlan hiányosságait, ideológiai elfogultságait*”, az új kiadáshoz fűzött reményei aligha fognak valóra válni. Ebből se lesz „*hét évszázad magyar költészetének bibliája*”, legfeljebb bibliapapírosra nyomott antológiája. (Égy a sorban.)

Domokos Mátyás

NYELV ÉS (HAZAJÁRÓ) LÉLEK

Fehér Béla: *Zöldvendéglő*
Maecenas Kiadó, 1990. 251 oldal, 85 Ft

Fehér Béla: *Törökméz*
Maecenas Kiadó, 1992. 297 oldal, 198 Ft

Fehér Béla: *Romfürdő*
Maecenas Kiadó, 1995. 237 oldal, 495 Ft
(egyes boltokban 50 Ft)

„Fehér Béla munkássága a kilencvenes évek magyar irodalmának legérdekesebb kísérlete.” Ezzel a mondattal zárja néhány soros ajánlását a ROMFÜRDŐ hátlapján a kiadó (névtelen) főszerkesztője, és ettől a minősítéstől a kortárs irodalomban jártas olvasónak akkor is felszalad a szemöldöke, ha tudja, hogy egy könyv önreklámja nyilván nem a szigorú értékítélet helye. Íratlan illemszabály, hogy az effajta titulusokat, ha az áru ajánlására, az olvasói érdeklődés felkeltésére valók, bizonyos szűkítő kiegészítésekkel („talán a legérdekesebb”, „az egyik legérdekesebb”) használjuk. Ellenkező esetben a minősítést többé-kevésbé komolyan kell vennünk, és azt kell kérdeznünk: olyan banga népség lenne a mai kritikusok serege, hogy – nem szűnvnék meg panaszkodni a kortárs próza siralmas állapotán és valamirevaló művek hiányán – egy ilyen „legérdekesebb” prózai produktumot az irodalomról szóló közbeszédben nem emleget, arról szóló elemzéseket nem tesz közzé, jószerevével a létezéséről sem vesz tudomást? S vajon értékítélettel felérő érdektelenség lenne ez a gesztus, vagy egyszerűen a szóban forgó művek nem ismerete; érdesebben: a kortárs prózát vizsgáló kritikusok járatlansága választott területük egyes régióiban?

Fehér Béla három regénye kétséggel kivül figyelemre méltó produktum. Nyelve – igaz, a TÖRÖKMÉZ-ben kissé már megkopva, a ROMFÜRDŐ-ben pedig csak az epizódokra szorítkozó – izgalmas, eredeti, egy sosem volt, archaikus tájnyelv imitációja, melyben az egyéb vonatkozásban is felbukkanó Mikes Kelemen és Zrínyi Miklós éppúgy fellelhető, mint a tanulmányíró Földi János, az elbeszélő-verselő Gvadányi vagy az iskoladramák „népi” ko-

médiabetéteinek nyelvi hagyatéka. Alakjai közül néhányan emlékezetesek, a történetek olykor érdekesek, mindhárom regénynek vannak olyan részletei, amelyek mulatságosak, élvezettel olvashatók, és – ha hasonlítani akarunk – kiemelkednek a mai magyar próza átlagából. A kritikusok tehát csakugyan hibát követtek el, amikor úgy mentek el mellette, mintha a világon sem volna; és ezt a mulasztást csak növeli az a körülmény, hogy megjelenésük idején a kötetek némi közönségsikert arattak. A kritika mulasztása tehát tovább szélesítette a szakma és a közönség közötti szakadékot. A kiadó minősítése azonban túlzás. Fehér regényei még legerősebb oldalukat, nyelvüket tekintve sem állnak jól magukért maradéktalanul, szerkezetük, cselekményvezetésük, jellemábrázolásai és egyéb, regényről szólva elemezni szokott vonásaik tekintetében pedig súlyos fogyatékosságai vannak. (Köztük olyanok, mint a szerkesztés ügyetlenségei, amiket észrevenni – ha már a szerző átsiklott felettük – szerkesztői feladat lett volna. Sajnos a pályakezdő írók a nyilvánosság elé történő kilépésük előtt nem kapják meg az elvárható szakmai segítséget azoktól az emberektől, akik éppen a művek írás-technikai kérdéseiben járatosak. Talán azért, mert sok kiadónál nincsenek ilyen emberek.)

Megnehezíti a bíráló dolgát, hogy mindazokra a hibákra, amelyek a regényekben kimutathatók, találhatunk ellenpéldát a világirodalomban; a hibátlanul megírt regény pedig korántsem biztosan érdekes. Igaz, Fehér regényeinek erényei sem korszakalkotó újítások. A sosem volt, archaikus-tájnyelvi elemekből építkező fiktív dialektusnak olyan előképei vannak, mint Esterházy Csokonai Lili-könyve vagy Határ Győző GOLGHELÓ-GHI-ja. (Weöres PSYCHÉ-je azért nem, mert ott az írói törekvés a korabeli nyelv hiteles megszólaltatása volt.) Az anakronizmusok véletlenszerű és (legalábbis látszólag) funkciótlan halmozása gyakori jelenség a Fehér-regényekben. De ahogy a TÖRÖKMÉZ-ben egymás mellé kerül a Mikes Kelemen korabeli Törökország és az Akácfa utcai használtcsillár-üzlet, vagy a pacalpörkölt és az azt orvul elfogyasztó Néocide Sziloxán ER Melamin 64 UFO legénysége, ugyanúgy találkozik Ransmayr AZ UTOLSÓ VILÁG-ában Ovidius és kortársa egy középkori kisváros világával, fiktív mitológiai-

ák történéseivel és huszadik századi kellékekkel (vándormozi, buszmegálló, mikrofonok stb.), anélkül hogy a mű esztétikai értékei felmorzsolódnának. Maga a „keleti történet”, illetve a török tematika a magyar és a világirodalomban egyaránt adott korszakokhoz és írói törekvésekhez kötődik; ám ez alól is vannak kivételek. Ivo Andrić *A VEZÍR ELEFÁNTJA* vagy Sadoveanu *PERZSA DÍVÁNJA* és még jó néhány balkáni író munkái a példázatos abszurd eszközeivel újították meg ezt a tematikát, és a magyar irodalomban is, bár Jókai és Gárdonyi óta inkább csak ifjúsági művek íródtak a török világról, éppen az utóbbi években elevenedik fel Hernáditól Háy Jánosig többeknél. Maga a forma, tehát a csekély mozgással járó alaptörténet és az abba iktatott, esetleges mesék sorozata, éppen az efféle keleti történetek mintáival, az *EZEREGYÉJSZAKA*-típusú mesekolligátumokkal vált ismertté Európában; tehát magában véve ez a forma sem mondható a témával összeegyeztethetetlennek. Végül éppen az e századi irodalomban látunk ismét olyan törekvéseket, hogy az író nem próbálja árnyaltan ábrázolni alakjait, hanem visszataszító vonásaikat karikírozva formálja őket bizarr szörnyekké és szájalmas férgeké – olykor a maga módján nagyszabású regényvilágot teremtve (mint Joyce vagy Kafka). Ha tehát mindezeket a sajátosságokat Fehér Béla regényeiben hibáknak nevezem, azt nem az ezekkel az írói eljárásokkal szembeni általános elutasítás (korlátolt és ultrakonzervatív) pozíciójából teszem, csupán itt, most és így tartom elfogadhatatlannak.

ZÖLDVENDÉGLŐ

Az első regény története roppant bizarr, bár nem túlságosan bonyolult. Pézsma gazda, a kösélyszegi vadaspark állatgondozója éppen egy döglött teve elföldelésén munkálkodik, amikor egy „páncéros” szerzet vágat el mellette. A falu intelligenciája, a tanító, a pap és az orvos (utóbbi az író Feri nagyapa néven emlegeti) előbb arra gondol, hogy maga a szárnyas lovon járó szép piros hajnal lehet az illető, egyenesen a *SZIGETI VESZEDELEM* nyolcadik énekéből. Ez ellen azonban több körülmény is szól, egyebek mellett az, hogy a szemtanú elmondása alapján a lónak „*annyi szárnya sem volt, mint a foskópó légynek*”. A pap

és a gazda visszatér a helyszínre, útközben felveszik Kostókötet, a templom quasimodói termetű harangozóját, aki azonban elragadtatásba (és szarba) esik, és vadkant kiált, ami itt újabb Zrínyi-utalásnak tűnik. Eközben a páncéros egy falubeli göréből kerül elő. Az orvos a rendelőjébe viteti, és megpróbálja ellátni, már amennyire egy félszerzet esetében lehetséges. A kísértet (vagy mi) az időközben szintén az orvoshoz került templomszolgá szájával szólni kezd: elárulja, hogy Földi János (1755–1801) költővel, orvossal és természettudóssal, a magyar növényrendszertan megalapozójával azonos. Hosszan beszámol – jórészt az idegrendszeret érintő – kutatásairól, majd eltűnik, és sorra járja Feri nagyapa betegeit, pontos diagnózist tartalmazó leveleket és a különféle terápiás módszereibe belepusztult páciensek tetemét hagyva maga után. Az orvos végül megunja a hiperaktív hazajáró ténykedését, praxisát felszámolva a falu kocsmája helyén zöldvendéglőt nyit, és szoros kapcsolatot ápol Pézsma gazdával, aminek nyomát a vadaspark ritkuló állatállománya és egy titkos notesz zengzetes francia ételnevei mutatják. (Magyarra fordítva effélék: tevékrémleves, vadmacskakotlett, pávaszufflé, farkslapocka, majomagyvelő slafrokban stb.) A celekmény folytonosságát epizódok – kártyaparti a papnál, a kocsmáros és a cukrász összetűzése a kerthelyiségben stb. – és néhány mese szakítja meg, Mátyás király lováról, ami elveszett, és nem is lett meg, hét tündértestvérről, miegyébről. Továbbá rendszeresen felbukkan két, repülő sütőlapáton közlekedő vándorpék, akik közül az egyik alighanem az író, a másik az olvasó alteregója.

A regényben emellett benne van egy másik, az irodalmi és történelmi toposzokból kirajzolódó történet is. „*A szólás azt tartja, hogy nem lehet olyat mondani, amit ne mondtak volna már előbb*” – mondja a pap egy helyütt. Hozzátehetjük: amit ne mondtak volna legalább kétféleképpen. A „páncéros” alakja egyszerre utal a *SZIGETI VESZEDELEM*-re és az Új Zrínyiasz-ra (Mikszáth másutt is szóba kerül a regényben). Dr. Földi történetbe emelése – egy racionális materialista kísértete! – örült ötlet, bár megvan a maga logikája (Földi is írt török tárgyú költeményt, mint Zrínyi, írt különféle – bár nem étel-, hanem gyógytea- – recepteket stb.), és az író tovább erősíti (jól-

lehet lefokozó mozzanatok kíséretében) ezt a párhuzamot. Földi éppúgy más szájával – a nyomorék, féleszű harangozóval – beszél, mint a hadvezér Zrínyi a költő Zrínyiével. A két helyszín is hasonló; a SZIGETI VESZEDELEM-ben a lóháton érkező hajnal „*esék ily két-kedő elmélkedésben: Ihon mennyi holttest fekszik ezen helyben, Nagy levegő eget elveszt büdösségben*”, a páncéros feltűnésekor Pézsma gazda igyekszik elvermelni a dögkút mellett a teve tetemét. Ugyanaz a lefokozó párhuzam.

Néhány utalásból az is megállapítható, hogy a regény fiktív időterében mely idősíkok metszik egymást. Az alaptörténetet a kerékpár, a Lefel-féle szélkerék vagy Mikszáth említése, illetve Óvarga tata öregapja, aki Damjanich alatt volt vörös sipkás honvéd, a XIX. század végére tájolja. A szólások, babonás beszédfordulatok, a szókészslet általában nyelvújítás előtti nyelvállapotot tükröz, bár ez nem jelent feltétlenül XVIII. századot, hiszen a műveltségtől nem érintett paraszti közösségről van szó (szólásrendje és hangmódosulásai alapján talán a Hajdúságban). Mindemellett korjelző a feltámadó Földi János maga is. A páncéros, akinek alakját magára ölti, már más időbe tartozik; a SZIGETI VESZEDELEM-hez kapcsolódóan 1566, Szigetvár ostroma, de – egyebek mellett a vadkan emlegetésével – az 1650–64 közötti időszak, az ifjabb Zrínyi is eszünkbe juthat. Ezekon *kívül*, egy meghatározatlan idősíkból mozog a két sütőlapáton közlekedő vándorpék. Ez, tehát író és olvasó (már amennyiben ők a vándorpékek) időnkívülsége és az időnkívülség általában a Fehér-regények legfontosabb sajátossága. Így kerülhetnek egymás mellé múltbeli, jelen- és a történetből nézve jövőbeli történések és mesebeli, legendás-mitikus mozzanatok a fikció közegében.

TÖRÖKMÉZ

A második regény sok tekintetben visszalépés az elsőhöz képest. A ZÖLDVENDÉGLŐ kreatív cselekményvezetését az EZEREGYÉJSZAKA-típusú skatulyalánc mintájának követése váltja fel. A nyelv is egyre kevésbé izgalmas, bár a beszédmóddal való jellemzés itt fontosabb szerepet kap, mint korábban. Csapda ez: minél izgalmasabb felületű az alapszöveg, amire az író dolgozik, annál kevesebb tere van a kiemelésekre, elkülönöztetésre, és minél na-

gyobb gondot fordít az utóbbira, annál jellegtelenebb lesz a hordfelület. A megoldás általában az lehet, hogy egy *mondattanilag* összetettebb írói narrációból elsősorban egyedi *szókészslet* és néhány jellemző szólásforma alkalmazásával emeljük ki a nyelviileg jellemzett alakok szövegeit. A ZÖLDVENDÉGLŐ nyelvi alaprétégeből kiindulva ez a feladat alig látszik megoldhatóknak; Fehér Béla legalábbis nem próbálkozik meg vele.

A történet a ZÖLDVENDÉGLŐ-énél is karcsúbb. Főszereplője egy magyar származású fiatalember, Mikes Kelemen nagybátyja, akit azonban a rodostói bujdosó leveleiben néniének szólít. A történet kezdetén lép Kalefás Kírkkepenekli ulemá szolgálatába mint társalkodó és mesemondó; korábban a Sultanhamet csurgókútjának őre volt. Innen kezdve maga a történet sem sokkal több, mint egy a közbeiktatott epizódok közül; legfőbb érdeme talán az, hogy megéreztetni a török hárem nehéz levegőjét, az örökös bizonytalanság feszültségét. Számos tanulságos történet elmondása után az ulemának menekülnie kell, így a főszereplő szolgából vezető lesz, a török bölcs és válogatott kísérete meg sem áll Hajdúhadházig.

A TÖRÖKMÉZ legnagyobb baja az írói arányérzék hiánya. A főcselekmény és az epizódok aránya éppen a lehető legrosszabb; ahhoz, hogy mesefüzér legyen, túlságosan hosszadalmas a főszöveg, de ahhoz, hogy egységes történet legyen, túlságosan sok a kitérő. Így nem lehet rá mást mondani, mint hogy egy hosszabb elbeszélést, néhány rövid történetet és egy-két tanmesét a szerző minden ok nélkül összemontírozott; fél kötetre való remek novellát hígított regényimitációvá. Kár érte, mert néhány mozzanat, részlet és epizód még így is emlékezetes marad. Ilyen a DANSZ MÁKÁBR, az ERKÜL KIVÉGZÉSE, a MIKULÁS, a VLAGYIMÍRI SZÚZANYA TALÁLKOZÁSA ILLÉS PRÓFÉTÁVAL, a SUPLYIKÁC, A TŰZNYELŐ és még néhány.

ROMFÜRDŐ

A harmadik regény egyebek mellett arra való, hogy a két korábbi kötetet – ha érdemes, ha nem – trilógiává bővítsse. Erről a munkáról már nem lehet azt mondani, hogy története egyszerű. Ebben a regényben ugyanis állandóan történik valami, miközben nem

történik semmi. A helyszín annak a háznak a romja, amelyben a TÖRÖKMÉZ szereplői letelepedtek, és ahol azután Feri nagypapa praktizált a ZÖLDVENDÉGLŐ elején – vagy inkább ahol vendéglőt nyitott a végén? nem tudni. Ez a határozatlanság azonban a szerzőnek nincs ellenére, hiszen éppen azért elmondhatatlan a regény története, mert annak történései a szereplők interpretációjában lapról lapra változnak, mindenki mindenre más-képp emlékszik, nemcsak mint a többiek, hanem mint néhány oldallal korábbi önmaga. A ZÖLDVENDÉGLŐ-höz kapcsolja azonban ezeket az alakokat létezésük sajátos minősége is. Ezek a szereplők ugyanis – hasonlóan „Dr. Földi János”-hoz – kivétel nélkül a lét és nemlét határán egzisztálós kísérletek, hazajárók, lúdvércek, kopogtatók és fantomok – akik raja egy beszélő pehelyreceptojással kerekedik ki. Hogy maga a történet narrátora minémű lenne, arra egyfelől az a körülmény utal, hogy egyáltalán érintkezni tud a félszerzetekkel; ugyanakkor eszik is, méghozzá sokat és nehezet. Ez a körülmény persze nem jelenti feltétlenül e világi mivoltát – elvégre a holtak is visszajárnak egyes kultuszokban az ételádozatát.

Még egy roppant érdekes vonásuk van ezeknek az alakoknak. Félszerzeti létük ugyanis kettős természetű: egyrészt mint beszélő, aktivitást mutató hazajárók jelennek meg és tevékenykednek, másrészt azonban növényi alteregójuk is szerepel; Jeromos nagypapa például diófaként. Az ő átváltozását írja le Fehér (a többiekét az olvasó képzeletére bizza): amikor meghalt, kibicskálták a bal szemét, és egy diót nyomtak a helyére. „*A táltosokkal szoktak így cselekedni, nehogy visszajárjanak szalonnát lopni*” – kommentálja az esetet a szerző. A regény mitológiája azonban bonyolultabb az Európában ismerteknél, talán valamikori animista hitvilágunkat igyekszik rekonstruálni Fehér. Analógiái azonban távoliak. Egyes ausztráliai kultúrák halállal kapcsolatos hiedelmei között szerepel, hogy a halál nem egyszeri, ha úgy tetszik: nem pontoszerű jelenség. Szerintük a halál után a lélek háromfelé válik: egyik része a túlvilágra jut, a másik a törzs ivóvízkészletét őrzi, majd rövidebb-hosszabb idő elteltével növényként vagy állatként reinkarnálódik, a harmadik lélekrész pedig a törzs vadászterületét járja, és

a mi hazajáró lelkeinkhez hasonló csinyeket követ el, ha a területre idegenek lépnek, vagy ha az utódok valami méltatlanságra vetemednek. Az ő jelenléte nem egy csapásra szűnik meg, mint az eltávozó és a reinkarnálódó lélekrészé, hanem fokozatosan gyengül, míg – ahogy alakja kikopik leszármazottai emlékezetéből – lassanként elenyészik. Erre emlékeztető módon léteznek a ROMFÜRDŐ szereplői is, akik ráadásul meg sem hálnak életük befejezéseként, csupán eltűnnek; az egyik az ebéddel indul a mezőre, a másik a kútra vízért, és másnap csak a vödört, az ételhordót találják meg a családtagok. Ezek az alakok születnek aztán új, félszerzeti életre, amikor a ROMFÜRDŐ narrátora visszatér ősei birtokára (hogy milyen létminőségben, az nem tisztázott: „*Kezdetben vala tehát, hogy egyedül matattam az ősi tanyaházban, a végére pedig eltűntem szépen*”). Tovább erősíti a kultikus párhuzamot az a körülmény, hogy Görbekerti Szakoly („*atyám, a munkakerülő béljós*”) csontjai a kútból kerülnek elő; ezt követi az ő megjelenése is a szereplők sorában.

Anélkül, hogy kivonatolnám Róheim Géza összes műveit vagy Frazer ARANYÁG-át, annyit mindenképpen leszögezhetek, hogy Fehér Béla számára a halál egyszerűsége és az idő megfordíthatatlansága elfogadhatatlan, és ennek az ellentmondásnak a műbe helyezéséhez archaikus hiedelmek elemeit találta a legjobb katalizátornak. Kár, hogy ezek irracionális gondolkodásával csak görcsös ironizálás közepette tudja össze(nem)egyeztetni. Adott esetben a stilizációnak más útjai is lehettek volna.

Nyelv és bölcelet

Az első Fehér-regény elsősorban nyelvteremtő erejével hatott. Az archaikus, tájnyelvi és mai nyelvállapotot tükröző fragmentumokból sajátosan eklektikus, öntörvényűen lélegző nyelvi világot teremtett. Ez a szólásgazdag, rontó és könyörgő formulákkal átszótt nyelv, ha formálisan talán nem is, képalkotásában, nyelvi logikájában hitelesen jeleníti meg a primer ember sokszor inadekvát reflexióit, és ebből gazdag, izgalmas alapréteget képez. Az emögött álló nyelvi magatartás azonban kétarcú jelenség. Egyrészt a szókészlet, szólás-szerkesztés és ragozási formák gazdagsága, népi és archaikus ízei, a melléknevek és igék,

hangutánzó és hangulatfestő szavak bősége, másrészt a mondatszerkesztés célszerűsége törekvő, mechanikus, láncolatos, nem igazán igényes módjai jellemzik. Ebből következik, hogy az olvasó a regényekben haladva elszürkületést, leépülést érez. A ZÖLDVENDÉGLŐ-t jellemző szóbőség a későbbiekben elapad – az író nyilván úgy érezte, hogy önnön modora foglya lett, és ettől igyekszik szabadulni –, és ezért a veszteségért az olvasót nem kárpótolja semmi. Fehér a maga nyelvét annak külsőségeivel azonosítja, és nem gondol arra, hogy továbblépéséhez meg kellene fontolnia: *miért* jutott eszébe ez a nyelvi játék, és miféle tanulságai vannak írói önismerete szempontjából. Attól tartok, hogy Fehér Béla nem eléggé iskolázott *önmagában*. Hiányzik az az írói önértése, amit egy író a novellák írásakor szerezhethet meg. Nem látszik az a fegyelem, ami a rövid történetek formálása közben épül ki, ahol nyolc-tíz oldal után ki kell lyukadnia valahová. A Fehér-regényekbe montírozott epizódok, belső történések, mesék nem mutatnak kisprózai erőnyeket, kitérő mivoltukban sem kerekednek ki; többnyire se fülük, se farkuk. Az író észleli fogyatékosait, és görcsös önlefokozási kényszerrel reagál rájuk. Ez pedig nem megoldás.

Ez az erőltetett irónia, ami helyenként alparíságba, trágárságba csap át, egy idő után roppant fárasztó lesz. Ennyi ürülék, vizelet, fing, bőfögés, nyál, hányás és dög egy helyen még nem volt a magyar irodalomban. Persze, ahogy Pázmány mondja, *„megterhelhetik e világon a belső ember a testi szükségeknek gondviselésével”*, és ugyanő figyelmeztet arra, hogy sokan, akik megélik e világi nyomorúságukat, annál inkább ragaszkodnak életükhöz, és *„annyira e világhoz ragaszkodnak, hogy ha mindenkor itt élhetnének, mennyországgal keveset gondolnának”*. Ez a pusztuláshoz, béltartalmakhoz való vonzódás tehát adott esetben éppen nem az élettől, hanem a haláltól való iszonyodást jelzi Fehérnél.

A korábban kifejtetteknek megfelelően: az idő átjárhatóságának és a halál lassú elenyészéssel, a nemlétezésbe való fokozatos belesimulással való felváltásának ideája (vagy benső tapasztalata) lehet az a transzcendens mag, ami köré Fehér Béla regénytrilógiája szerveződik; ez adja hozzá az alkotói motivációt. A Wittgensteinnel szembeszálló vélekedés

azonban az általános lefokozó irónia attitűdjével párosul, mintegy megmosolyogva önmagát, és innen kezdve az egész vállalkozás válik problematikusává. A regényszerkezet terpeszkedő ürülékébőség és ugyanakkor az ember halálképtelensége olyan kettősség, amit vagy valami nagy bölcsességgel lehetne feloldani, vagy sehogy; de annak az evidenciának a kifejtésére, hogy az ember buta lény, és mint ilyen butaságokat beszél és gondol, nem a regény a kínálkozó forma. Pláne nem egyszerre három regény. Az irónia éppen a nagyepikai formákban értelmezhető a legnehezebben, hiszen – bármennyire eltávolodott is attól – a regény mégiscsak az eposz, az eredetmonda leszármazottja, és ha racionalizálódó világszemléletünk felváltja is az eredettörténet közösségi világhorizontját, annak ethosza (profanizálódott és mindennapivá vált) műnemi utódjára is rávetül. Nehezen írhat nagy elbeszélést, aki nem hisz a „Nagy Elbeszélés”-ben.

Amikor nekiültem az írásnak, négy szót írtam fel magamnak felkiáltójellel nyomatékosítva: Ízlés! Arányok! Odaillóság! Szerkezet! Visszatekintve sokkal inkább azt a kétségbeesést látom kiemelendőnek, ami minden hiba és ügyetlenség ellenére átsejlik a szövegekben, és amit már az első regény Gulyás Páltól való mottója tételezett:

*„Oly elhagyott vagyok itt,
olyan ódöngő semmi.
Jobb volna homokká málni,
jobb volna itt nem lenni,
halott lenni, magányos,
mint dr. Földi János.”*

Ezt az ambivalenciát képezi le a ROMFÜRDŐ első párbeszéde:

– *Megyek, ülök be a budiba, csak előbb megkeresem a tegnapi Hajdúvidéket – szólt meg mögöttem Elepi Fidélt Kassziusz. (Állítólag a vértestvérem.)*

– *Hová szövik belőlem az idő? – kérdeztem Kassziusztól fakó hangon.*

– *Hol a tegnapi Hajdúvidék? – kérdezte ő.”*

Így működik, önnön lefokozottságát is magába építve ez a „nagy elbeszélés”; a maga (olykor a kelleténél szűkebbre vont) határain belül.

Bodor Béla

DOBOZBA ZÁRT MELANKÓLIA

*Kurdi Imre: Egy nemlétező narancs
Magyar Bibliofil Társaság, 1989. 48 oldal, 40 Ft*

*Kurdi Imre: Várákozás a maradóra
Íves Könyvek, 1995. 32 oldal, 400 Ft*

I. Doboz

Kurdi Imre már első verseskötetével is keveseknek szóló, intellektuális költészetet kísérelt meg létrehozni. Ez a kijelentés némi kiegészítésre szorul, hiszen törekvése éppen az ellenkezőjét sugallja. Látszólag szervesen illeszkedik a hatvanas években született írók-költők-kritikusok áramlatába. Áramlattá első közös publikációik révén válnak, amelyek a saját maguk által szerkesztett egyetemi lapokban (*Harmadkor*, *Határ*, *Metszet*) jelentek meg. Törekvésük főként arra irányult, hogy az elit- és a populáris kultúrát összeegyeztessék, sajátos feszültséget generálva ezáltal szövegeikben. Ezek a próbálkozások – amelyek kötetbe gyűjtve FIATAL ÍRÓK KÖNYVE (1989) és HARMADKOR ANTOLOGIA (1989) címmel jelentek meg – nem feltételezik a magas kultúra alapos ismeretét, de ennek ellenére irodalmi és képi idézeteket is felhasználtak szövegeikben. A hagyományos esztétikai élményeket nyújtó irodalmon azonban éppen az alustilizáltsággal, a viszonylag könnyen érthetőséggel kívántak túllépni. Ez nem új találmány, az „előőr”, az előző generáció néhány alkotója (Kukorelly, Parti Nagy, Garaczi) már megkezdte az olvasói igények ilyen irányú „átprogramozását” (hogy Esterházy hatásáról ne is beszéljünk). De ez nem jelenti azt, hogy az újabb nemzedék (Darvasi, Szijj, Solymosi, Kurdy Fehér, Háty, Kurdi Imre, Borbély Szilárd, Kemény István stb.) kizárólag e kiválasztott elődök nyomvonalát követné. Figyelembe vették e szövegkísérletek eredményeit, de nemcsak a popularizált kultúrát, hanem a megelőző hagyományok sokkal szélesebb spektrumát is beépítették szövegeikbe. Reményük e kísérletek során az lehetett, hogy posztmodern játékaikban – a pusztán esztétizálásán túl – kirajzolódik egyéni arcuk, megtalálják saját hangjukat is.

Kurdi Imre e nemzedék fontos alakjaként tűnt ki e névsorból a nyolcvanas évek végén

(például e generáció ekkor induló első „hivatalos” folyóiratának, a *Nappali ház*nak a szerkesztője, igaz, igen rövid ideig). De verseiben a poétikus és antipoeitikus elemek homogenizálása mellett egyfajta klasszikus hangütést imitál. (A kilencvenes évektől egyre kevésbé vesz részt a kortárs irodalmi életben. Úgy tűnik, az egyetem elvégzése után a német irodalom tanítására koncentrált, valamint a fordításokra. Talán ez az oka, hogy a Kőrösi Zoltán által készített „*magánirodalmi beszélgetések*” alcímű kortárs interjúsorozatba és a *Nappali ház* által kiadott – „*a legújabb magyar irodalomról*” szóló – tanulmánygyűjteménybe [CSIPESZSEL A LÁNGOT, 1994] se került be.) Kilógott azonban e nemzedékből már azzal is, hogy tizenkilenc éves korában egy rangos-hivatalos folyóirat mutatta be verseit egy idősebb költőtárs, Bari Károly igencsak dicsérettelő előszavával (*Tiszatáj*, 1984/I.). Bari akkor Paul Celan „*különös fényű sugarai*”-nak visszatükröződését vélte felfedezni Kurdi versein, amire szerinte számos formális-poétikai jegy is utal. (Erre Kalász Márton is felhívta a figyelmet az első kötet fűlszövegében, s ettől kezdve majd minden kritikusa felidézi ezt a kategorizáló, egészében indokolatlan hivatkozást.) A bemutató által kiválasztott versek rokonságban állnak Bari verseivel, az ő túlfűtött érzékisége, ha Kurdi lelkialkatából következően visszafogottan is, de jelen van azokban a versekben, amelyekből később csak a legjobbakat vette fel az első kötetébe.

Egy másik bemutatás során (*Napjaink*, 1988/2.) szintén a bemutatott rokon világot próbál meg belakni Kurdi, Sárándi Józsefnek ajánlva versét. Tekinthejtük ezt alkalmi gesztusversnek, hiszen szintén nem került a kötetbe. Ezekből a próbálkozásokból az egyéni útkeresés nehézségei rajzolódnak ki, s e próbálkozások végeredménye került csupán a két antológiával a szélesebb olvasóközönség elé. Ahogy már az első kötet első ciklusának nyitó verséből kiderül, számára

„...az irodalom egy
hatalmas doboz tele
a legkülönfélébb kacatokkal
Ez a doboz pedig amnyira
tele van [...] hogy
SEMMIT nem rakhat bele míg ki nem
vett belőle VALAMIT”

(KÉPZELJE EL KEDVES)

Kurdi tehát kipakolja a dobozból a benne talált „tárgyakat”, keresgél közöttük, s amelyik használhatónak látszik, azt „megtisztítja”, beépíti saját kompozíciójába. Ez a ready-made gesztus, illetve a neoavantgárd konkrét költészet közvetlen hatása is (hogy ne mindent Tandorítól/ból eredeztessünk!) megjelenik ezekben a versekben. Az antipoétikus – a mindennapi életben használatos – elemek alkalmazása is vélhetően innen ered, a kötet maga is tartalmaz néhány képi vers jelleget munkát.

A költészet egykori mágikus funkcióját idéző halandzsanyelv (a P. S. című vers második versszaka) eredete egyaránt kereshető Weöres Sándornál vagy a „Cabaret Voltaire” előadójánál-szerzőjénél, de Kurdi interpretációja, ami leginkább – címe szerint is – levélrészletre emlékeztet, közvetlenségével akarja hitelessé tenni ezt az elcsépelet ötletet:

„(Amikor bemocskoltunk minden
szót és nem lehetett már egész-
ségesen hazudni se, akkor
írtam neked ezt a verset:)”

A DRÓTHÁLÓ: SCHWITTERS-EMLEKMŰ című vers látszólag egyszerű szimbolikája – a lényegtelen elemek túlsúlya és az „üzenet” sorok közé rejtettsége – segít megérteni Kurdi hagyományosabb verseit. A versrácsszerűen elhelyezett „und”-ok imitálják a Schwitters által képi eszközként felhasznált dróthálót, miközben az „und”-sorok közé becsépez egy Schwitters-idézetet („szövelem a képeimet”) és egy saját reflexiót: „rozsdásodom”.

A neoavantgárd képi idézettechnika egy másik változatára is találunk példát a kötetben. Kurdi egy ószövetségi szöveget roncsol, talán érvényességét akarva megkérdőjelezni. De a hiányos, el- és egymásra csúsztatott szövegrészek így is érthetők maradnak. A hagyomány fontosságát, szervességét, működőképességét egy beszélgetés során így fogalmazta meg: „A költői hagyományból tudjuk, hogy az ember mikor szólítja meg Istent. A válságos helyzetekben. A zsoltár pedig ennek a műfaja. Hívó vagyok, vagy sem, ilyen helyzetekben mint irodalmi hagyomány, kínálkozik a zsoltárforma.” (ÉS, 1991/5.) Tehát a „válságos helyzet”, az egyén elesettsége, bizonytalansága a világ dolgaival szemben ma is előhívhatja a zsoltárformát, csak esetleg módosított-aktualizált, töredékes formában, ahol a „tárgy” látszólag „egyszerű”.

De hiába kísérletezik a téma profanizálásával – „Tudom mit beszéltek: hiába mosok fogat naponta kétszer / szétrohad a nyelv a számban” –, a forma „botrányos eleganciája” működik, olyannyira, hogy még egy Istent megszólító klasszikus-eklektikus költői kérdés kimondása is „belefér” a versbe: „Honnan ez botrányos elegancia mégis ó / Uram?” (ZSOLTÁR-TÖREDÉK.) De mindez inkább az írással kapcsolatos egzisztenciális válság, mint istenkeresés, s ez jól összehangolható Kurdi nyelvkritikus álláspontjával. A megír(hat)atlan legszebb vers helyett írt álmissztikus verse – Radnóti TÉTOVA ÓDÁJÁNAK „átírásaként” – épp a kimondhatóság, a vállalhatóság határán egyensúlyoz, amikor kudarcát belátva, három versszak felvezetés után végre megírhatja a saját véleményét. A misztikus(nak vélt) élmény elmesélése helyett az elhallgatás ismert paradoxonát nagyon szépen fogalmazza meg, félreletve és elsöpörve minden korábbi aggályoskodást, bizalmatlanságot a metaforikusság, a „szép” iránt:

„...Azóta tudom
nem írom meg a legszebb versemet
mert ez a vers visszatér a csendbe
amiből vétegett”

Stílusosan ez a kötet zárása, és szerkesztési szempontból is kerek befejezés, visszaul a kötetet mottószerűen nyitó szerepvorsra:

„Mert nem a csend van két szó között
hanem a szó van két csend között:
szólni nem az tud aki szólni tud
Szólni az tud aki hallgatni tud”

(A KERUBI VÁNDOR)

II. Zártság

Az első kötet már címével figyelmeztet a mesterségesre; és a versekben is találhatunk konkrét utalásokat: „jól teszed ha bizalmatlan vagy a poézissal szemben”. A költészet lehetséges világát, eltérését a valóságtól a kötet címadó verse ars poeticaként mutatja be. A kötetcímében is megjelenített hiány akár az emberben állandóan jelen lévő érzések-gondolatok-élmények láthatatlanságára is vonatkozhat. De a narancs esetében éppen fordított a helyzet, hiszen a narancs szó által megjelenítődik a tudatunkban a narancssárga, gerezdekre bontható gyümölcs íze-illata. Kurdi a költészettről állítja, hogy ezeknek az élményeknek

a birtokában a versírás olyan, mintha egy nem létező narancsot gerezdenként rakna össze a költő. Előbb persze a narancsot is meg kell jeleníteni:

*„Vagy inkább egy narancs legyen
ahogy megeszed
egyik gerezdet a másik után
Vagy méginkább ahogy
gerezdenként összeraksz
egy nemlétező narancsot”*
(EGY NEMLÉTEZŐ NARANC)

E példából is jól látható Kurdi Imre világot leíró módszere, a visszafelé építkezés. Jelentésvesztésből és szenttelen, hívős metaforákból épít házat költői lakhatáshoz. Onnan akar indulni, ahonnan már nincs tovább. A metafizikus hagyomány értelmében ott kezdeni a verset, ahol az utolsó sor véget ér (ahonnan már csak hallgatni lehetne), ugyanakkor – egy másik aspektusból – ahol más számára már érdektelenné válik. A megérkezéstől haladni visszafelé az indulás előtti állapotig. Ez a legjellemzőbb motívuma eddigi költészetének – noha csak emlékmozzaikat vagy pillanatokat villant, cipőmosásról, párkányon billegő galambok nézéséről, vagyis apró, mindennapi mozzanatokról, amelyek lényegtelenségükkel az egész hiányára utalnak. Rendszerint „belülről” vetíti ki konkrét képeit – „gyomorban / bujkáló nyugtalanság / a megérkezésig” –, legalábbis leírásával megpróbálja elhítenni, hogy ez a „fáradság” olyan, mint egy „mozgótájképszínház indulás után”, amíg ki nem derül, hogy „rendszerint nincsen indulás sem”. Kimondja, majd visszavonja korábbi állításait, ezáltal kioltja a lehetőségeket (a jelentéseket), rövidre zárja a verset. Rendszerint állít, tagad, majd szintetizál egy-egy tételmondat erejéig. Az utolsó sorok, szintézisként, időnként az állandó témára, a hallgatásra is reflektálnak, például ilyen katartikus szándékú felszólítással: „»Felejsd el hogy őrni kellene.«.” De Kurdi tudja, hogy „a” szintézis csak az élet részeként működik, ezt tükrözi az egész vers („LÁTNI TANULJ” KÉSŐBB FÉLBEHAGYOM), e félbehagyott szonett, ahogy átvált a külvilág leírásába, hogy hitelessé tegye/tehesse önmegszólítását, magát a megszólalást. Ehhez a hitelességhez hozzátartozik, hogy minimálisra óhajtja redukálni íráskényszerét; mindkét kötete ezt bizonyítja.

Kurdi az első kötet formakísérletei óta egyre inkább a zárt formák, leginkább a szonett érdekli. (Nyilván a kötött formák fordításából, például Angelus Silesius alexandrinusokban írt epigrammagyűjteményének átültetési tapasztalatából adódóan is.) A Szabó Lőrinc-i hagyomány alapján ő is oldani-lazítani kívánja a megmerevedettnek hitt formát, új megszólalási lehetőségeket keresve és találva benne. Véleményét a szonettírásról nem mindig rejti a formális megoldások mögé, néha direkt módon, szinte provokativan fogalmaz:

*„Minden szonettet szájba kéne rúgni,
hogy elvetélt poeta doktusok
ne tudjanak többé összesűgni,
hogy semmi sincs, ha nincsen megszabott*

mérték...”

(SZ. Z.-VÁLTOZAT)

Mindez szabályos szonettben elbeszélve elég ambivalens dolog, de a vers belső feszültségét éppen ez a szándékoltság adja. Ez a markáns hangvétel csak úgy maradhat hiteles, ha teljes őszinteségből fakad. De a művészi őszinteségnek szüksége van korlátokra is, különben könnyen elviselhetelenné válhat. A szonett mint a legkötöttebb és a tézis-antitézis-szintézis elméletének is bevált formája, erre éppen alkalmasnak bizonyult Kurdi Imre számára.

III. Melankólia

Kurdi Imre második kötetének karcsúsága ismét meggyőzősen magabiztos. A címe (VÁRAKOZÁS A MARADÓRA) kevésbé markáns és poétikus, mint az előző; inkább öregkori gesztusnak látszik. A kötet verseiből kiderül, hogy a költő a férfikorba való belépéssel elvesztette a mindent akarás vágyát, várakozik (vagy inkább csak vágyakozik?) a maradóra, s igyekszik bölcsen megelégedni azzal. Leginkább a hétköznapiokból kiemelt apró történetekkel, amelyek a maguk látszólagos lényegtelenségükben mégis valami fontosat rejthetnek. Vagy még inkább: ezekben is talál valami „lényegeset”, amiről a költészet személyes szűrőjén keresztül érdemes beszélni.

A kötet cím a versek visszafogottságával és homogenitásával is összhangban van. Ez a részben megtalált, részben megtartott hang a bizonytalanság melankóliáját árasztja. De

nemcsak a hang, az egyes verstémák is a melankólia jegyében születtek, amennyiben az emberi létezésből fakadó hiányérzet, ez a hiányfeltáró költészet a maga *jelenlétesztéseivel* melankóliának nevezhető. Hogy valójában mi is lenne a melankólia fogalmának pontos meghatározása, erre nehéz válaszolni. Többkönyvnyi terjedelem is kevésnek bizonyult már ehhez. Hogy mégis lehetséges röviden megfogalmazni, arról éppen egy vers győzött meg. Aleš Debeljak (Kurdival csaknem egyidős) szlovén költő ESSZÉ A MELANKÓLIÁRÓL című verse:

*„Nem esett eső. Hó sem, biztosan.
Órák óta, egész életemben igyekszem
eltűnni a szövegben. Másokkal nem, mert
magammal sem beszélek. Eltűnök a szövegben,
hogy ezt a hallucináció-költészetet
letisztogassam. Más nem tehetek. Ámulok
azokon, akik e tisztogatás dokumentumait
elolvassák. Nincs több szavam.
Fölösleges volt ennyi is. Hi ho.”*

(Csordás Gábor fordítása.)

Ez a kilenc sor szervesen építi magába a freudi melankóliakritériumokat, az önazonosság feladását, a szeretet tárgyának elvesztését, az önbecsülés felbomlását. Kurdi verseiben rendre hasonló motívumokat találhatunk, főként verszárlataiban teszi semmissé a beszélő pozícióját. Egy, a kötetbe fel nem vett versében (*Nappali ház*, 1993/4.) utal is erre:

*„...Használódik, mondhatni szinte,
elfelé a világ. De még látható legalább,
ellentétben a lírai énnel.”*

(HELYZETDAL: ÓSZ)

Freud szerint: *„A gyászban a világ szegényedett el és üresedett ki, míg a melankóliában maga az ego.”* Kurdi maga is pontosan ennek megjelenítésére törekszik ironikus-önironikus, monológ jellegű újabb szövegeivel. Egy általános személyt imitáló köznap beszédmódjával. A lírai én ezáltal teljesen eltűnik a szövegekben: *„MÉG INTEGETSZ E SZÉP, FÁJDALMAS ELTŰNÉSSEN”*.

MELANCHOLIA című szonettje, a második kötet legtisztább darabja, Dürer hasonló című híres metszetére utal. A hiábavalóság ironikus megfogalmazása e kép kapcsán, illetve e kép kiegészítése a történettel:

*„Az éjjeliőr órmóttan kutyáját
elnyomta az álom; se hall, se lát.
A földön szanaszét dobálva várják
a fáradt szerszámok az éjszakát.*

*A kutya alszik. Nem veheti észre,
hogy egy (kicsit kövérkés) idegen
az építési területre lépve
leül egy kőre illetéktelen*

*módon. Az elszabott ruhájú angyal
épp most érkezhetett egy nagy csomaggal,
plusz még cipelheti a szárnyait,*

*úgyhogy leült pihenni egy kicsit,
mivel ilyet eddig még úgyse látott.
Bámulja a félbehagyott világot.”*

Az „idézetként” használt kép ismerete melőzhető, Kurdi szonettbe írja a kép nyújtotta látványt és a düreri kétségbeesést, amit a mester a képpel egy időben így fogalmazott meg: *„Hogy mi a szép, azt nem tudom.”* Kurdi azonban nem Dürer gondolatait-érzéseit, reneszánsz melankóliafelfogását újítja fel, hanem a sajátját fogalmazza bele e kép leírásába, de összhangban az „eredetivel”.

E nagyon is mai, korra jellemző lelki zaklatottság megfogalmazásához nem ismeretlen poétikai módszereket talált ki Kurdi Imre. A már említett „egykori” kortársi csoport tagjaira, illetve a velük nagyjából rokonítható, említett „elődök”-re jellemző beszédmódok egyéni alkalmazása ez, a lírai én visszavonulása a szövegből. Hiába a közvetlenül megszólaló egyes szám első személy, aki beszél a versekben, az nem azonos a költővel, túl nagy a távolság a valós személy és a beszélő között. A részletek leírásában felörlődik ez a kapcsolat, a költő csak külső megfigyelőként, passzívan vesz részt a versírásban: *„Hallgatom, ahogy épül bennem a vers”* (SZENVTELEN, HŰVÖS ZARÓJELEK); *„A vers mindig másról beszél”* (LEÜL ÉS VERSET ÍR). Ezért a mai versolvasó jól teszi, ha óvatosan nyitogatja az irodalom Pandora-dobozát. A művekből áradó melankólia, ez az ősi betegség, ma is könnyen átragad a kórra hajlamos személyekre, akár e sorok írójára, s hatalmába keritheti. Fertőzőtként pedig már nehéz szabadulni e melankolikus szövegek hatása alól.

Jász Attila

ZOMBIK KÖZT EGY EURÓPAI

Aleš Debeljak: A csend szótára
Válogatta Tomaz Salamun
Fordította Gállos Orsolya, Csordás Gábor,
Parti Nagy Lajos*
Jelenkor Kiadó, 1996. 100 oldal, 480 Ft

Aleš Debeljak alighanem a magyar olvasó előtt a jószérivel avagy teljességgel ismeretlen külföldi (szlovén) szerzők egyike. Versei mellett jómagam a *Nappali házból* ismerem két esszéjét. A belőlük sejthető szellemi portré itt azért érdekes csupán, mert a jelen kötettel együtt mutatja, hogy szép- és közírói szerepnek létezik az a természetes szétválasztása, melyről oly sokat hallottunk, s aminek oly kevés példáját látni.

Debeljak amúgy az a költő, és erre ráérez a magyar kötet fülszövege is, akinek életrajza versei megközelítéséhez nem sok kapaszkodót nyújt. Ez idáig négy verseskötete jelent meg, s jelen válogatás az első három (*A HALÁL NEVEI*, 1985; *A CSEND SZÓTÁRA*, 1988; illetve *A FÉLELEM PERCEI*, 1990) anyagára épül. Azt a tényt, hogy szerzőnk 1961-ben született, már inkább csak a kritika retorikus fogása teszi érdekessé. Hogy tudniillik verseiről Rilke gondolatai juthatnak eszünkbe a MALTE LAURIDS BRIGGE FELJEGYZÉSEI-ből. Amikor a huszonnyolcadik évében járó címszereplő azzal tör pálcát saját művei felett, hogy „*a korai versekkel vajmi keveset végeztünk. Várni kellene, egy egész, lehetőleg hosszú életen át eszmélni s édességet gyűjteni – és akkor, szinte az utolsó percben, akkor talán írhatnánk tíz jó sort*”. Nos, ezeket a verseket olvasva úgy tűnik, hogy – még mindig Rilke szavainál maradván – költőnknek már minden emlék vérebe szívódott, nem tudni, mennyi az emlék, és mennyi ő maga, s az emlékek méhéből valamely ritka órában

* Illőnek tartom figyelmeztetni az olvasót, hogy szlovén nyelvismeret hiányában nem tudom megítélni, milyen is a magyar változat viszonya az eredeti szövegekhez. Hogy a fordítást jegyző trojknának vajon virtuózan pontos átültetést vagy inkább ihletett átköltéseket köszönhetünk-e. Azt azonban állítom, hogy így vagy úgy, avagy épp ötvözve a kettőt, maradandó értéket alkottak, közvetítettek.

feltámad egy-egy verse első szava, és útnak indul.

Csakhogy itt és most ez már nem az életkor felől fejthető fel. A Rilke szavai óta eltelt nyolc és fél évtized a külvilág s a hozzá kapcsolódó érzékelés-, gondolkodás- és beszédmódok egyre gyorsuló átváltozásainak története. Mára ott tartunk, hogy mintegy kollektív emlékezet gyanánt a korábitól eltérő módokon és korábban elképzelhetetlen mennyiségű és jellegű információ birtokába juthatunk – illetve el sem kerülhetjük ezt. Ezért gondolom azt, hogy a fülszövegben a *Harward Review*-ből idézett passzus, „*szikrázó, már-már szürrealis képalkotás jellemzi*”, félrevehető. Olyan fogalommal él, mely már formájával határozott, objektív valóságot feltételez, egy attól világosan elkülöníthető, tisztán szubjektív tartományt és a kettő pontos határát. A fogalom használata feltételezi, hogy az említett hármasság viszonyai a szövegben egyértelműek, a fogalom használója azokat saját magának rögzíteni, másoknak pedig közvetíteni képes. Debeljak költészete azonban felettébb kétséggé teszi mindezt. ESSZÉ A MELANKÓLIÁRÓL című verse segítőkészen a könyvbe csúsztatott névjegyeként is olvasható. Az áll rajta, hogy „*eltűnök a szövegben, / hogy ezt a hallucináció-költészetet / letisztogassam. Mást nem tehetek. Ámulok / azokon, akik e tisztogatás dokumentumait / elolvassák*”. Ha a hangsúly a hallucináció-költészetben lenne, akkor nem lehetne szót emelni az ellen, hogy e verseket valaki a szürrealis jelzővel illesse. De szerintem nem azon van. Vagy ha mégis, akkor nem a szó hagyományos értelmében. Ha pedig mégsem, akkor a tisztogatáson és a „*mást nem tehetek*” belátásán.

E versek ugyanis egy töredékes és jelentős mértékben közvetített világban élő ember szövegei. Képek és reflexiók, nézőpontok és idősíkok, epikus és lírai törmelék – az egyik ciklus címét ideemelve: *A POR KATALÓGUSA*. Részben olyan, amilyennek Deleuze a gondolkodás molekuláris szerkezetét leírja. Hipersebesség és alinearitás jellemezte folyamat, amit rögzíteni nem, csupán érzékeltetni lehet. Például a lírai absztrakció egyfajta kaotikus rendjével, amely – Lyotard szerint – úgy képes ellenszegülni a csupán a közvetítőt közvetítő, a befogadási reakciót az újdonság kiváltotta ingerek pusztá felismerésére korlá-

tozó tendenciáknak, hogy azokat is magába foglalja. Vagyis mintegy meghaladva őrzi meg azt a hallucinációt, ami immár nem a személyiség valamely esetleges jegye, hanem olyan keretfeltétel, mely a hagyományos személyiségmodellt törlésjel alá vonja.

A tisztogatás pedig leginkább e törlésjel ellenében való írásként értelmezhető. Nostalgikus felhangok nélkül, hogy tudniillik lenne valamely, e tisztogatás alapjaként-céljaként akár csak sejtethető archimedesi pont, mégsem mondva le arról, hogy a dolgok a helyükre kerüljenek. Ez a hely azonban már csak úgy lehet „*pontos, mint a darázscsípés*”. Ami lényege szerint majdnem teljesen *más*. Illetve ami ön-maga, az láthatatlanul felszívódik a másikban, ami látható belőle, az valami végzetesen idegen test, melynek használatbavételével teremti meg önnön centrumán keresztül magát. Avagy a rovantantól Nietzschehez fordulva és Paul de Mant idézve: „*A szöveg, mely az én megsemmisülését állítja, nem emésztődik el, mert továbbra is mint az állítást létrehozó központra tekint önmagára. A középpontosság és a személyiség jellemzői a nyelv közegében cserélődnek fel. Az ént tagadó nyelv középpontját tétele nyelvilag megmenti az ént, ugyanakkor jelentéktelenségét, ürességét, puszta beszédalakzat voltát is állítja.*” Igen, bár úgy tűnik, hogy e mondatok olyan rendszer személyiségfogalmához mérve találják könnyűnek az ént, amely rendszert egy füst alatt érvénytelennek is tekintenek. Debeljak verseiben ezt a viszonyt árnyaltabbnak érzem.

Mind ez idáig voltaképpen arról volt szó csupán, ami a részletek között van. E rendszer kapcsolata az egyes elemekkel – ez a reflexió gyújtópontja Debeljak költészetében. Utóbbiak ugyanis azt állítják, hogy velük szemben közvetlenül nem érvényesíthető az a látásmód, ami egymásmellettségükből viszont következik. S az egyszer már félretolt életrajz itt mégiscsak érdekes lehet. Debeljak a szlovén miniszabadságharcot megelőzően sokáig az Egyesült Államokban élt és tanult, és művészete bizonyos európai és amerikai érzékelés- és gondolkodásmódok termékeny feszültségeként is értelmezhető. Megannyi fénylő pillanatát a – csupán korábbi viszonyok eredőjeként adott – személyiség mint határozott középpont sajátítja el. S alighanem éppen e kettősség teszi igazán öntörvényűvé és erőteljessé e verseket. Amelyek „rá-

adásul” nagyon szépek is. Részben azért, mert intellektuális mivoltuk nem maradékelvű, nem az érzéki anyag kizárásából következik. A tudatosságnak így nem ára van (lásd erről Weér Ivó katalógusát a CSIPESZSEL A LÁNGOT antológiában), hanem hozama – gazdagsága. Mely természetes módon tagol magába és forgat egymásba „bármit”, meghatározatlan számú életet, tájat és hangot, álmokat és lehetőségeket, személyest és személytelent. S velük különféle esztétikai minőségeket, miként esztétikán kívüli értékeket. Persze – élnünk kell a szokásos fordulattal – rögtön visszavéve azokat. De ez a visszavétel hasonlatos a Rilke-idézetből ez idáig talonban tartott gondolathoz, mely szerint az emlékek elfelejtése nem más, mint „*várni, kitartó türelemmel várni, hogy feltámadjanak megint*”.

Míndez igaz mindhárom kötetre – de nem egyformán. A HALÁL NEVEI végletekig lazított rimtelen szonettjeit (a háttérben Robert Lowell alakja sejlik) A CSEND SZÓTÁRÁ-ban epikusabb hang váltja fel. Erősítve a tendenciát, hogy e verseket a gondolatok ritmusa futtatja a majd' minden esetben határozott lezárásig. Amit nem neveznék poénnak, minthogy a versek legtöbb eleme a záráséhoz fogható erővel bír, s éppen felgyülemelő lendületüknek a külső beavatkozást hangsúlyozó megakasztása ruhazza fel a befejezést többlet-energiával.

Erőteljesebb változást a harmadik kötet, A FÉLELEM PERCEI prózaversei hoznak. A FÉNYKÉPEK EGY ÚTRÓL alcím kétirányú utazást jelöl. Kirajzolódik egy út a valós (?) térben és időben, fontosabb azonban az egyes versekben a kintről befelé tartó mozgás. Ahol a külső táj nem a belső kivetítése – a kettő, mondhatni, egymásban folytatódik. A szövegekben többnyire a külső egészül ki a belsővel, a kapcsolat azonban nem egyoldalú. Belépni ugyanis csak onnan lehetséges *ide*, ahonnan ez az *ott* azután felmérhető lesz: „*Így térek vissza örökön, nem mentem el soha, csak gondolatban fejeztem be egy mondatot, metaforát, sóvárgást, az egész világot*”.

S vélhetően innen a melankólia. És a csodálkozás is, hogy valaki e tisztogatás dokumentumait elolvassa. Mert hát végül is miféle világ ez? Ki beszél itt, és egyáltalán miről? Mi értelme lehet az enigmatikus versek olvasásának, ha eleve kizárt, hogy a titkok sorra fel-

táruznak, s az értelmezés végső nyugvópont-ra juthat? A válasz az eddig elmondottakon túl valami hasonló lehet ahhoz, ahogy Nadas Péter MÉLABÚ című esszéjében a Caspar David Friedrich festménye előtt álló nézők helyzetét leírja. Vagyis mi, „*akik e képet figyeljük, hol a három hajótörött szemszögéből nézünk ki a képből arra, aki látja az éjszakát, hol a saját éjszakánkba zárva nézünk be rájuk*”. Folytatva egy már mások által is csupán folytatott utazást egy olyan térben, amelyről nem állítható egyértelműen, hogy sajátunk, de az sem, hogy bármi rajtunk kívül álló. És ha az utazásban kissé megfáradt kritikus elengedné magát, és venné a bátorságot, hogy olvasóit tegezze, nos, akkor a virtuális térben Aleš Debeljak kötetét meglöbögve, azzal búcsúzna tőlük, amivel egy ízben Mici Mackó az Elvárászolt Völgy állataitól, vagyis hogy „olvassátok”.

Gál Ferenc

MEGSZELÍDÍTETT SZEMIOTIKA: A PRIVÁT LÉT REHABILITÁLÁSA

Ju. M. Lotman: Beszédi o russzkoj kulture. Büt i tradiciji russzko go dvorjanszva (XVIII vek-na-csalo XIX veka) (Beszélgetések az orosz kultúráról. Az orosz nemesség köznapi élete és hagyományai a XVIII. századtól a XIX. század elejéig) Szankt-Peterburg, Iszkussztvo-SzPb., 1994. 398 oldal

Jurij Lotman utolsó könyve (a szerző 1993. október 28-án halt meg), amely televíziós előadás-sorozata alapján készült, népszerűsítő kultúrtörténet, rendkívül szórakoztató olvasmány, annak ellenére, hogy Lotman következetesen alkalmazza a szemiotikai megközelítés módszerét. Igaz, némiképp megszelídített formában, vagyis a szemiotikai terminusokat lefordítja (köz)érthető nyelvre, s nem idegenkedik a legdemokratikusabb beszélgesztustól sem – a felszabadult meséléstől.

Lotman, a tartui szemiotikai iskola megalapítója „hagyományos” irodalomtörténész-

ként kezdte pályáját az 1960-as években mint a XVIII. századi orosz irodalom egyik legjobb ismerője. Munkásságában mindvégig szerencsésen ötvöződött a történeti érdeklődés az elméleti hajlammal. Magyarul eddig megjelent három könyve, a SZÖVEG, MODELL, TÍPUS című cikkgyűjtemény (Gondolat, 1973), FILMSZEMIOTIKA ÉS FILMESZTÉTIKA (Gondolat, 1977) és a PUSKIN című monográfia (Európa, 1987) jó példa arra, hogy a kultúra szemiotikai mechanizmusának elméleti problémáját sem lehet megközelíteni értékeny műelemzések nélkül, illetve a puskinsi jelenség kulturologiai vizsgálatokor sem mellőzhető a dokumentumok alapos filológiai feldolgozása.

BESZÉLGETÉSEK AZ OROSZ KULTÚRÁRÓL című könyvében Lotman sajátosan orosz fogalmat, a „büt” fogalmát állítja párba a kultúrával. Más nyelvre csak körülményesen fordítható le ez a szó, a magyar szótári változatok, a „mindennapi élet, életmód” stb. csak részben fedik jelentését. A Lotman értelmezte „büt” a privát lét/létezés kifejezésekkel írható körül magyarul leginkább, melyekről tudvalevő, hogy a kollektivistá ideáloktól terhes orosz tudat számára főként negatív kategóriaként léteztek. (Az 1920-as évek egyik torz jelszava például „a büt forradalmasítása”, azaz szétzúzása, a mindent átfogó kollektivizálás volt; a *büt* Majakovszkij verseiben is mint a lírai hős számára ellenséges, hazug, nyárspolgári létsféra jelenik meg, amely ellen csatába kell indítani a verset.) Lotman viszont úgy véli, hogy ideje rehabilitálni az orosz tudatban ezt a kategóriát, hiszen az élet köznapi menete, a mindennapi viselkedés, a szokásrend, az élet reális-gyakorlati formái elválaszthatatlanok az eszmék világotól; aki mesterségesen mégis ellentétbe állítja egymással e két szférát – ami nemegyszer megtörtént az orosz gondolkodás történetében –, az utópizmus hibájába esik. A szemiotika nézőpontjából a kultúra „szövegei” éppen a *büt* nyelven szólnak meg, a *büt*-ből rekonstruálható az élő múlt. Lotman tudatosan éppen egy olyan korszak kultúrtörténetének leírását választja, mikor a *büt* többé-kevésbé rendezett volt, pontosabban: a privát lét értéket képviselt. A XVIII. század és a XIX. század eleje ténylegesen a modernitás kezdete Oroszországban. Viszont a modernizálás fe-

lülről indult, I. Péter reformjainak termékeként, államosított kulturális dominancia mellett zajlott, s lényegében csak az egyetlen kiváltságos réteget, a nemességet érintette.

Lotman sorra veszi a privát lét megnyilatkozási formáit a korszak Oroszországában. A kor egyik legfőbb ellentmondását a következőkben látja: az orosz történelem során ebben az időszakban kaptak először emberi jogokat a nemesek – kizárólagosan ők –, s a városi kultúra nem polgári, hanem tisztán nemesi kultúra volt. E kultúra tere voltaképpen két város, Moszkva és Pétervár. *„Az Oroszországban kialakult helyzet kulturális paradoxonja abban állt, hogy az uralkodó rend jogait azok a terminusok formálták, amelyekkel a felvilágosodás filozófusai az emberi jogok ideálját írták le.”* (40.) Vagyis Lotman majdhogynem a lehetetlenre vállalkozik: civilizációtörténetet ír annak tudatában, hogy Oroszországban az európaihoz hasonló szerves polgári fejlődés nem létezett. Ez persze csak úgy lehetséges, hogy I. Péter szerepét – a XIX. század eleji „nyugatosokhoz” hasonlóan – jócskán felértékeli: *„I. Péter alkotta meg az emberi civilizáció történetének egyik legszínesebb kultúráját.”* (19.)

Mindezek ellenére és mellett Lotman könyve a korszak orosz életének enciklopédiája. Rendkívül gazdag anyagot dolgoz fel, irodalmi művek, történelmi dokumentumok, naplók, önéletrajzok, magánlevelek tömkelegét; könyve első részében az orosz élet olyan jelenségeit vizsgálja, mint a rangtáblázat, a női világ, a bál, a leánykérés, esküvő és válás, a kártya, párbaj és halál, míg a második részben a korszak embereinek arcképcsarnokát adja. Minthogy a privát létről tudósít, bevalottan a női világ áll a könyv középpontjában. Egyfelől azért, mert a rokonság, a család, az intím és személyes kapcsolatok jelentették az egyetlen védelmet a bürokráciával szemben, másfelől azért, mert – ahogy Lotman nem véletlenül hangsúlyozza – a társadalmi élet legérzékenyebb barométere a nő. Mivel a nőket közvetlenül nem érintette az állami szolgálat, a kultúra teljes egészében az ő birtokukba került, elsősorban I. Péter rendelkezésének köszönhetően, melynek értelmében az a nemeslány, aki írástudatlan volt, nem mehetett férjhez. A művelt orosz nő a XVIII. század második felében jelent meg, s az irodalom számára is mint olvasónak egyre na-

gyobb volt a jelentősége. A nőnevelésbe beletartozott az idegen nyelvek (főként a francia) tanulása, a viselkedés, a tánc, a divat európai mintáinak követése. A felvilágosodás orosz propagandistái, Karamzin, Novikov és Heraszkov is nagy szerepet tulajdonítottak a nőnevelésnek. A természetesség rousseau-ista kultusza, a hazai hagyományokhoz kapcsolódva, megteremtette azt az ideális orosz nő-típust, amely Puskin ANYEGIN-jében Tatjana alakjában öltött testet. Az orosz nők elsősorban francia regényeket olvastak, levelezésük nyelve szintén a francia volt. Míg az orosz nemes az uralkodóval a meghatározott formákat betartva csak oroszul levelezhetett, addig a nő írhatott francia nyelvű, „intím” levelet a cárnak. A Péter utáni Oroszországban a nyugat-európai minta követése szinte divattá tette a nők számára a szabados életmódot (bál, kacérkodás, szeretők), aminek az is kedvezett, hogy a törvénykezés meghatározott jogokat adott nekik: bizonyos esetekben még a válás is megengedett volt. A „női uralkodás” (főként II. Katalin idejében) megteremtette az udvarnál a kegyencek rendszerét, minek következtében a nőkről alkotott hagyományos, patriarchális elképzelések erősen megváltoztak. Ugyanakkor a XIX. század első felében, a dekabrista felkelés után módosult a női ideál; a hűség és az áldozatvállalás került előtérbe a dekabristafeleségek bátorsága és önfeláldozása következtében, akik önként követték férjeiket a szibériai száműzetésbe. A könyv történelmi arcképcsarnokában is egy olyan orosz nemesasszony, Natalja Dolgorukaja hercegnő sorsát mutatja be Lotman, aki követi a száműzetésbe enyhén szólva nem túlságosan okos és jellemes férjét. (A férj egyébként II. Péter kegyence volt, és a cár halála után – ő, orosz civilizáció! – felnégyeltek. Dolgorukaja azonban visszaemlékezéseiben a szélhámos férfit mártírként mutatja be; a feleség, miután felnevelte gyermekeit, kolostorba vonult.)

A könyv „szemiotikai” része a városi élet formáival, a városi élet kultúrájának „nyelvével és grammatikájával” foglalkozik. Ezek a formák Pétervárott nem szervesen jöttek létre, felülről alakította ki őket az uralkodó. Az élet középpontjában a szolgálat majdhogynem vallásos jelensége állt: *„Az Állam templomában szüntelenül folyó állami szolgálat hatalmas*

liturgia jelentését hordozta Péter számára. A munka volt az ő imája.” (20.) Kezdve attól, hogy minden reggel dobpergésre ébredt Szent-Pétertől, folytatva a mesterien kidolgozott, tizen négy fokozatú rangtáblázattal, a hozzá kapcsolódó kötelező megszólítási formákkal, az ember helye pontosan kijelöltetett a hierarchiában, s a bürokrácia gépezete szinte a mindennapi élet teljes egészét átfogta. Ebből a szempontból rendkívül tanulságos a katonai díszszemle és a bál Lotman interpretációjában. A díszszemle formáját I. Pál alakította ki, s az nemcsak a katonai, de az állami ideál „esztétizált” modelljévé vált Oroszországban. A díszszemlén a hadsereg mintha balettkarrá változott volna át, s ily módon a díszszemle nem a katonai fegyelem és erő, hanem az „alantasság ünnepe” lett. Lotman szerint a díszszemlének és a balett esztétikájának közös a gyökere: mindkettőre jellemző a teljes alávetettség látványa, ahol az, hogy mivel végződik a „történet”, teljesen lényegtelen. Azt hiszem, Lotmannak köszönhetően értettem meg a balettkultusz jelentőségét Oroszországban, s ezzel együtt azt a közismert tényt is, hogy miért éppen a HATTYÚK TAVÁ-t tűzte műsorára a televízió a volt Szovjetunióban a hatalomváltások idején (a főútkárok halálakor, a katonai puccs alatt).

A bál mint rituálé szervezettségét tekintve sokban hasonlított a díszszemléhez, szigorúnak látszó keretei között azonban a rend és a szabadság harca zajlott. A táncok sorrendje meg volt határozva – Oroszországban kisgyermekkorban kezdődött a táncoktatás, külön gyermekbálokat rendeztek –, viszont a bál sok helyütt éjszakai ivászatokba és nagy kártyacsatákba torkollott. A bál a divat ünnepe volt, s mint ilyen, a díszszemlével ellentétben, helyet adott a sokféleségnek, a személyiség viszonylag szabad megnyilatkozásának.

Lotman könyvének legérdekesebb része a kártyáról szóló fejezet. A kártya a korszak egyik modellje abban az értelemben, hogy az államiság imperatívusával szembeállítja a személyes önkényt. A kártyának az orosz irodalomban saját költészete és mitológiája van. (Elegendő Odojevskij, Puskin, Gogol és Dosztojevskij műveire gondolni.) A kártya különben jól tükrözte azt a XVIII. századi irodalmi kánont, amely úgy tekintett a véletlenre és a karrierre, mint előre meg nem jó-

solható játék eredményére. A XIX. századi orosz irodalomban változik a kánon, a házárd kártyajáték mechanizmusa lesz az államiság szimbóluma a törvényszerűen működő gépezet helyett. A kártyaterminológia gyorsan terjedt a XIX. századi orosz köznyelvben is. Egyébként Oroszországban a legnépszerűbb házárd kártyajáték a fáraó volt, a kommersz játékok pedig mindennaposak voltak a nemesek házaiban. Lotman a kártyával kapcsolatban megemlíti azt a példátlan esetet, amely 1802-ben történt, mikor Golicin herceg elkártyázta a feleségét: engedélyezték számára a válást, hogy Razumovszkij grófnak „megadhassa adósságát”, vagyis hogy ne essen folt nemesi becsületén.

A kártyához hasonló szociális jelnek tartja Lotman a párbajt. Jellemző, hogy orosz párbajkodexet nem adtak ki, noha a nemesi becsület védelmének a párbaj volt szinte az egyetlen eszköze. A párbaj az orosz irodalomban romantikus kód: mint párbaj a Véletlennel, Puskin-tól kezdődően bevett irodalmi toposznak számított. A valóságban azonban büntették, minden párbajból bírósági ügy lett, a párbajban részt vevő tiszteket lefokozták, majd általában a Kaukázusba küldték, ahol viszont gyorsan visszaszerezhették az elvesztett rendfokozatot.

A könyv utolsó fejezete A DEKABRISTA A MINDENNAPI ÉLETBEN címet viseli. Lotman a dekabristák „viselkedési szövegét”, beszédgesztusait vizsgálja. A fiatal orosz lázadó nemesek viselkedését főként olvasmányaik formálták, köznapi életüket teljességgel áthatotta a romantikus világszemlélet. A mindennapokban is a történelem színpadán tudták magukat, az életben irodalmi hősök szerepét játszották rendkívül hitelesen a legbanálisabb helyzetekben is, s mint orosz Posa márki, Brutus és Periklész léptek fel. Reális életterük csak az irodalmi téren keresztül nyert számukra értelmet. A viselkedésükre jellemző patetikus komolyság ugyanakkor gyakran az ellentétébe csapott át, paródia tárgyává lett. A Puskin által feljegyzett anekdota Rilejevéről, a dekabrista költőről, akit kivégeztek a felkelés után, jól mutatja a komolykodás és a baráti évődés korra jellemző légkörét: „*Delvig* [Puskin barátja] egyszer a lányokhoz hívta Rilejevet. Nős vagyok – válaszolta Rilejev. – Na és – mondta Delvig. – Talán még étterembe sem

járhatsz azért, mert otthon van konyhád?” (336.) Ez utóbbi példa is azt bizonyítja, hogy Lotman könyvének szellemétől eleve idegen a tekintélyelvűség: figyelmét elsősorban az elmentmondásokra összpontosítja, mivel „élő embereket” szeretne bemutatni arcképcsarnokában.

A BESZÉLGETÉSEK AZ OROSZ KULTÚRÁRÓL-t, úgy gondolom, érdemes lenne magyarra lefordítani. Ki tudja, talán még el is lehetne adni. Igazi, „demokratikus” kultúrtörténet az orosz szemiotika nemzetközileg ismert képviselőjétől. A könyv remek stílusban íródott, felszabadult mesélőkedv jellemzi, és a privát lét/élet feltétlen tisztelete hatja át. Lotman egyébként egyik utolsó interjújában, a tartui *Orosz újság (Russzkaja gazeta)* különszámában így fogalmazta meg kultúrtörténeti hitvallását: „A történelem az ember otthona, privát élete szintjén zajlik. Történelmi személyiséggé nem a címek, rendjelek vagy a cár kegye teszi az embert, hanem privát létének védelme, »önállósága«.” Ez utóbbi Oroszországban sosem volt egyszerű.

Szöke Katalin

RENDES EMBEREK LÉTEZNEK, HOGYAN LEHETSÉGESEK?

Heller Ágnes: *Morálfilozófia*
Cserépfalvi, 1996. 273 oldal, 820 Ft

„Mért legyen én tisztességes? Kitérítenek úgyis!
Mért ne legyenek tisztességes! Kitérítenek úgyis.”

Ezt kérdezi Heller Ágnes MORÁLFILÓZÓFIÁ-ja, s lévén szó filozófiai kérdezésmódról, rögvest azt kérdezhetjük: mi indokolja a kérdésfeltevés irányultságát? Hiszen tudjuk, a kérdések már eleve megszabják a lehetséges válaszok egy tartományát, s ezért az igazi kérdés az: a megfelelő tartományba érkezik-e kíváncsi utazó, termékeny válaszok közül válogathat-e? Jó válaszok közül-e?

És amikor ezt a legutóbbi kérdést megfogalmazzuk, máris a kellős közepébe kerültünk annak a problémakomplexumnak,

amellyel Heller Ágnes vállalta a bátor szembenézést. Hiszen még ha valaki a MORÁLFILÓZÓFIA elolvasása után úgy találja is, hogy jó, azonnal meg kell kérdeznünk: *kinek jó, ami jó?* Magyarán: kinek a nevében beszél a szerző?

Nos, a válasz éppolyan triviális, mint amilyen meglepő: *a rendes emberek nevében*. Amihez ezen a terepen igazi gondolkodói és személyes bátorság kell, az az, hogy a filozófus merje fölvenni azt a beállítódást, amely az emberek többségének amúgy is intuitíve sajátja: *vannak rendes emberek*. Sőt Heller ennél is továbbmegy, és egyenesen azt állítja: *ők a norma*. „Az emberi természet ismerete terén jobban bízom Shakespeare-ben, mint Kierkegaard-ban. Lehetnek (mindig is voltak) olyan emberek, akik a rossz kedvéért választják a rosszat. A radikális rossz nagyon is létezhet, bár kétségkívül nem jellemző általában az emberi nemre. Emiatt még ha vannak is emberek, akik a rosszat a rossz kedvéért választják, inkább a kivételt, mint a szabályt jelentik, ezzel szemben a jót a jó kedvéért választani ha nem is szabály, de legalább az eszményi norma. Nem azért, mert az emberek általában a jó kedvéért teszik a jót, inkább azért, mert általában nagyra becsülik mindazokat, akik így cselekszenek.” (32–33. o.)

Két szempontból is figyelemre méltó ez a filozófusi beállítódás. Először is alapvető antropológiai optimizmust feltételez. És elárulhatom: szívesebben olvasom azokat a könyveket, szellemi termékeket, amelyekből nem az antropológiai pesszimizmus, az embergyűlölet árad. A huszadik század végén, az úgynevezett „posztmodern” korban, amikor éppenséggel az emberi képességek minden irányú alapvető kétségbevonása, ironikus, gúnyos kezelése, kifordítása az uralkodó korhangulat, igazán üdítő ilyen művet kézbe venni, mint amilyen a Helleré. Mint amikor az ember friss vízben fürdik meg. Feltűnő, hogy a MORÁLFILÓZÓFIA-ban egyetlenegyszer sem fordul elő a „posztmodern” kifejezés. Heller mindvégig következetesen a „modern” korról beszél, amelyet a „premodern” korról állít szembe. Nyilván nem véletlenül.

A *modern* kor egyik jellegzeteségeként állapítja meg, hogy „*nincsenek már olyan nyilvános morális eszményképek, amelyek általános utánzásra vagy versengésre készítenének*”. (11. o.) Ez a helyzet azonban mégsem készítette arra Hellert, hogy maga is felvegye a posztmodern beszédmódját, és az általános romlott-

ságon gúnyolódjon. Éppen ellenkezőleg. Így folytatja: „Ennek a XIX. század vége felé előállt helyzetnek a következtében egyfajta tömegtájékoztatói cinizmus jutott túlsúlyra, amely felett e beállítottág önjelölt bölcsei bábáskodnak, s amelyet az az álszókratészi logika támaszt alá, miszerint: »Minden ember gazember. Emberek vagyunk, s tudjuk, hogy gazemberek. Ezért vagyunk jobban tájékozottak más gazembereknél.« A példaszzerű modern morális személyiségek nem a rivaldafényben állnak, inkább – láthatatlanul, feltűnés nélkül, észrevétlenül – az árnyékban maradnak. Csak családtagjaik s azon kevesek, akik kapcsolatban állnak velük, csak ők találkoztak személyesen a kivételes, példaszzerű morális eszménnyel. A cinikus ember, aki kijelenti, hogy minden ember gazember: valóban gazember. Nem tudja azonban, hogy egyben tudatlan is: sohasem volt képes felismerni a jó személyt, mert csak azt veszi észre, amit nyilvánosan mutogatnak.” (U.o.)

Másrészt azért kell kivételes gondolkodói bátorság egy ilyen beállítódás filozófiai vállalásához, mert a filozófus kétszeresen is hátrányos, mondhatni, kiszolgáltatott helyzetbe hozza magát. Először is valamiképpen személyesen, személyes életvitelével is garanciát kell vállalnia MORÁLFILÓZÓFIA-ja hitelességéért. Heller ezzel természetesen tökéletesen tisztában van: „A nyilvánosan vallott nézetek és a gyakorolt etika közötti teljes szakadás esetén a filozófus morálfilozófiája vesztit érvényességéből, vonzerejéből, tulajdonképpen akár értelmetlenné is válik. A morál terén igaznak csak az fogadható el, amiért készek vagyunk személyes felelősséget vállalni.” (8. o.) Nos, ez az igazi, klasszikus, valóban szókratészi beállítódás kivételes lelkierőre vall Hellernél. Hiszen így kiteszi magát a megítélésnek, nemcsak úgy, mint gondolkodó, de úgy is, mint ember, sőt gondolkodói hitelét emberi hitelétől teszi függővé. Valóban egészen egyedülálló magatartás a huszadik század végén.

De ezzel a beállítódással gondolkodóként is látszólag lehetetlen helyzetbe hozza magát. Hiszen be kell ismernie, hogy a morálfilozófia legfőbb kérdésére *nem tudja* a választ. Így ír könyve bevezetőjében: „Ez a könyv egyszerű morálfilozófiai kísérlet, céljai szerények. A szerénység nem a filozófusok erénye, hozzájuk a büszkeség illik jobban. Jelen próbálkozásban azonban a szerénység realista attitűdöt takar. Szellemi erőmet nem érzem elegendőnek ahhoz, hogy leküzdjem azokat a hatalmas nehézségeket, amelyek egy új morál-

filozófia előtt tornyosulnak.” (12. o.) Nos, amikor az ember ilyen sorokat olvas egy világszerte elismert, megbecsült filozófus tollából, akkor megáll az olvasásban, és elgondolkodik, mint amikor a tengerrel kerül szembe. Csak tűnődik a mértéken és a formátumon.

És amire Heller Ágnes, a filozófus nem tudja a választ, az így hangzik az ő interpretálásában: „Platón híres mondása, mely szerint jobb elviselni, mint okozni a rosszat, igaznak sem, nem igaznak sem mondható. A morálfilozófiai csak akkor alkalmazhatják axiómáinak ezt a kijelentést, ha metafizikai abszolútumokkal támasztják alá. Mihelyt azonban ez utóbbiakat elvetjük, vagy azok háttérbe szorulnak, ami joggal következik be abban a pillanatban, amikor a morálfilozófia címzettjévé az esetleges személy válik – akkor el kell ismernünk, hogy a kijelentés nem bizonyítható, így axiómaként sem szolgálhat. Függetlenül attól, hogy az esetleges személyek hívók vagy hitelenek, elkötelezték-e a racionalista világszemlélet iránt vagy sem, hívei-e valamilyen ügynek vagy nem – valamennyiüknek van egy közös vonásuk: amennyiben jó (tisztességes) személyeknek választják magukat, Platón mondása számukra igaz. Akik etikailag választották magukat, annak a közös igazságnak elkötelezettjei és részesei, hogy jobb elszenvadni a rosszat, mint másoknak bajt okozni.” (34–35. o.)

A fenti idézetből az is kiderül, hogy kinek beszél a filozófus, ki a morálfilozófia címzettje: az esetleges, modern személy, aki jónak választja magát. Heller a fordított III. Richárd drámáját írja: annak az esetleges személynek a drámáját, aki úgy dönt, hogy „rendes ember lesz”. Alapvetően két filozófusra támaszkodik, Kierkegaard-ra és Kantra és kisebb mértékben Hegelre, Arisztotelészre, Platónra és Szókratészra. Vagyis az európai kultúra klasszikus hagyományaira. Figyelemre méltó állítása, a könyv fő mondanivalója talán abban foglalható össze – filozófiai szempontból –, hogy akkor is lehetséges az univerzalitás kategóriája alatt választani önmagunkat, ha immár nem létezik olyan univerzális kultúra, világmép, etika stb., amely tartalmazna érvényes lehetne valamennyi ember vagy akár az emberiség jelentős része számára. Sőt Heller nem győzi hangsúlyozni, hogy ez a helyzet éppenséggel a modern kor talán legfontosabb – pozitív – hozadéka. Ugyanis a premodern társadalmakban csakis fundamentalista etikák voltak lehetségesek, amelyek az adott kultúra szabályait és viselkedési szokásait abszolutizál-

ták. Semmi nem áll távolabb Hellertől, mint az ilyen, fundamentalista típusú abszolutizálás. Ezért nem hivatkozik egyetlen meghatározott kultúrára, embercsoportra, társadalmi rétegre stb. sem, mint morálfilozófiája kitüntetett címzettjére. Az ő címzettje az esetleges, modern ember. De, és Heller ebben különbözik Kanttól, ettől még nem kell a morálfilozófiának szükségképpen tiszta formalizmusba torkollnia. Igenis tehetők olyan tartalmi megállapítások, amelyek érvényét az emberek nagy többségének – különböző kényszerítő okokból – el kell fogadnia.

A legfőbb ezek közül a nyelvre vonatkozik. Nem lehetséges emberi kommunikáció, ha az emberek nem fogadják el bizonyos nyelvi szabályok betartásának szükségességét. És ezek között a szabályok között ott szerepel, mégpedig kitüntetett helyen, az igazmondás általános követelménye. A követelmény általánossága azt jelenti, hogy természetesen mindenkivel előfordulhat, hogy hazudik, de a hazugság, az álcázott beszéd nem lehet norma, mert akkor az emberi együttélés, végső soron az emberi élet válik lehetetlenné.

A másik ilyen általános norma, amelyhez a legkülönbözőbb kultúrákban élő emberek úgy látszik egyformán tartják magukat, Heller szerint a következő: a földön mindenhol visszatetszést kelt, ha valaki a számára nyújtott jószágot gonoszsággal viszonzja. Megnyugtató, hogy Heller elkerüli annak fáradtságos logikai bizonyítását, hogy ez vajon egyáltalán lehetséges-e. Mármost a jószágot megkülönböztetni a gonoszságtól. Számomra is mindig igen lehangolók voltak azok a – bármennyire éleselműen, sziporkázóan megfogalmazott – okfejtések, amelyek az ilyen vállalkozás logikai lehetetlenségét igyekeztek bizonyítani meglehetősen kárörvendő vehemenciával.

Ha ez logikailag bizonyíthatatlan, akkor, ha jól értem, Heller szerint a filozófusnak meg kell hajolnia a tények előtt: rendes emberek léteznek, akik igen általában különbséget tudnak tenni jó és gonosz között, vagyis ha ennek filozófiai, logikai igazolása sorozatos ellentmondásokhoz vezet, akkor – annál rosszabb... a filozófiának. Hellernek ez a radikálisan antihegelianus magatartása az, ami – bevallhatom – a leginkább szimpatikus a szememben. Gondolom, ez a meggyőződése

vezette oda, hogy élettényekhez forduljon, és azokra alapozza morálfilozófiáját, nem pedig elvont konstrukciókra.

Most azonban elkerülhetetlen, hogy személyesebb hangot üssek meg. Egy olyan hipotézis okából, amelyet Heller Ágnes MORÁLFILÓZÓFIÁ-ja igazolni látszik, de lehet, hogy messze áll a szerző intenciójától.

Számomra az egyik legszerteágazóbb és legszemélyesebben kínzó problémát hosszú ideig a Lukács Györgyhez való viszony jelentette. Kétszeresen is. Először önmagam szempontjából, másodsor pedig azoknak az embereknek a szempontjából, akiktől nagyon sokat tanultam: a Lukács-tanítványok szempontjából. A budapesti bölcsészkaron több évet szántam Lukács tanulmányozására, bár személyesen sosem találkoztam vele. 1970-ben került a kezembe AZ ESZTÉTIKUM SAJÁTOSÁGA, Lukács egy év múlva halott volt. Ő volt az a gondolkodó, aki bevezetett a filozófiai típusú kérdezés sajátosságaiba. Az ő nyomában vettem kézbe Hegelt, Kantot, Platont és persze, nem utolsósorban, Marxot. Első komolyabb igénnyel készült műbírálatomat a MODERN DRÁMA ELMÉLETÉ-RŐL írtam – amelyet Márkus György nyomán Lukács legeredetibb műveként igyekeztem bemutatni – és a legnagyobb szellemi izgalmat egyetemista koromban a HEIDELBERGI ESZTÉTIKA megjelenése váltotta ki belőlem, amely azzal indul: „Műalkotások léteznek, hogyan lehetségesek? (Heller morálfilozófiájának Lukács-parafrázisa nyilvánvaló.)

De miközben Lukács gondolkodói nagysága sokáig lenyűgözött, kezdettől fogva elutasítottam irracionális hitét a kommunizmusban. Azt a hírhedt lukácsi kitételt, hogy „a legrosszabb szocializmus is jobb, mint a legjobb kapitalizmus” alapvető értetlenséggel fogadtam. És az egyetemet követő években, elsősorban éppen a Lukács-tanítványok főként kéziratban terjedő kritikái tanulmányai hatására, sikerült szellemileg túljutnom Lukácsra, de emberi magatartása továbbra is rejtélyként állt előttem. Nagy élvezettel olvastam Kenedi János LEHET-E AZ IGAZSÁGIG KERESZTÜLHAZUDNI MAGUNKAT című pamfletjét, mint a lukácsi kultúrpolitikai beállítódás karikatúráját. Ekkor már inkább azt nem értettem, és személyesen az volt a legfontosabb számom-

ra, hogy a legszínvonalasabb Lukács-tanítványok miért nem határolták el magukat világosan idős mesterük nyilvánvaló tévedéseitől és... emberi magatartásától.

Később aztán részben megtörtént Lukács nézeteinek kritikai felülvizsgálata, ebben tudomásom szerint a legmesszebb Vajda Mihály ment, aki egy tanulmányában Heidegger és Lukács filozófusi magatartását hasonlította össze, s mindkettőjük esetében kimutatta a filozófiai rendszerteremtésben rejlő zsarnoki vonásokat. Vajda esszéje végén személyes hangra vált, és azt írja, hogy csak azt sajnálja, hogy miért nem tette föl Lukácsnak a következő kérdést: „*Ha Lukács elvtárs tudta, mi folyik a Szovjetunióban, akkor mégis miért próbálta meg mindenáron eladni nekünk azt a rendszert?*”

Nos, azt hiszem, a Lukáccsal kapcsolatos kérdésekre, az enyémekekre és a Vajdáéra is, Heller Ágnes MORÁLFILOZÓFIÁ-ja tartalmazza a választ. Többszörösen is. Az első, filozófiai, fogalmi szinten úgy vélem, a Heller által kidolgozott kategóriákkal remekül megragadható Lukács alakja. Heller ugyanis azt írja, hogy a modern ember alapvetően kétféleképpen választhatja önmagát: az univerzalitás kategóriája alatt mint jó, tisztességes, rendes embert; és a *különbség* kategóriája alatt mint valamilyen *transzcendens ügy* elkötelezettjét. Az univerzalitás kategóriája alatt tett választás felszabadító: az ember ezzel sorsot választ, a rendes ember sorsát. És ezt a választást sosem kell megbánnia. A különbség kategóriája alatti választással azonban az ember lényege szerint külső hatalmagnak szolgálatja ki magát, és választása csak akkor felszabadító, ha az *ügy* jól alakul. Ha nem, akkor az *ügy* bukásával az erre feltett emberi sors is „bukik”. „*Lukács... önmagát választotta mint kommunistát*” – írja Heller. (25. o.)

És haláláig ragaszkodott ehhez a választáshoz, mert ha visszavonta volna, akkor elveszítette volna önmagát, saját személyiségét, sorsát, visszahullott volna az esetlegességbe. Persze nagyon is lehetséges, hogy az ember két egzisztenciális választást tesz: az univerzalitás kategóriája alatt és a különbség kategóriája alatt egyaránt választja magát. De ebben az esetben el kell döntenie, hogy melyik választásnak van elsőbbsége, melyik az abszolút és melyik a „csak” alapvető választás. Hel-

ler világosan úgy tartja, hogy az ember akkor cselekszik bölcsen, ha az univerzalitás kategóriája alatt tett választást tekintni abszolútnak, vagyis ha a különbség kategóriája alatt választott *ügy* összeegyeztethetlenné válik azal az elhatározással, hogy „rendes ember leszek”, akkor le kell mondani az *ügyről*. Így tettek mindazok a kommunisták, akik a sztálinizmus kegyetlenségei láttán otthagyták a kommunista pártot, és megszűntek kommunisták lenni: a legformátumosabb magyar példa erre Szász Béla esete.

Lukács számára viszont választásában – tudjuk – Hebbel Juditja volt az irányadó: „*Ha Isten közém és a tett közé a bünt helyezte, ki vagyok én, hogy fellázadjak ez ellen?*” Vagyis – és ez az én értelmezésem, amely nem feltétlenül egyezik meg Heller Ágnes intencióival – Lukács vagy egyáltalán nem választotta magát az univerzalitás kategóriája alatt, vagy ha igen, akkor ezt a választást alárendelte annak a másik, végzetesnek bizonyuló választásnak, amelyet a különbség kategóriája alatt tett: hogy egyszer s mindenkorra, visszavonhatatlanul kommunistának választotta magát.

Mármost Heller Ágnes MORÁLFILOZÓFIÁ-ja számomra arról tanúskodik, hogy kivételesen érzékeny és emberi módon sikerült megoldania a Lukács-hoz való viszony ellentmondásait. Egyrészt kategoriálisan megragadhatóvá, értelmezhetővé és megítélhetővé tette Lukács magatartását, másrészt viszont önmaga finoman tartózkodik mestere emberi megítélésétől.

De – és ez a döntő – könyve hőiséül *nem* Lukácsot választotta. Sem filozófiai, sem emberi értelemben. Hanem – apját. Könyvét Heller Pál emlékének ajánlja, az ajánlás alatt zárójelben két helyszín és évszám: 1888, Bécs–1944, Auschwitz.

Adorno nem sokkal a fasizmus szörnyűségei, a holocaust után azt mondta: Auschwitz után nem lehet többé verset írni. Heller Ágnes 1990-ben ezt írja apjáról MORÁLFILOZÓFIÁ-ja előszavában: „*Számos tehetsége közül egyiket sem volt módja kifejleszteni. Özvegy édesanyját támogatandó olyan szakmát űzött, amelyet nem szeretett, s tehetsége sem volt hozzá. Szegény volt, az állandó nyomor napi gondjai sújtották. Zaklatásnak és megkülönböztetésnek kitett zsidó volt, aki a világ első, hivatalosan is fajgyűlölő államában élt.*

Minden »oka« megvolt rá – ha »okokra« egyáltalán szükség lett volna –, hogy balsorsára panaszkodjék, azt másokon verje le, csak a maga dolgával törődjön, és a sok-sok szeretet nélküli, keserűen önző ember egyikévé váljon. Mégis mindennek pont az ellentéte volt. Most is magam előtt látom, amint elmegy az internálótáborokba, hogy amit lehet, segítsen, sőt még annál is többet. S azt is látom, amint egy fát vagy fűszálat babusgat, vagy csodálkozva pillant fel a csillagos égre. Mesélték, hogy a koncentrációs táborban felvidította rabtársait – nem mintha hamis reményeket dédelgetett volna. Ő, aki soha nem hitt Istenben, mégis azt vallotta, hogy életünk: hálaadó ima a hallás, a látás, a tapintás, a szeretet – a létezés – áldásáért.” (12–13. o.)

Rendes emberek léteznek, hogyan lehetőségek? Honnan a lelkiem, a formátum, a nyugalom, a szeretet? Heller Ágnes mindenestre Lukácsal és Adornóval szemben apját, Heller Pált választotta. És ez a választás az, ami Heller könyvét kiemelkedővé, bizonyos értelemben egyedülállóvá teszi a szememben. Hitelét ugyanis a *gyerekek* szavatolják. „Könyvet valójában akkor ajánlunk gyermekeinknek, ha olyasmit írunk, amit rájuk akarunk hagyni. Az elméleti tudást gyermekeinkre hagyhatjuk ugyan, de nevetséges volna kijelenteni, hogy örökölnünk kell azt... Kizárólag a gyakorlati tudás, az etika, a morális bölcsesség az, amit örökölni kell hagyunk.” (7. o.)

Orosz István

A MAGYAR KANT TANULMÁNYOZÁSA

Néhány kiegészítés Erdélyi Ágnes
recenziójához*

Erdélyi Ágnesnek igaza van: mostantól ebből a könyvből fogják magyar nyelvtérületen tanítani és tanulni Kant első kritikáját. Éppen ezért szükséges egy új kiadás, amely figyelembe veszi Erdélyi Ágnes javaslatait a sze-

* Erdélyi Ágnes: A MAGYAR KANT, IMMANUEL KANT, „A TISZTA ÉSZ KRITIKÁJA”. Fordította Kis János. Ictus, 1994–95. Holmi, 1996. 1803–1809. o.

désre, a könyv kötésminőségére, a szerkesztés munkáira nézvést. Bízva e mű és korszakos fordítása második kiadásában, talán nem haszontalan felhívni a figyelmet néhány további apróbb szerkesztői és kiadói hibára, vitatható fordítási-értelmezési helyre, melyek vagy elkerülték a recenzens figyelmét, vagy nem tartotta azokat említésre érdemesnek.

Miután Magyarországon, úgy tűnik, hosszabb idő után most lesz először lehetőség több egyetemre kiterjedő széles körű professzionális filozófusképzésre, és a következő évtizedekben fog kialakulni az, amit filozófiai közvéleménynek nevezünk, a könyvkiadásoknak nemcsak elsősorban a művelt értelmiséghez kell szólniuk, hanem a szakemberekhez is. Kétségtelen, hogy ha valaki Kant-szakértővé kíván válni, a szövegeket úgyis eredetiben fogja olvasni. De nyilván nem minden honi filozófus lesz Kant-szakértő, és mindig egyszerűbb lesz egy-egy cikk írásához első referenciaként a fordítást használni. Szakcikkben viszont Kantot a konvencióknak megfelelően kell idézni, azaz soha nem az éppen aktuális kiadás, hanem az első északkritika 1781-es első vagy 1787-es második kiadásának oldalszámát kell megadni. Az első kiadás 90. oldala például a nemzetközi idézési konvenciónak megfelelően A90, ami a második kiadásban megfelel a B122–123-nak. A kritikakiadások az eredeti oldalszámot általában folyamatosan tüntetik föl a margón a szöveg mellett vagy a lap alján. Ezt a pótlólagos oldalszámozást mindenképpen el kellene végezni az újnyomáshoz, annál is inkább, mert ha valaki filozófiai cikket olvas, és a hivatkozott Kant-helynek akar magyarul utánanézni, az biztos, hogy a hivatkozás az adott külföldi filozófiai cikkben az első vagy második kiadás oldalszámát adja meg.

Tekintve, hogy – mint írása elején Erdélyi Ágnes is kiemeli – Kant valamennyi jellegzetes fogalmának napjainkig érvényesülő hatástörténete van, nem lenne haszontalan a könyv végéhez tárgymutatót kapcsolni, például úgy, ahogy azt a hamburgi Felix Meiner Kiadó teszi, felsorolva az összegyűjtött fogalmak valamennyi kontextusát is. Ez is nagyban növelné a könyv szakmai használhatóságát.

Tekintsük most a fordítás kérdéseit. Túlzás nélkül állítható, hogy *kiváló*, korszakos fordításról van szó, ám mivel az előző recen-

zens fordításkritika helyett inkább fordítás-doxológiát írt, a magam részéről néhány, véleményem szerint legalábbis diszkusszióra, kritikára és a második kiadás sajtó alá rendezésekor megfontolásra érdemes megoldást veszek nagytító alá. Az idézetek utáni zárójelben az első szám a német, a második a magyar szöveghely. (Ha a margón, mint javasolom, a második magyar kiadásban feltüntetetik majd a konvencionális oldalszámozást, akkor elegendő lesz egyetlen számot a zárójelbe írni, ami egyszerre fogja megadni a német és a magyar szöveg helyét.)

A második kiadás előszavának első mondata (BVII., 29.) Kantot pragmatikussá teszi, és bár Peirce-re való hatását tekintve és a peirce-i filozófia felől olvasva kétségtelenül ki lehet dolgozni a kanti gondolat protopragmatikus verzióját, ez nem jogosít föl bennünket az első mondat pragmatikus olvasatára. A tiszta ész vizsgálata az észismeretek lehetőségét kutatja, és ennek megfelelően az *Erkenntnis* mindig mint „ismeret” és nem mint „fogalom” fordítandó. A *Vernunftgeschäfft* pedig inkább az ész dolga, ügye, esetleg *üzlete*, de semmi esetre sem a pragmatikus és funkcionalista „működés” (ami egyébként Erdélyi Ágnes szerint a *Handlungra* és nem a *Geschäfte*-re foglaltatik le később). Ennek megfelelően a mondat („*Hogy az ész működéséhez tartozó fogalmak kidolgozása...*”) fordítása helyesen így hangzik: „*Hogy az ész dolgaihoz tartozó ismeretek kidolgozása a tudomány biztos útját járja-e, azt csakhamar megítélhetjük az eredmény alapján.*”

Nemcsak az *Erkenntnis* nem „fogalom”, de a *Sinnlichkeit* sem „érzékelés”, hanem az érzékelés képessége, vagy jobb magyar szó híján, de pontosabban, és a korábbi fordításnak megfelelően, *érzékeség*. Kis János jelzi az utószóban, hogy a „*Sinnlichkeit*» terminust általában »érzékelés«-nek” fordítja, de időnként az *érzékelőképességet* részesíti előnyben (705). Ez a megoldás azonban problematikus, hiszen kérdéses, hogy működik-e Kant rendszerében a *Sinnlichkeit* mint az igéből képzett „*érzékelés*” vagy mint az empirikus színezetű „*érzékelőképesség*”, tekintve, hogy itt a megismerés egyik transzcendentális képességéről (is) van szó.

Sinnlichkeit az angol diszkussziókban mint *sensibility* és nem mint *sensation* szerepel. Ugyanakkor mivel ez az „*érzékeség*”-hez ha-

sonló konnotációval bír, gyakran a *receptivity* fogalmával helyettesítik. Az érzékelés konkrét folyamatot jelent, egy képesség működését, amire van Kantnak szava, nevezetesen az igéből képzett főnév, az *Empfindung*, amely ily módon grammatikai formájában is megfelel a magyar igéből képzett főnévnek, az „*érzékelés*”-nek. Az *Empfindung* fordítása a kötetben viszont „*érzet*”, ami elég távol van az *empfinden*, érzékel ige főnévi – érzékelés – alakjától. Ugyanakkor előfordul, hogy az *Empfindung* mint „*érzékelés*” jelenik meg, amiről a kötet nagy részében azt hihetjük, hogy a *Sinnlichkeit* megfelelője (pl. B147, 153). A *Sinnlichkeit* melléknévből (*sinnlich*, érzéki) képzett főnév fogalmával Kant pontosan azt akarja kifejezni, amit a szó jelent: egy képességet, annak jellegét és nem egy működést. Mindjárt az elemtan első paragrafusában olvashatjuk a fordításban: „*Érzékelésnek nevezzük azt a tehetséget...*” (A19/B33, 77) – egy történést vagy cselekvést kifejező főnév mint tehetség? Nem inkább „*érzékeségnek nevezzük azt a tehetséget*” vagy „*receptivitásnak nevezzük azt a tehetséget*” lenne a helyes megoldás? A fordító fölhozhatja megoldása védelmére, hogy az érzékelés egy képesség és nem egy ige főnévi alakja, hiszen nem használatos az „én érzékelek, te érzékelsz...” igei forma, de a szónak kétségtelenül igei jelentése van, és ha ritkán is, mondhatjuk „*érzékelem a tavaszt, a fényt stb.*”.

Kantnál az emberi elme, alkat vagy tudat „*megismerőképességei*” az érzékeség és az értelem. Az érzékeség vagy szenzibilitás befogadóképesség, receptivitás, az, ami által a tárgyak „adatnak”, az értelem, a spontaneitás pedig, ami által „gondoltanak”. (Az angol kommentátorok hol a *sensibility-understanding*, hol a *receptivity-spontaneity* kettősségéről beszélnek.) A *Sinnlichkeit* – tehát az érzékeség, a receptivitás – lehet a priori, ez teszi lehetővé a geometriát, míg nehéz lenne elképzelni a priori „*érzékelés*”-t. Kant az érzékelés fogalmát (*Empfindung*) kizárólag a külső világból „bejövő” érzéki sokaságra tartja fenn, ezért például a következő részt ennek megfelelően így kellett volna fordítani (módosítások álló betűvel – B. J.): „*Magát az érzékeség [Sinnlichkeit] tiszta formáját tiszta szemléletnek nevezzük. Ha a test képzetéről leválasztom azt, amit az értelem gondol róla, a szubsztanciát, az erőt, az oszthatóságot stb., s ha ugyanígy elkülönítem tőle*

azt, ami az érzékeléshez [Empfindung] tartozik, az áthatolhatatlanságot, a keménységet, a színt stb., még mindig maradni fog valami az empirikus szemléletből, nevezetesen a kiterjedés és az alak. Ez utóbbiak ama tiszta szemlélet részei, mely mint az érzékiség [Sinnlichkeit,] puszta formája, a priori benne foglaltatik az elmében, anélkül, hogy az érzékek [Sinne] vagy az érzékelés [Empfindung] bármiféle valóságos tárgya adva volna... Az érzékiség [Sinnlichkeit] valamennyi a priori elvét magában foglaló tudomány nevezem transzcendentális esztétikának.” (A20–21/B35, 78.) Az érzékiség a priori, tehát „formális” tudománya a transzcendentális esztétika, míg az értelem a priori tudománya a transzcendentális logika. Az érzékiség vagy receptivitás „formája” ily módon az értelemmel együtt a megismerés a priori forrása. (Az angol fordítások egyébként helyesen megőrzik az eredetinek általam is hiányolt fogalmi összefüggéseit a következő fordításpárokkal: *Sinnlichkeit* – *sensibility*, *Sinn* – *sense*, *Empfindung* – *sensation*. Ezzel párhuzamosan a magyarban az érzékiség-érzék-érzékelés fogalmakat kellene használni.) A *Sinnlichkeit* fordításával kettőt lehet tenni. Vagy „érzékiség”-nek fordítjuk, és feltételezzük, hogy a Kantot olvasó el tudja különíteni e szó filozófiai jelentését a köznapitól. Vagy választhatunk egy másik szót, például az idegen hangzású receptivitást, esetleg létrehozhatunk egy új szót, amelyet nem zavarnak köznyelvi jelentések.

A következőkben e fogalmi hármast, első sorban a *Sinnlichkeit* mint „érzékelés” fordításából adódó félreértéseket szeretném tisztázni, és jobb híján az „érzékiség” fogalmát használom. A külső tárgyak nem „érzékelésünk puszta képzelei”, hanem „érzékiségünkéi”. A képzetek birtokosa nem az érzékelés mint „cselekvés”, hanem mi magunk, valamelyik képességünk. (A30/B45, 85.) Kant egészen pontosan meghatározza, hogy mit ért *Sinnlichkeiten*: egy test szemléleti képzetében „valaminek a jelensége tűnik fel... és az a mód, ahogyan az a valami afficál bennünket; megismerőképességünk e receptivitását érzékelésnek nevezük”. (A44/B61, 95–96. Kiemelés – B. J.) A külső világ e „befogadásának” képessége éppen az érzékelés képessége és nem maga az érzékelés, az idézett mondat helyesen tehát úgy lenne, hogy „megismerőképességünk e receptivitását érzékiségnek nevezük”. Ugyanakkor

a fordító utószavában jelzetteknek megfelelően, a transzcendentális logika bevezető szakaszában a *Sinnlichkeit* mint képesség jelenik meg: „Ha érzékelőképességnek nevezük elménk receptivitását, amely abban áll, hogy amennyiben afficáltatik, képzeteket tud magába fogadni...” (A51/B75, 106. Kiemelés – B. J.) Nem egészen világos, hogy ha az imént a receptivitás „érzékelés” volt, akkor most miért lesz „érzékelőképesség”. Előfordul azonban az is, hogy a *Sinnlichkeit* mint „érzék” magyarártodik, holott arra – mint jeleztem – Kant szava a „*Sinn*”. (A65/B89, 115.) A magyar fordítás így hangzik: „A tiszta értelem tökéletesen elkülönül minden empirikustól és egyáltalán mindattól, ami az érzékekkel kapcsolatos.” (Kiemelés – B. J.) Látszólag szörszálhasogatás ezt a példát fölhozni, hiszen az általam javasolt következő mondat kevésbé magyaros, és mintha ugyanazt jelentené: „A tiszta értelem tökéletesen elkülönül minden empirikustól, sőt mindattól, ami az érzékiséggel kapcsolatos.” Ha Kant a mondat két részét minden fokozás nélkül („és egyáltalán”) akarta volna összekapcsolni, és az „érzék” (*Sinn*) fogalmát akarta volna használni, akkor egy mondaton belül kétszer ugyanazt mondaná, aminek nem sok értelme lenne. Ám ő itt azt állítja, hogy „sőt” (*sogar*) és hogy *Sinnlichkeit*. Valójában arról van szó, hogy az érzékiség magának az emberi „elmének”, „alkatnak” az értelem melletti másik megismerőképessége, még minden konkrét érzék és érzékelés előtt, és közvetlenül a szemlélethez kapcsolódik. A tiszta értelem azonban még ettől a tiszta képességünktől, nevezetesen az érzékiségtől is elkülönül. Kantnál minden, ami a szemléletekben „megjelenik”, érzéki, és ezért a priori érzékiek a tiszta geometria tárgyai is, amelyeknek semmi közük sincs az érzékeléshez.

A *Sinnlichkeit* mint „érzékelés” fordítása azonban nemcsak a kanti episztemikus struktúra pontatlan visszaadásához, hanem kitapintható logikai ellentmondáshoz is vezet. A 117. oldalon (A67/B92) a következő áll: „Az imént merőben negatív módon jellemeztük az értelem képességét; úgy beszélünk róla, mint valamilyen nem érzéki megismerőképességről. Ám az érzékeléstől függetlenül nem lehet részünk szemléletben.” (Kiemelés – B. J.) Mennyivel érthetőbb lenne az első mondat „nem érzéki” kifejezése után a másodikban egyszerűen úgy

folytatni, „az érzékiségtől függetlenül”. Ám nem ez a nagyobb baj, hanem az, hogy ha itt az „érzékelés” fogalom lenne a helyes fordítás, akkor Kant önmagának ellentmondana (amit egyébként kevésbé lényeges kérdésekben meg is tesz néhányszor), hiszen, mint az imént jeleztem, számára léteznek érzékeléstől független érzéki szemléletek – ez teszi lehetővé a geometriát –, mint ahogy azt a tér fogalmának transzcendentális taglalásánál mondja: „a szemléletnek a priori módon, tehát a tárgyak bármiféle észlelése előtt jelen kell lennie bennünk” (A25/B41, 82). Érzékeléstől függetlenül nagyon is lehet részünk szemléletben, de nem az érzékiségtől függetlenül. Az érzéki szemlélet Kantnál a priori (tisztá) vagy empirikus lehet: „Az érzéki szemlélet vagy tiszta szemlélet (tér és idő), vagy empirikus szemlélet arról, amit az érzékelésből merített képzetek mint térben és időben közvetlenül valóságosat mutatnak nekünk.” (B147, 153.) Erre a mondatra utaltam fentebb, itt lesz az *Empfindung* „érzékelés” és nem „érzet”, mint másutt. Tehát az érzékiségtől függetlenül nem, de az érzékeléstől függetlenül igenis lehet részünk szemléletben, hiszen Kant szerint ilyen a priori szemléletek segítségével építjük föl a geometriát.

Az „érzékelés” ugyanakkor nemcsak a *Sinnlichkeit* fordításaként, hanem a *sinnliche Anschauung* fordításaként is fölbukkan. Előfordul, hogy egyetlen mondatban a „*sinnliche Anschauung*” egyszer mint „érzékelés”, másrészt helyesen mint „érzéki szemlélet” jelenik meg, és e két megjelenés közben egyszer még megjelenik a „szemlélet” fogalom (BXXV, 39), ám a magyarul olvasó nem veheti észre, hogy itt Kant egyetlen fogalomhoz, a szemlélethez kapcsolja gondolatmenetét. A „*sinnliche Anschauung*” még egyszer megjelenik egyetlen oldalon (B151, 156) egyszer helyesen „érzéki szemlélet”, másszor pedig helytelenül „érzékelés” néven. A képzelőtehetség is az „érzékiességhez” tartozik és nem az „érzetek”-hez (B151, 156), hiszen maga nem érzet. Aztán ugyan ezen az oldalon a *Sinnlichkeit* nem mint általában, „érzékelés” és nem is mint „érzékiesség”, hanem mint „érzet” jelenik meg (amire pedig általában az *Empfindung* használtatik).

A fordító következetesen „elme”-ként fordítja a „*Gemüt*” szót, amely inkább jelent a németben „kedély”-t, „kedv”-et, „lelket”, „érzelmet”, „alkat”-ot. Miután az „ész”, az „értelem” és a

„tudat” Kantnál sajátos feladatokra van lefoglalva, ezért olyankor használja e szót, amikor valami egészen általánosan akar mondani az ember kognitív képességéről vagy talán inkább a kognitív képességű emberről. Majdnem semmitmondó, helypótló fogalom, ami semmi esetre sem felel meg az elme fogalom mai használatának. Ha „lelket” nem akarunk fordítani, helyesebb lenne a fogalmat „emberi alkat”-ként vagy egyszerűen „alkat”-ként fordítani. Mint ismeretes, a „tudatfilozófia” (*philosophy of mind*) hazai képviselői manapság azzal próbálkoznak, hogy a „mind” szót adják vissza az elmével, amely „mind”-nak ugyanúgy nem sok köze van a „*Gemüt*”-höz, mint az elmének a „mind”-hoz.

Az öntudat transzcendentális egységéről szóló felvezetésben a 144. oldalon (B132, a vitatott rész álló betűvel – B. J.) a következőt olvashatjuk: „Tiszta appercepcióknak nevezem, megkülönböztetendő az empirikus appercepciótól; azonban eredendő appercepcióként is beszélek róla, mert annak öntudata, hogy milyen más képzet kísérheti a »Gondolkodom« képzetének létrejöttét, és mert lehetségesnek kell lennie, hogy a »Gondolkodom« az összes többi képzetemmel együtt járjon, miközben valamennyi képzet tudatában egy és ugyanazon marad, míg a vele társuló képzetek szükségképpen váltakoznak.” Ehelyett a következőt is fordíthatjuk: „mert ez az az öntudat, melyet – miközben a »Gondolkodom« képzetét előhozza, amelynek valamennyi más képzetet kísérnie kell tudnia, és amely minden tudatban egy és ugyanaz – más képzet nem kísérhet”. E mondat nehézségére jellemző, hogy kommentátorok sokat törték rajta a fejüket, sőt egyesek szavakat szúrtak be. Ha pontosak lennének a fordításban, akkor azt írnanék, „valamennyi más kísérnie kell tudnia”, ám mint Erdmann is megjegyzi, itt nyilvánvalóan valamennyi más képzeetről van szó. Goldschmitt szerint pedig a mondat így végződne helyesen: „más képzetből nem vezethető le”. Kétségtelenül ez is koherens lenne Kant rendszerével, azonban itt Kant azt akarja kifejezni, hogy ismeretelméleti értelemben az öntudat mint a képzetek feltétlen feltétele jelenik meg. Az egész félmondat alánya az öntudat, amely előhozza (*hervorbringt*) a „Gondolkodom” transzcendentális képzetét, amelynek minden a priori és empirikus képzetet kísérnie kell (vagyis minden képzeetről

tudnom kell), és ez az öntudat éppen transzcendentálisálya folytán minden tudatban (és nem ahogy a fordításban áll, „*valamennyi képzet tudatában*”) ugyanaz, és míg ő maga minden képzetet kísér, maga nem szorul erre a kíséretre és levezetésre – azaz feltétlen. E mondat ugyanúgy középponti fontosságú a kantói transzcendentális szubjektum megértéséhez, mint például Hegel, Husserl vagy Heidegger szubjektumfogalmához vagy Thomas Nagel „*sehonnan való pillantásának*” interpretációjához. Az itt idézett bekezdés végén egyébként kimaradt egy mondat, mely így hangzik: „*Ebből az eredeti összekapcsolásból sok mindenre lehet következtetni.*” (B133, 144.)

A *Verbindung* mint „összekapcsolás” fordítást is meg kell vizsgálnunk. Ez Kantnál az a fogalom, amely az érzékelésnek, a tapasztalásnak, a tárgykonstitúciónak, a tárgymegismerésnek és az objektívitásnak egyaránt feltétele. A 15. §-ban (B129–131, 142–143) két oldalon a *Verbindung* teljesen indokolatlanul a következő négy magyar megfeleltetést kapja: „*kapcsolat*”, „*összefüggés*” (ez egyébként egy oldallal később, a 144. oldalon a *Beziehung* fordításaként is megjelenik), „*egybekapcsolás*”, és egyszer, véleményem szerint a helyes alakban „*összekapcsolás*”-ként is. Ezt a paragrafust (142–143) célszerű lenne újrafordítani, és a *Verbindung* egységesített „összekapcsolás” fordítása mellett (az angol Kant-diszkussziókban egyébként egyszerűen *connection*-ról beszélnek) – ami a paragrafus címét „*Az összekapcsolás lehetőségéről általában*”-ra változtatná – az én olvasatom szerint a következő apró értelemszavó hibákat lehetne kijavítani: a 142. oldalon nem „*A képzetekben foglalt sokféleség*”-ről van szó, hanem „*A képzetek sokfélesége*”-ről (1. sor); nem „*Ellenben a sokféleség összefüggését soha nem foghatjuk föl érzékeink által*”, hiszen az érzékek által nem fölfogunk, hanem az érzékek által „*belénk*» *jönnek*” a dolgok, ezért „*Am a sokféleség összekapcsolása soha nem jöhet belénk [in uns] érzékeink által*” (sajnos itt minden magyartalansága ellenére fontos ez a „*belénk*”) (5–6. sor); nem „*mert az összefüggést a képzetalkotó tehetség spontaneitása teremti meg*”, hanem „*mert az összekapcsolás a képzetalkotó tehetség spontaneitása aktusa*” (8. sor); nem „*akár a szemléletben adott sokféleségbe visz összefüggést, akár különbözőféle fogalmak közé*”, hanem „*akár a szemléletben adott sokféleséget kapcsolja össze, akár a kü-*

lönféle fogalmakat” (11–12. sor); „*eredetileg szükségképpen egységes*” helyett „*eredetileg egységes*” (alulról 3. sor). A 142. oldalon a legalsó sorban nem „*egész sokféleség*”, hanem „*összes sokféleség*”. A 144. oldalon (B133) nem „*egyesítem a másikkal*”, hanem „*a másik mellé helyezem*” (alulról a 7. sor).

Az sem egészen világos, hogy a magyar filozófiai nyelvben elterjedt, már-már terminus technicusként funkcionáló és a karteziánus cogitótól való különbséget jól kifejező „*Én gondolkodom*” helyett miért kell bevezetni a karteziánus „*Gondolkodom*” kétségtelenül magyarosabb fogalmát, és miért lesz váratlanul a „*Gondolkodom*”-ból mégis egyszer a 148. oldal tetején „*Én gondolkodom*”. A 153. oldal (B148) alsó sorában nem „*vesszük szemügyre*”, hanem „*feltételezzük*”. A 169. oldalon (A132/B171) nem „*szabályok alá rendeljünk*”, hanem „*szabályok alatt összegyűjtünk*” (vagy „*összefoglaljunk*”). A 173. oldalon (A139/B179) nem „*a kategóriák értelmi funkcióján túl*”, hanem „*a kategóriákban megnyilvánuló értelmi funkció túl*” (alulról a 6. sor). A 176. oldalon (A143/B183) nem „*létrejövésénél*”, hanem „*lét-rehozásánál*” (*Erzeugung*) (13. sor). A 256. oldalon (A247/B304) „*A gondolkodás az a cselekvés*” (alulról a 8. sor). Erdélyi Ágnes figyelmét elkerüli, hogy Kis János a *Handlung* szónak még egy harmadik jelentését, a „*művelet*”-et is megadja. Bár érthető itt Kis János megoldása, mégsem lett volna zavaró a „*cselekvés*” szó, és nem azért, mert később, például a pragmatizmusban ennek az értelemezésnek lesz jelentősége, hanem azért, mert a „*cselekvés/Handlung*” fogalma sem tágítható tetszőlegesen, főként nem mechanikus, személytelenítő irányban, már csak azért sem, mert fogalmában benne van a „*kéz/Hand*” fogalma, amely személyes cselekvőre utal, és ami valószínűleg a német nyelv régi rétegeiből érkezve mindig megőrizte ezt az etimológiailag is elemezhető főjelentését (tekintve, hogy ma is elsősorban azt őrzi). A 257. oldalon (B305) „*A kategóriák, eredetüket tekintve, nem függenek az érzékiségtől*” helyett „*A kategóriák, eredetüket tekintve, nem az érzékiségre alapozódnak*” (alsó sor). A 293. oldalon (A301/B357) nem „*elveit*”, hanem „*alaptételeit*” (11. sor). Ugyanezen az oldalon a harmadik bekezdésben nem „*abszolút*” és „*viszonylagos*” hanem „*valóságos*” és „*összehasonlí-*

tó”. Nem egészen világos, hogy miért kell a 295–297. oldalon „az ész következtetését” (*Vernunftschluß*) „szillogizmusként” visszaadni, sőt ötödik megjelenésénél, a 297. oldal tetején elmagyarázni, hogy „a szillogizmus vagy az ész következtetése”. Hogy az ész következtetései Kantnál mindig szillogizmusok lennének, korántsem nyilvánvaló, különösen, ha tekintetbe vesszük Dieter Henrich által elemzett dedukciófogalmát.

A 297. oldalon (A307/B364) a második bekezdés első mondata érthetőbb lenne, ha „logikai használata során az ész ítéletének” helyett ez állna: „logikai használata során, az ész saját ítéletének”. A 325. oldalon (B406–407) az első bekezdés második sorában nem „pusztán azért, mert gondolkodom”, hanem „pusztán azért, mert gondolkodom”; és a tizenkettedik sorban „csupán logikai funkciók, melyek semmiféle tárgyról nem nyújtanak ismeretet a gondolkodásnak, így hát önmagamat sem teszik tárgyként megismerhetővé” helyett „csupán funkciók, melyek semmiféle tárgyról – így hát magamról sem mint tárgyról – nem nyújtanak ismeretet a gondolkodásnak”. A 421. oldalon (A523/B551) az első bekezdés második mondata nem „A részekre osztás”, hanem „A részek osztása”, mint a következő mondat értelme is igazolja. A 428. oldalon (B534/B562) „be kell következnie” helyett „be kellett volna következnie”. A 603. oldalon (A802/B830) a hatodik és nyolcadik sorban nem „akarat”-ról, hanem „önkény”-ről (*Willkür*) van szó, annál is inkább, mert ugyanezen oldal legalsó sorában megjelenik az „akarat” (*Willen*). És ha már az „összehapcsolás” fogalmánál belekeveredtünk e részletes vizsgálatba, visszatérve még a korábbi oldalakra, a 80. oldalon (A23/B38) az 1. pont alatti mondat-

ban nem „elvonatkoztatott”, hanem értelemszerűen „elvont” vagy „kivont” (*abgezogen*). A 123. oldalon a 10. § felett (A76/B1029) a címben helyesen nem szerepel a „transzcendentális” fogalom, tehát marad: „Minden tiszta értelmi fogalom felfedése vezérfonalának” (habár a 117. oldali címben helyesen szerepel a „transzcendentális” szó, itt sajátságosan éppen a kategóriák metafizikai és nem transzcendentális dedukciójáról van szó). A 135. oldalon (A88/B120), alulról a hetedik sorban ez a mondat áll: „Míg a tiszta értelmi fogalmakkal elkerülhetetlenül szükségessé válik, hogy ne csupán maguknak e fogalmaknak a transzcendentális dedukcióját kutassuk föl, de terét is.” A három kiemelt szó helyett: „hanem a terét is” (*sondern auch vom Raum die transzendentale Deduktion zu suchen*). Tudniillik nem e fogalmak terét vagy transzcendentális terét keressük, hanem a tér transzcendentális dedukcióját. A következő mondatok pontosan ezt indokolják, hogy aztán a 136. oldalon (7. sor) ez álljon: „szükségünk volt a tér fogalmának transzcendentális dedukciójára”.

Szeretném még egyszer hangsúlyozni, hogy a „magyar Kant” kiváló, Kis János olyan munkát végzett, amelyet ténylegesen csak az elismerés, nagyraértékelés és következképpen nagyrabecsülés szavaival lehet méltatni. A felsorolt hibák elenyészők a mű egészéhez képest. Az első kritika utolsó mondatából választott részlettel dicsérhetjük ezt a heroikus teljesítményt, „amit oly sok évszázad nem tudott elérni... az emberi ész teljes megelégedésére”. E könyv immár a honi felnövekvő filozófusgenerációk tudásvágyának lehet az eredetivel egyenrangú, most már kevésbé „titokzatos” tárgya.

Boros János

A folyóirat a Nemzeti Kulturális Alap, a Soros-alapítvány, a József Attila-alapítvány és a Kereskedelmi Bank Rt. támogatásával jelenik meg